

Monostori Katalin

Környezettudatosság Magyarországon
- Attitúd és cselekvés a szelektív hulladékgyűjtésben-

Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet

Témavezető: Janky Béla PhD

© Monostori Katalin

Budapesti Corvinus Egyetem

Szociológia Tudományok Doktori Iskola

Környezettudatosság Magyarországon - Attitűd és cselekvés a szelektív hulladékgyűjtés terén -

Ph.D. értekezés

Monostori Katalin

Budapest, 2007

TARTALOMJEGYZÉK

I. FEJEZET: BEVEZETÉS	11
II. FEJEZET: A KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS A TÁRSADALOM VISZONYA	17
II.1. A környezetvédelem és társadalom viszonya Nyugat-Európában	17
II.1.1 Zöld civil szervezetek – Zöld Pártok	18
II.1.2 Lobbyerő – gazdasági szféra	21
II.1.3 Közigazgatás	21
II.2. A környezetvédelem és társadalom viszonya Magyarországon	22
II.2.1 Környezettudatos társadalom	22
II.2.2 Környezetvédelmi szempontok a közigazgatásban	23
II.2.2.1. A környezetvédelmi intézményrendszer kezdetei	24
II.2.2.2. A rendszerváltást követő első két kormányzati ciklus	25
II.2.2.3. A rendszerváltást követő harmadik és negyedik kormányzati ciklus	26
II.2.2.4. A civil szervezetek támogatása	27
II.2.2.5. Játék az adatokkal	28
II.2.3 Civil szervezetek	29
II.2.3.1. A mozgalom hőskora	30
II.2.3.2. A szabadság nem hozott bőséget	31
II.2.3.3. Külső kapcsolatok és fejlődési irányok	32
II.2.3.4. Mennyire civil egy szervezet, avagy vannak-e megélhetési zöldek?	33
II.2.4 Zöld pártok	35
II.2.5 A fentiek összhatása: környezetvédelmi lobbyerők	37
II.2.6 Média – ablak az érdekérvényesítés játszmaira, informálás helyett szórakoztatóipar	42
II.2.7 Társadalmi környezettudatosság a kutatások tükrében	45
II.3. Összegzés	49
III. FEJEZET: RACIONÁLIS DÖNTÉSEK BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐINEK RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉSE	50
IV. FEJEZET: A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS FOGALMÁNAK RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉSE, AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS FOGALMÁNAK FELVEZETÉSE	55
V. FEJEZET: A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁST, KOLLEKTÍV CSELEKVÉST, ALTRUIZMUST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK RÖVID ÁTTEKINTÉSE	68

V.1. Mikrotársadalmi szolidaritás kutatási eredményei	71
V.2. A környezetvédelem közjószág aspektusa	73
VI. FEJEZET: A KUTATÁS SORÁN TERVEZETT MÓDSZERTAN IRODALMI	
ÁTTEKINTÉSE: A CONTINGENT VALUATION	75
VII. FEJEZET: HIPOTÉZISEK	84
VIII. FEJEZET: A KUTATÁS	92
VIII.1. A kutatás menetének folyamata, a környezetvédelmi témán belüli a társadalmi szolidaritás mérésére alkalmas szakterület kiválasztásának indoklása.....	92
VIII.2. A 2004. évi kérdőív tapasztalatai, amelyek megalapozták a 2006. évi kutatást	94
VIII.3. 2004. kutatási eredmények összegzése operacionalizálási és hipotézistesztelési szempontból.....	98
IX. FEJEZET: A HIPOTÉZISEK TESZTELÉSE – AZ EREDMÉNYEK.....	100
X. FEJEZET: ÖSSZEFOGLALÁS.....	130
XI. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	139
XII. MELLÉKLETEK	140
XII.1. Irodalomjegyzék	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
XII.2. A környezetszociológia (Environmental sociology) tudományos megközelítése - fogalomhasználat	150
XII.3. A fókuszcsoporthoz tartozó kutatások tapasztalatai	156
XII.4. A 2004. évi kutatási eredmények összefoglaló táblázatai	159
XII.5. A hipotézisek operacionalizálása.....	165

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Politikai töltésű fogalmak egymáshoz viszonyított helyzete	36
2. ábra: Politikai töltésű fogalmak egymáshoz viszonyított helyzete	37
3. ábra: Mennyiben képviselik az Ön álláspontját a különböző környezetvédő civil szervezetek?	39
4. ábra: A társadalmi cselekvésekre vonatkozó elvárások és cselekvések összegzése ...	67
5. ábra: A társadalmi szolidaritást és kollektív cselekvést befolyásoló tényezők.....	71
6. ábra: Életkor és a megvalósított, illetve feltételezett cselekvés kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	118
7. ábra: Életkor és a fizetési hajlandóság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok) ..	118
8. ábra: Ismeretterjesztő műsorok iránti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata	122
9. ábra: Közéleti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata	122
10. ábra: Szórakoztató, bulvár műsorok iránti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata.....	122
11. ábra: Az otthoni szelektív hulladékgyűjtés	162
12. ábra: Az élővizek minőségének javítása	164

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat: Zöld pártok alakulása és parlamenti mandátumuk, kormányzati első részvételi dátumuk az EU 15 tagállamában	20
2. táblázat: A környezetvédelmi tárca pénzügyi támogatása környezetvédő civil szervezetek részére (döntött támogatások összege MHUF)	27
3. táblázat: Lindenberg fél társadalmi szolidaritási formák értékelése 3 szempontból ..	58
4. táblázat: Példa a társadalmi szolidaritás erkölcsi értékének megítéléséhez.....	60
5. táblázat: Kollektív cselekvés, társadalmi szolidaritás és altruizmus fogalmi lehatárolása.....	63
6. táblázat: Melyik állítás áll Önhöz a legközelebb? (összes megkérdezett %).....	101
7. táblázat: És ezek közül melyik állítás áll Önhöz a legközelebb? (összes megkérdezett %).....	101
8. táblázat: Lakossági szelektív hulladékgyűjtés a gyűjtött anyagfajták alapján (önbevallás).....	102
9. táblázat: Az eltérő csomagolási hulladékokat külön gyűjtők aránya	103
10. táblázat: Lakossági szelektív jövőbeni feltételezett hulladékgyűjtése a gyűjtött anyagfajták alapján	103
11. táblázat: Szelektív hulladék elszállítása a lakóháztól	104
12. táblázat: A megkérdezettek hány százaléka lépne be az adott áremelésnél az elfogadói körbe? (összes megkérdezett, %).....	105
13. táblázat: A társadalmi szolidaritás szintje.....	106
14. táblázat: Közösségi bizalom és a környezettudatosság kapcsolata (érdemben válaszolók, átlagok)	108
15. táblázat: Szankcionálással kapcsolatos attitűdök és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	109
16. táblázat: Szankcionálással kapcsolatos attitűdök és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	110
17. táblázat: Nem és környezettudatosság kapcsolata (azonos probléma-térkép esetén) (érdemben válaszolók, átlagok)	113
18. táblázat: Gyerekek száma és környezettudatosság kapcsolata (azonos probléma-térkép esetén) (érdemben válaszolók, átlagok).....	115
19. táblázat: Van-e gyerek a háztartásban, illetve a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	116

20. táblázat: A környezet állapotával kapcsolatos elégedettség főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	116
21. táblázat: A környezetben illegális szeméttelp és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok).....	117
22. táblázat: Hírfogyasztás főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	119
23. táblázat: Újságolvasási szokások és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	120
24. táblázat: Közéleti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>)	120
25. táblázat: Ismeretterjesztő műsorok iránti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	121
26. táblázat: Szórakoztató, bulvár műsorok iránti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	121
27. táblázat: Településtípus, illetve a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	124
28. táblázat: Informáltság és a környezettudatosság kapcsolata (Perason-féle korrelációs együtthatók, zárójelben a szignifikanciahányados).....	125
29. táblázat: Szubjektív anyagi helyzet és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	126
30. táblázat: Részvétel közmeghallgatáson és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)	127
31. táblázat: Szabadidős tevékenységek: kultúra fogyasztás főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	127
32. táblázat: Társas aktivitás főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	128
33. táblázat: Szabadtéri aktivitás főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>)	128
34. táblázat: Szabadidős tevékenységek: egyéb otthoni tevékenységek főkomponens faktorsúlyai (<i>Eljárás: Principal Component Analysis</i>).....	128
35. táblázat: Aktivitási formák és a környezettudatosság kapcsolata (Perason-féle korrelációs együtthatók, zárójelben a szignifikanciahányados).....	129
36. táblázat: A minta eloszlása.....	159
37. táblázat: A környezetvédelem egyes területeinek lakossági értékelése	160

38. táblázat: Az egyes problémák társadalmi felelősségének megítélése (1=egyéni felelősség ... 6=nemzetközi szintű felelősség)	161
39. táblázat: Ön szerint mely anyagokat kell elkülönítve gyűjteni?	162
40. táblázat: Mi az oka, hogy Ön nem szokta szelektív módon gyűjteni a háztartásában keletkező hulladékot? (Akik nem szokták szelektíven gyűjteni; N=763).....	163
41. táblázat: Mennyire elégedett a csapvíz ...?.....	163
42. táblázat: Mit gondol, melyik állítás igaz Önre az alábbi, a környezetvédelemmel kapcsolatos hozzáállását kifejező mondatok közül?.....	164
43. táblázat: Ön szerint mekkora összegű volt az idei költségvetés? (N=284).....	164

I. FEJEZET

BEVEZETÉS

E fejezetben felvázolom dolgozatom legfőbb gondolati fonalát: fő célom, hogy árnyaljam azt az ellentmondást, amely véleményem szerint a jelenlegi környezetvédelmi szakmai munkát jellemzi Magyarországon. Szeretnék rámutatni, hogy a környezetvédelem és az azzal kapcsolatos tudományos munkák nem mellőzhetik a társadalom megismerésével kapcsolatos társadalomtudományi kutatásokat, mivel ennek hiánya rövid és hosszú távon is konfliktusforrásokhoz vezet.

Az emberek környezettel kapcsolatos megítélései az évtizedek során megváltoztak. Az egészséges környezettel kapcsolatos várakozásokban egyre több kockázati faktor jelenik meg, melyet az információáramlás, a fejlettebb technikai eszközök által biztosított mérési eredmények, tudományos munkák által felismert összefüggések és az új kockázati források megjelenése indokol. A fokozódó és megismert környezetszennyezés arra kényszeríti az embert, hogy újragondolja a természethez és gazdasághoz való viszonyát. Amíg az ősi társadalmak gazdaságai nem veszélyeztették az ökoszisztémák egészségét, addig a modern gazdaságoknál megkérdőjeleződik ennek a feltételnek a teljesítése. Bacow és Wheeler (1984) az emberek biztonság iránti igényével indokolja, hogy a környezetvédelem az utóbbi évek kiemelt témájává vált. Véleményük szerint az ipari és technikai fejlődés támogatása már nem egyértelműen élvez elsőbbséget a társadalomban, amelyet az iparosodás és gazdasági forradalom következtében felmerült, az elmúlt évek helyi és globális kockázati tényezői indokolnak. Az elméleteket a mindennapi politikai életben is visszaköszönnek, mint ahogy Olajos Péter (MDF), európai parlamenti képviselő írja programadónak szánt cikkében (2007-02-01, Magyar Hírlap), beköszöntött a harmadik ipari forradalom korszaka. A korábbi évek jelentéktelen vagy annak vélt hatásai kumulálódnak, új technológiák magas kockázati szinttel jelennek meg (atomerőművek), illetve az egyes környezeti problémák megoldása egy szűk csoportnak magas kockázati szinttel járó veszélyforrást jelent (veszélyes-hulladék lerakók).

A fenti szakirodalmi munkák is arra utalnak, hogy az emberek igényeinek és érdekeinek figyelembe vételével indult meg egy új irányú gondolkodás, amely a gazdasági tevékenységet bizonyos aggodalommal figyeli. A társadalom által felhatalmazott szűk politikai elit, valamint a szakmai folyamatokat, azoknak negatív hatásait ismerő tudományos elit együttműködésének eredményeként új törvények, szabályozók léptek életbe. Az Egyesült Királyságban, majd egész Európában mind a politikát, mind a közbeszédet tematizálta Sir Nicholas Stern által készített ún. Stern Jelentés, mely a globális felmelegedés kérdéseivel foglalkozik (<http://www.hm-treasury.gov.uk>). Ezzel egyidejűleg egyre aktívabbak lettek a környezetvédelmi mozgalmak. A fenti tényezők együttesen elérték, hogy a környezetvédelem témája folyamatosan napirenden van.

A folyamatokból arra következtethetünk, hogy a társadalomban folyamatos értékváltás megy végbe, amelyben a fogyasztói társadalom abszolút értékei megkérdőjeleződnek, egy újfajta életmód kialakulása figyelhető meg, amely a hosszú távú, a következő generációknak is biztonságot nyújtó életformát részesíti előnyben.

A gyakorlati élet azonban arra mutat rá, hogy Magyarországon a környezetvédelem politikai és szakmai munkája kezdetektől fogva elszakadt a társadalomtól, s a rendszerváltás óta csak minimális szinten reprezentálta a többség értékválását. Kölcsönösen hiányoznak csatornák és fórumok az információk eljuttatására és a döntések legitimizációjára. A döntések bizonyos területeken elsősorban szakmai alapokon, a társadalmi hatások részletesebb ismerete, illetve azok támogatottsági szintjének ismerete nélkül születnek. A környezetvédelmi tevékenység önjáróvá vált, amely azonban nem csak a gazdaságra – amelynek célja a társadalmi igények kielégítése profitmaximalizálás segítségével – hanem a társadalom tagjaira is kötelességeket, feladatokat ró. Így a társadalom már csak a tagjait személyesen érintő hatásokon keresztül szembesül az intézkedésekkel.

A probléma egyik legkarakteresebb kiváltó oka, hogy a nyugat-európai országokkal szemben hazánkban az Európai Unió csatlakozás következtében ugrásszerű változások mentek végbe a környezetvédelmi jogszabályok, intézkedések, intézményrendszerek, beruházások kialakítása során, s a korábbi 40 év környezetvédelmi hiányosságait gyorsított ütemben behozva már a világ globális problémáinak megoldása a szakmai és tudományos szakértői csapat feladata (pl. globális felmelegedés, GMO, fenntartható

fejlődés). A környezetvédelmi attitűdök kialakulása azonban egy jóval lassabb, szocializációs folyamat eredménye, amelyet nem lehet erőszakkal meggyorsítani. Így Magyarországon a közgondolkodásban már a globális klímaváltozás hatásainak csökkentése áll, míg a lakosság többsége még mindig nincs tisztában a környezetvédelmi alapismeretekkel, nem tette magáévá a környezettudatos cselekvés (pl. illegális hulladékelhagyás, szelektív hulladékgyűjtés, veszélyes hulladékok kezelése) alapjait sem.

Az egyik legérzékenyebb terület a gazdasági szabályozók használata. Bevezetésükkel az egyes kibocsátó vállalatokon keresztül szándékozunk a társadalom fogyasztási szokásait befolyásolni. A piaci szereplők profitmaximalizálási tevékenysége azonban szembe kerülhet a gazdasági szabályozó által felállított követelményekkel, ha azok nem felelnek meg a lakosság keresleti igényének, s nem is rugalmasan változnak a megváltozott feltételeknek megfelelően. A piaci szereplők csak akkor tudják a jogszabály által előírt feltételt és a profitmaximalizálás feltételét egyidejűleg teljesíteni, ha azokat a környezetvédelmi attitűdöket próbálja meg befolyásolni, amely a termék fogyasztóját jellemzi. A jogszabályok bevezetésének, türelmi idejének meghatározásához így elengedhetetlen a társadalom környezettudatos attitűdjeinek mélyebb ismerete. Nem várható el, hogy egy magas környezettudatossággal bíró ország esetén működő rendszer változatlan formában adaptálható legyen egy alacsonyabb környezettudatossággal bíró ország működési kereteibe. Ezekben az esetekben a gazdasági összehasonlító mérőszámok mellett a társadalmi alkalmazkodási képesség szempontjait is figyelembe kell venni. Ehhez szintén alkalmas módszertanra van szükség.

A rendszerváltás következményeként megvalósuló információhoz való hozzáférés, sajtószabadság, valamint az informatikai és kommunikációs forradalom olyan adathalmazt zúdított a társadalomra, hogy azon belül a környezetvédelem csak minimális szerephez juthatott. A demokratikus választások eredményeként a lakosság a választott parlamenti képviselők illetve polgármesterek, önkormányzati testületek kezébe helyezte a döntést, többek között a környezetvédelmi kérdések megfelelő kezelését illetően. Ezzel egyidőben a társadalom többsége azonban nem él a demokratikus jogaival, az új jogszabályok és egyezmények által nyújtott lehetőségekkel: nem tájékozódik a környezetét érintő kérdések kapcsán.

A lakosság aktív bekapcsolódását nehezíti, hogy a civil szervezetek nem törekedtek a lakossági támogatottság és tagság elérésre. A stratégiai irányok elsősorban a közpénzekből finanszírozott és nyugat-európai tudást, tapasztalatot és stratégiai irányt egyesítő folyamatok irányába halad. Így a mozgalomnak nem csak a lakosság felé történő közvetítő funkciója, de társadalmi legitimizációja is hiányzik.

A fenti okok következtében a politikai életben nem kerül zöld értékeket képviselő Zöld Párt a Parlamentbe, amely valódi társadalmi támogatottsággal bíró környezetvédelmi aktivitásokat eredményezhetne.

Véleményem szerint a fenti folyamat eredményeként az elmúlt években, s a jövő évtizedben Magyarország környezetvédelmi infrastrukturális és szabályozási folyamatában robbanásszerű változások következtek-következnek be, amely beruházások és jogszabály-kialakítások nem a társadalom, hanem a szakmai szempontok, a nemzetközi elvárások, tudományos ajánlásoknak tesznek eleget. A konfliktusforrás azonban megmaradt, mivel a beruházások és a gazdaság szabályzó mechanizmusok negatív hatásai a társadalom jelentős számú tagját is érinti. Ezek azonban a társadalom tagjaitól új típusú – a jogszabályoknak megfelelő cselekvéseket, és a beruházások igénybe vételét várja el.

Hipotézisem szerint a lakosság környezeti attitűdjeit csak felszínesen ismerjük, az alkalmazott módszertan finomhangolására van szükség, hogy az egyes kutatások eltérő eredményei, illetve a kutatási eredmények és a valós életben megjelenő reakciók közti ellentmondásokat feloldhassuk.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a feltételes értékelés módszertanának segítségével minél részletesebb információkat tárjak fel a lakosság környezeti attitűdjeivel kapcsolatban. Ennek segítségével szeretnék rámutatni az alkalmazott módszertan, valamint a befolyásoló tényezők megismerésének fontosságára, s szeretném igazolni azt az állítást, miszerint a szakmai alapokon nyugvó állami, önkormányzati döntések csak alacsony szinten bírják a lakosság támogatottságát. Ezzel azt az állítást igazolom, miszerint a társadalmi szolidaritás megnyilvánulása a környezetvédelem területén más módszertannal végzett felmérésekkel ellentétben alacsony szintű. Az állítás tesztelését egy konkrét területen a szelektív hulladékgyűjtésre

vonatközóan végzem el. Céloom az, hogy rámutassak – míg a közvélemény-kutatások alapján a környezetvédelem, a szelektív hulladékgyűjtés az egyik legelfogadottabb terület, mélyebb elemzésekkel kiderül a valódi támogatottság ennél jóval alacsonyabb szintű.

Az eredményeket befolyásoló magyarázó tényezőkkel kapcsolatos hipotéziseimet a magyarországi társadalmi helyzet logikai következtetései és a társadalmi szolidaritás elméletének segítségével fogalmaztam meg. A döntést azzal indoklom, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos fogyasztói és lakossági magatartásváltás mögött véleményem szerint elsődlegesen a társadalommal, az országgal, a jövő generációval kapcsolatban megnyilvánuló szolidaritás áll. Erre vonatkozó fogalmi használatra a későbbi fejezetekben részletesebben is kitérek.

Mielőtt azonban a konkrét empirikus értékelésre kitérnék rövid összefoglalást adok az eddigi főbb magyarországi folyamatokra és kutatási eredményekre vonatkozóan, amelyek nagymértékben magyarázzák a jelenlegi eredményeket és összefüggéseket.

A dolgozat témája igen összetett és sok területre kiterjedő. Minden fejezet önállóan is újabb és újabb kérdéseket vet fel, irodalma igen széleskörű. Nem vállalkozhattam minden terület alapos ismertetésére – így például a környezetvédelmi aspektusokat egyáltalán nem is ismertetem – ezért igyekeztem a doktori disszertáció szempontjából lényeges elemekre koncentrálni, így irodalmi áttekintésem sem élt a teljesség igényével. Fő területnek a környezetszociológia magyarországi kutatásainak és irodalmának megismertetését, s ennek fényében saját empirikus adatok eredményeinek értékelését tekintem.

Az értekezés folyamán hosszabb áttekintést adok a magyarországi környezetszociológiai írásokból és folyamatokból, amely elmélyíti a társadalmi környezet-tudatossággal kapcsolatos problémafelvetésemet. A további fejezetekben rövid áttekintést adok azokról a területekről, amelyek véleményem szerint nagymértékben befolyásolhatják az egyéni cselekvéseket vagy azok megítélését a környezetvédelem területén. Így a racionális döntéelmélet vázlatos felvezetését követően részletesebben ismertetem a társadalmi szolidaritás témakörét, hogy jól lehatárolható fogalmi meghatározásokat tehessek. Ezt követően érintem a társadalmi

szolidaritást befolyásoló tényezők szakirodalmát, s az eddigi következtetések és szakirodalom segítségével, említést teszek a mikrotársadalmi szolidaritás magyarországi kutatási eredményeire, s a környezetvédelem közjószág aspektusára. A választott módszertan, a feltételes értékelés szakirodalmát részletesebben ismertetem, s indoklom használhatósági feltételeit, majd azt követően az eddigi irodalmi munkák, valamint egyéni logikai következtetések segítségével felállítom azokat a hipotéziseket, amelyeket empirikusan tesztelni tervezek. Az utolsó fejezetekben az empirikus eredmények ismertetését teszem meg, amelyek várakozásaim szerint rámutatnak, hogy a környezetvédelem területén – egy kiragadott példán keresztül bemutatva – az egyének valós környezetvédelmi támogatása eltér az általános meggyőződéstől. Az értekezést összefoglalással zárom. Az értekezés mellékletében ismertetem a fontosabb, de a témához szorosan nem kapcsolódó kutatási eredményeket, az operacionalizálási és fogalmi keretrendszert.

II. FEJEZET

A KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS A TÁRSADALOM VISZONYA

II.1. A környezetvédelem és társadalom viszonya Nyugat-Európában

A nyugat-európai környezetvédelem és a társadalmi szereplők kapcsolata e fejezetnél jóval hosszabb kifejtést igényelne, azonban a jelen dolgozat keretei ezt nem engedik, hiszen fő célom a magyarországi helyzet elemzése. Ugyanakkor nem kerülhetem meg a nyugat-európai állapotok alapvető jellemzőinek felsorolását a következő okokból: mind a magyarországi politika, a civil szervezetek és a közigazgatás is mintának és viszonyítási alapnak használja azt. Tehát a szakmai és a közbeszédben a magyarországi állapotok nem önmagukban, hanem a nyugat-európai viszonyokkal összehasonlításban merülnek fel.

Nyugat-Európa kifejezés alatt az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott 15 tagállamát értem. E 15 tagállamot egységesen kezelem és elsősorban a tendenciákat meghatározó 4 nagy tagállamra (Németország, Franciaország, Egyesült Királyság és Olaszország), valamint a társadalmi felelősségvállalás kérdésében sokszor mintának tekintett északi-államokra hivatkozom. Mivel egységes egészként kezelem a 15 tagállamot, ezért a fő irányoktól elhajló nemzeti sajátosságokra nem térek ki. (így természetesen olyan szempontok maradnak ki, mint a nyugat-európaiktól eltérő finn és francia nukleáris politika, a francia zöldek és az antiglobalizációs paraszti mozgalmak témáinak átfedése, a mezzogiorno és az északi régiók eltérő társadalmi jellemzői Olaszországban, stb.). Az ismertető anyag elsősorban a jelenlegi tendenciák ismertetését szolgálja.

A magyarországi fejezethez írt megállapításokhoz az egyértelműség miatt rövid felvezetőt teszek:

II.1.1 Zöld civil szervezetek – Zöld Pártok

Európai szinten számos formában és néven működhetnek zöld civil szervezetek: leggyakrabban az egyesület, szövetség, alapítvány, fórum vagy hálózat elnevezést használják. A különböző elnevezéseket gyakran a „nem kormányzati szervezetek” (NGO-k), illetve a civil társadalmi szervek (CSO-k) megjelöléssel foglalják össze. Ezek a gyűjtőfogalmak az összes autonóm, nonprofit zöld szervezetre is használatosak.

A zöld szervezetek taglétszámát meghatározni Nyugat-Európa szerte gyakorlatilag lehetetlen, legfeljebb jobb-rosszabb becslésekkel lehet próbálkozni. A globális szinten mozgó környezetvédő civil szervezetek (Greenpeace, WWF, FOE, stb.) milliós tag-, illetve pártolólétszámmal rendelkeznek, és költségvetésük meghaladja számos nemzetközi szervezet költségvetését. E szervezetek lobbyereje a multinacionális cégekével vetekszik. Látványos erőpróba volt e szervezetek között európai uniós szinten a közösségi REACH Rendelet vitája (az Európai Parlament és a Tanács 1907/2006 sz. Rendelete; elérhető: <http://eur-lex.europa.eu> oldalon), ahol a nagy vegyipari lobbifeszült neki a fogyasztó- és környezetvédelmi lobbynak és bizonyultak gyakorlatilag azonos erejűnek.

A zöld irányok kialakulásának társadalmi hátterét lényegre törően foglalj össze Szirmai (1999): A hetvenes években Nyugat-Európában új típusú mozgalmak tűntek fel, amelyek a korábbi munkásmozgalmaktól és hagyományos természetvédelmi mozgalmaktól eltérően nem helyi, hanem átfogó célokat fogalmaztak meg, országos vagy globális lépéseket követelve. (Mahieu, 1979). Az új társadalmi mozgalmak poszt-indusztriális társadalmi modell megalkotását hirdették. Ez a fogyasztói orientációt és teljesítményelvűség háttérbe szorítását hirdette. (Szabó, 1992) Az új mozgalmak nem a középosztályra támaszkodtak, hanem a politikailag műveltebb és képzettebb csoportok alkották a megmozduló tömegek magját. Dalton szerint (1988) a képzettebb rétegek ezzel növelték meg hatalmi viszonyaikat. Így a mozgalmak egyszerre támadták az állam túlzott vagy nem elegendő beavatkozásait. A mozgások háttérben a társadalmi szerkezet átalakulása húzódtott meg. Az állami alkalmazottak száma gyarapodott, azonban a gazdasági válság miatt rosszabb körülmények között éltek, mint a döntéshozók, amely számukra is egyre nyilvánvalóbbá vált. Így a tiltakozó akciók háttérben az anyagi bizonytalanság húzódtott meg (Mahieu, 1979). Gamson (1975) véleménye szerint az

államigazgatáson belüli, s azon keretein kívül rekedt csoportok hatalomért folytatott konfliktusai artikulálódtak a mozgalmak segítségével. Az új társadalmi mozgalmak jelentősége folyamatosan növekedett, amely magával vonta a posztindusztriális társadalmi átalakulást, a középosztály kiszélesedését. (Bell, 1973) A társadalom termelő funkciója helyett a fogyasztást helyezi középpontba, amely a munkásmozgalom jelentőségének csökkenését idézi elő. Az ötvenes, hatvanas évek gazdasági fellendülése lelassult, s a sztrájkhullámok véglegesen elszakadtak a régi és új mozgalmak egymástól. „Az új társadalmi mozgalmak integrálódtak a fennálló társadalmi berendezkedésekhez, elfogadták a piaci viszonyokat, azt a parlamentáris rendszert, amelyet korábban támadtak... a középosztály gyenge nyomást gyakorló csoportjai maradtak.” (Szirmai 1999. 105. o)

Az 1980-as évek végére minden nyugat-európai országban megalakultak zöld pártok. 11 országban parlamenti mandátumhoz is jutottak és 5 országban részt vettek / vesznek a kormánykoalícióban. Az alábbi táblázatban röviden áttekintem a zöld pártok megalakulásának és kormányra kerülésének menetrendjét Nyugat-Európában. (Fontos megjegyezni, hogy a zöld pártok az 1970-es évek tiltakozó mozgalmaiból nőttek ki, így gyakran maguk sem tudják pontosan meghatározni alapításuk dátumát. Éppen ezért különösen fontos a nemzeti parlamenti mandátumszerzés időpontja, amely egyben a kritikus támogatottság elérését is mutatja.)

1. táblázat: Zöld pártok alakulása és parlamenti mandátumuk, kormányzati első részvételi dátumuk az EU 15 tagállamában

Ország	Zöld párt megalakulása	Első parlamenti mandátum megszerzése	Első részvétel a kormányban
<i>Ausztria</i>	1982	1986	-
<i>Belgium (Agalev + Ecolo)</i>	1980	1981	1999
<i>Finnország</i>	1980	1983	1995
<i>Franciaország</i>	1984	1997	1997
<i>Görögország</i>	1989	1989	-
<i>Hollandia</i>	1983	1989	-
<i>Írország</i>	1981	1989	-
<i>Luxemburg</i>	1983	1984	-
<i>NSZK</i>	1980	1983	1998
<i>Olaszország</i>	1986	1987	1996
<i>Svédország</i>	1981	1988	-

(Forrás: - saját gyűjtés a következő oldalak alapján:

www.greens.org / <http://www.electionresources.org/western.europe.html> /

<http://www.ulb.ac.be/soco/cevipol/documentation-e/documentation-elections-e.htm> /

<http://en.wikipedia.org/wiki/User:Electionworld/Electionworld>)

Négy nyugat-európai államban (Dánia, Spanyolország, Portugália és az Egyesült Királyság) különböző okokból a zöld pártok nem jutottak be a parlamentbe, pedig jelentős támogatottsággal rendelkeznek. (Az Egyesült Királyságban például a nemzeti parlamenti választásoknál alkalmazott ún. „first-past-the-post” rendszer aránytalansága miatt. Az Európai Parlamenti választásokon, amit arányos rendszerben tartanak, már szereztek mandátumot.)

Közös jellemzőik, hogy kezdetben úgynevezett tematikus pártokként (single-issue parties) egyetlen témára, a környezet- és természetvédelemre építették fel a programjukat. A „mozgalmi lét” elmúltával fokozatosan jutottak el az érettebb pártok

életfázisába és alkották meg a társadalmi és gazdasági élet minden területére kiterjedő programjukat.

II.1.2 Lobbyerő – gazdasági szféra

A fentiekben már említettem az összeurópai lobbyharc egyik legjobb példájaként a REACH rendelet esetét. Ez a példa is rámutatott, hogy az európai uniós érdekérvényesítés terén a zöld lobbi egyenrangú ellenfele az ipari lobbinak. Márpedig az európai uniós lobbyharcokat a mai napig a régi tagállamok lobbyerői határozzák meg. Bár Nyugat-Európában tagállami szinten már eltérő a zöldek érdekérvényesítő képessége, ez leginkább a zöld pártok választási eredményeitől, a kormánykoalícióban való részvételétől és a zöld témáknak a nagy gyűjtőpártok programjában való megjelenésétől függ. A korszak, amikor a zöld aktivisták a sínekhez láncolták magukat már lejárt Nyugat-Európában. (Magyarországon még bőven tart, amint az a későbbi részekből kiderül.) A zöld érdekek érvényesítésére elsősorban a kialakult szervezeti struktúrán keresztül van lehetőség, a helyi sajátosságok szerint. Így vált Németországban és Svédországban kormányprogrammá a nukleáris erőművek bezárása, míg Finnországban, ahol a zöldek máig kormányon vannak, éppen most indítják újra a nukleáris programot, a szén-dioxid kibocsátás csökkentése érdekében.

Jelen dolgozat szempontjából a legfontosabb, hogy Nyugat-Európában az aktuális zöld érdekek a kormányprogramban hangsúlyosan és az ipari érdekekkel ütközve jelennek meg. Nyugat Európában így egyre több vállalat vállalja fel a társadalmi szerepvállalás területén a környezetvédelemmel kapcsolatos megmozdulásukat, készítetik el fenntartható fejlődés jelentésüket, melyet a széles lakosság részére publikálnak.

II.1.3 Közigazgatás

A zöld érdekek megjelenését a 15 tagállam közigazgatásában legjobban a közösségi, illetve uniós hatáskörök alakulása mutatja. A nyolcvanas évekre érte el a környezetvédelem lobbyereje azt a kritikus tömeget, ami közösségi kompetencia létrehozását el tudta érni. Ennek megfelelően az Európai Közösségek történetének egyik legfontosabb szerződés módosításával, az Egységes Európai Okmánnyal jelent meg a közösségi hatáskör a környezetvédelem területén 1986-ban. (http://www.im.hu/download/primleg_11986u.htm/primleg_11986u.htm)

A Bevezetésben említett Stern Jelentés elkészítése (melyre a brit kormány adott megbízást), annak megállapításai, majd az azt követően folyamatosan napvilágot látó újabb kormányzati elemzések és intézkedéstervezetek (http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/sternreview_index.cfm) mind-mind azt mutatják, hogy kormányzati szinten prioritásként kezelik a környezetvédelem kérdését.

II.2. A környezetvédelem és társadalom viszonya Magyarországon

A környezetszociológia (fogalmi használat 2. számú melléklet) bármely irányát tekintjük kiinduló alapnak, közös jellemzőjeként egyértelművé válik, hogy a társadalmi változások magyarázó tényezőként jelennek meg. Magyarország igen jó példa arra vonatkozóan, hogy a környezetvédelemnek politikai és történelmi, ennek következtében, pedig társadalmi mozgásai jelentős mértékben meghatározzák a környezet állapotát, a környezetvédelem érdekében tett erőfeszítéseket. A történelmi áttekintésre, a témák áttekintésére továbbiakban is Szirmai (1999), anyagaira alapozom, amelyet további kutatási eredményekkel és szakirodalmi kiegészítésekkel együtt ismertetek:

II.2.1 Környezettudatos társadalom

A magyarországi lakosság jelenlegi környezettudatossága – annak alacsony szintje – nagymértékben indokolható a rendszerváltás előtti időszak speciális jellemzőivel: a polgárság elvékonyodásával, a köztulajdon védelmének elhanyagolásával, a természet kizsákmányolásával és az egyéni érdekek előtérbe helyezése az állami érdek kijátszásával, az állammal kapcsolatos paternalista beállítódások általánossá válásával így az egyéni felelősség háttérbe szorulásával. Ebben a keretben a környezetvédelem politikai színezetet kapott, s a nyugati példákra alapuló - a közigazgatás által hatalmi célból kiszivárogtatott információi alapján - állam ellenes megmozdulások népszerű eszközévé vált. Ezt a népszerűségét máig megtartotta.

A környezetvédelem egyik fontos bázisa minden országban a polgárság. A reformkor lehetőséget biztosított az osztály kiszélesedésére Magyarországon. A történelmi események a későbbiekben (forradalmak, kivándorlás, kitelepítések, Holocaust,

emigráció, kivándorlás) azonban a polgárság gyengülésével jártak. (Horváth, 1991). A polgárosodás lassú folyamata kezdődött meg a rendszerváltással. A lassú folyamat oka az életmódbeli tradíciók hiánya. (Kovách, 1997) Az átmeneti időszakban az állami szociális háló gyengülésével, az egyenlőtlenségek egyre nagyobb mértékű megjelenésével a szegénység növekedett. (Spéder, 1996). A gyors privatizáció, az agrárgazdasági struktúraváltás elsősorban a parasztosodásnak, s nem a polgárosodásnak kedvezett (Kovách, 1997).

Az ötvenes éveket politikai centralizáció jellemezte, ahol a közsféra benyomult az egyének mindennapi életterére, s nem hagyott lehetőséget az önállóságra, így nem tette lehetővé a környezetvédő társadalmi erők megjelenését sem.

Magyarország környezeti állapotainak romlása elsősorban az 1950-es évektől elemezhető. Az erőteljes iparosítás és természeti kizsákmányolás, a társadalmi kontroll hiánya ebben az időszakban jelenik meg. Az ipari társadalmakkal összehasonlításban nem beszélhetünk igazi középrétegről, s csak részleges gazdagodásról. A hatvanas, hetvenes években államilag ellenőrzött kvázi piac jött létre, amely csak kvázi polgárosodási folyamattal járt. Így a civil erők még mindig nem jelenhettek meg a természeti értékek megvédésére. Erre azért lett volna szükség, mivel a gazdaságirányítás ideológiai alapokon működött, nem vette figyelembe a természeti környezet érdekeit, nem tulajdonított annak objektív értéket (Enyedi, 1987). A környezeti problémák jó alapot adtak a szocialista állam tagadása, egy jóléti állam megteremtését célzó lakossági tiltakozások, ökológiai mozgalmak megalakulásának.

A nemzetközi konferenciák, valamint az erőpozíciók javításában érdekelt igazgatási apparátus kiszivárogtatásainak köszönhetően a hetvenes évektől egyre szélesebb réteghez jutottak el a természeti kizsákmányolás és környezeti állapotvizsgálatok eredményeinek lehangoló adatai. (Szirmai 1999).

II.2.2 Környezetvédelmi szempontok a közigazgatásban

A környezetvédelmi közigazgatást az Európai Unió csatlakozás megkezdéséig nagyobb mértékben politikai látszat-intézkedések és -intézményrendszerek mozgatták. A környezetvédelem elsősorban pénzszerző vagy pénzmegőrző funkciók mellett működött. A társadalmi bevonás egyre erősödik, azonban ennek aktív résztvevői elsősorban a civil

szervezetek, akik nem képviselik a lakossági véleményeket. A lakossági tájékoztatás és tájékozódás a jogszabályi lehetőségek és intézményrendszerek kialakulása ellenére továbbra is minimális szintű. A közigazgatás nem is érdekelt az időt elnyújtó egyeztetések és szakmailag nem felkészült lakossági vélemények befogadására. A civil szervezetek a nagymértékű állami finanszírozás megjelenésével nem voltak rákényszerítve a lakossági támogatások és tagság megerősítésére. Szakmai függetlenségüket, pedig megkérdőjelezte a költségvetési forrásoktól való függésük.

II.2.2.1. A környezetvédelmi intézményrendszer kezdetei

A nemzetközi megítélés javítása valamint a környezetvédelmi mozgalmak tömeges elterjedésének megelőzése érdekében a hetvenes évek közepén központi környezetvédelmi intézményrendszert hoztak létre. Ezen intézményrendszer a saját erőpozícióját civil vagy lakossági elégedetlenségek, környezetszennyezési botrányok segítségével növelte. Ezek az akciók alkalmas voltak az országos szintű forrásharcban eredmények elérésére. Így sajátos érdekszövetségek köttettek a civil szervezetek, a helyi hatalom, a nagyvállalat, annak dolgozói, valamint a környezetvédelmi hatóságok között (Szirmai 1999). A működő érdekérvényesítési mechanizmusok gyakorisága miatt a politikai elit egyre jobban félt a civil mozgalmaktól, a lakossági konfliktusoktól. Ennek ellenére a környezetvédelmi szempontok nem kerültek egy súlycsoportba a gazdasági érdekekkel (Kilényi, 1987).

Ezzel párhuzamosan a kelet- és közép-európai országok igyekeztek kihasználni a környezetvédelemhez kapcsolódó külföldi (nyugati) forrás- és hitellehetőségekkel. Ehhez azonban a természeti környezeti károk minél erősebb hangsúlyozására volt szükség. A Marshall terv összegeiért folytatott versenyt követően a kilencvenes évek elejétől azonban az EU csatlakozási lehetőségek megjelenésének köszönhetően ennek ellenkezőjének hangsúlyozására, alacsony mértékű környezeti károk bemutatására törekedtek a csatlakozni kívánó kelet- és közép európai országok.

A demokratikus intézményrendszerek megszületésével a párbeszédben is történt előrelépés. Megalakult az Országos Környezetvédelmi Tanács, amely a kormány tanácsadó testületként a tudomány, a gazdaság és a civil szféra delegáltjaiból áll, s a törvénytervezeteket véleményezi. A környezetvédelmi tárca a belső és tárcaközi bizottságokba lehetőséget biztosított civil delegáltak jelölésére, amelyet az Országos

Találkozón a civil szervezetek demokratikus módon választottak meg. Az együttműködést többségében pozitívan értékelték, azonban számos bizottságban negatív észrevételek is elhangzottak. Ehhez hozzájárult, hogy más tárcák (pl. GKM) a mozgalmak ilyen aktív bevonásától tartózkodtak, amelyet indokolt a mozgalmak támadó hangvétele és magatartása, melyet többségében állami támogatásokból finanszíroztak. A fenti lépések mellett azonban a tényleges társadalmi, lakossági párbeszéd továbbra is hiányzik.

A rendszerváltást követő első két kormányzati ciklus

Az 1990-94 közötti időszakban számos ígéret született, azonban kézzelfogható eredményeket csak az 1994-98 közötti kormányzati ciklusban értek el a jogalkotók. 1995-ben megszületett az új környezetvédelmi törvény, 1997-ben pedig a Nemzeti Környezetvédelmi Program, majd a természetvédelmi törvény 1998-ban. Új nemzeti parkok alakultak, s valóban megkezdődött az EU környezetvédelmi integráció előkészítése.

Hulladékgazdálkodási feladatok elvégzésére, s többek között a civil mozgalmak támogatására létrehozták 1996-ban a Központi Környezetvédelmi Alapot, amelynek bevételeit elsősorban a modern hulladékgazdálkodás megalapozását segítő termékdíjak adták. Az összeg felhasználása körül több probléma is felvetődött. Egyrészt a kormányzati célok, intézményfinanszírozási célok és a mozgalom támogatása közti arányok folyamatos konfliktusforrásként jelentkeztek. A civil mozgalomban egyre erőteljesebben megjelent az a hang, amely szerint a mozgalom már nem fontos a politikai erőknél, s a civil szervezetek elsorvasztását okozzák a források folyamatos csökkentésével. Ez a hang még a 2006. évi források meghatározásakor is jelen van, annak ellenére, hogy az Országgyűlés 1997-től lehetővé tette a SZJA 1%-ának felajánlását a civil szervezetek részére. Egyre tisztábban látják, hogy állami függésük a társadalmi támogatottság növelésével oldható csak meg. Ezt az ellentmondást a legtöbb szervezetnek még mindig nem sikerült megoldani, a szervezetek fenntartását csak kismértékben tudják tagdíjából finanszírozni. Ez továbbra is hangsúlyozza a civil lakosság támogatásának hiányát.

Szirmai szerint (1999) a civilek nem tudják a sokféle ökológiai érdekek képviselőit megoldani, így nem tudják a széles rétegeket sem megszólítani, sem támogatónak

megnyerni. Így a lakosság szemében a zöld mozgalmak gyakran a radikális környezetvédő szerepében tűnnek fel. Ez alól bizonyos esetekben a természetvédelmi aktivitások kivételt képeznek, feltéve, hogy nem a helyi lakosság kényelmét, gazdasági érdekét szolgálja a természeti értéket veszélyeztető beruházás.

II.2.2.2. A rendszerváltást követő harmadik és negyedik kormányzati ciklus

Az Aarhusi egyezmény aláírásával (1998) az ország közigazgatási intézményeire komoly egyeztetési és társadalom-bevonására (információhoz való hozzáférés, részvétel a döntéshozatalban, jogorvoslathoz való jog) vonatkozó kötelezettség rakódott. (Hiszen a korábbi években ettől éppen eltérő igazgatási mechanizmus jellemezte az államigazgatási intézményeket.) A követelményeknek egy olyan apparátussal kellett volna eleget tenni, amelynek sem korábbi gyakorlata, sem pedig érdeke („felesleges egyeztetési körök”) nem fűződött a nyílt és átlátható jogalkotási folyamat bevezetéséhez.

1998-ban a Fidesz fontos elvként jelölte meg, a környezetvédelem hangsúlyos szerepét. A civil szervezetekkel való együttműködés prioritást kiemelt cél volt. A koalíciós partnerek között azonban folyamatos ellenérdekeltségek működtek, mivel a kisgazdák a termékdíjakból befolyó összegeket elsősorban vidékfejlesztési célokra akarták felhasználni. Ez konfliktust okozott a párt és a mozgalmak között is, s gyengítették a tárca kormányzati pozícióját. A Fidesz így korábbi elképzeléseit nem valósította meg (Szirmai, 1999). Így 1998-ban a kormány megszüntette a Környezetvédelmi Alapot, s helyette kormányzati kontroll alatt levő KAC-ot (Környezetvédelmi Alap Célfeladat) hozta létre. A megromlott mozgalmi kapcsolatokra valamint a pénzelosztási konfliktusra támaszkodva megszüntette a civil mozgalom kontrollját.

A 2003-2006 közötti időszakot azonban ellentmondásos állapot jellemezte. A kormányzati munka egységessége miatt a tárca egyre kevésbé igényelte – sőt határozottan problematikusnak tekintette, mivel az ellenzék számára további támadási felületeket adott – a civil mozgalom nyilvános megszólalásait, még akkor is, amikor a civil szervezetek a tárca költségvetésének növelése érdekében tüntettek. Ezek a megmozdulások ugyanis a tárca erőviszonyait nem erősítették, hanem kifejezetten gyengítették.

II.2.2.3. A civil szervezetek támogatása

A környezetvédelmi tárca a civil szervezetek számára a pályázati alapjában kezdetek óta biztosított olyan forrást, amelyre csak a nonprofit zöld szervezetek pályázhattak. A címkézett pénzek mellett azonban számos olyan forrás is megnyílt tárcán belül és kívül, ahol a gazdasági szervezetek mellett nyílt lehetőség a pályázati pénzek megszerzésére.

2. táblázat: A környezetvédelmi tárca pénzügyi támogatása környezetvédő civil szervezetek részére (döntött támogatások összege MHUF)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<i>Címkézett források</i>	222	269	352	326	257	424	500	450
<i>További KvVM pályázati forrásokkal összesen</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1280	693	766

Forrás: KvVM adatbázis

A környezetvédelmi tárca szakmai prioritásainak megfelelően jelölte ki a támogatandó tevékenységek körét, amely a mozgalom véleménye szerint negatívan befolyásolta a működési terület szabad megválasztásának lehetőségét (Szirmai, 1999). Ezzel együtt az évek folyamán a pályázati forrásokban egyre nagyobb szerepet kap a lakossági tudatformálás lehetősége – amely korábbi vélemények alapján nem volt támogatott tevékenység. (Szirmai 1999). A 2005. évi pályázati forrásokban a teljes összeg majdnem 20%-a ilyen típusú pályázatok nyerik (környezeti nevelés, szemléletformálás) (Forrás: KvVM.) A 2006. évben ez az összeg már majdnem 50%-ra nőtt. Mindkét évben az öt legnagyobb pályázó a források 1/3-át kapja a forrásokból, a maradék 300 körüli pályázat osztozik a maradék 75%-on. (Forrás: KvVM)

A pályázati források felhasználásának döntését a Környezetvédelmi Miniszter hozta, azonban az előterjesztés tartalmára vonatkozóan a döntőbizottság tett javaslatot,

amelybe a mozgalom is delegált tagokat. A döntések viszonylag nagy szabadságot adtak a mozgalmi tevékenységek támogatására. Számos olyan program is támogatást nyert, amely keretein belül később a civil szervezet a tárca vagy a kormányzat tevékenységét bírálta a nyilvánosság előtt. (Ez tovább gyengítette a tárca érdekérvényesítő tevékenységét a kormányzaton belül).

A 2004. évben a költségvetési források szűkössége miatt a tárca a pályázati alap megszüntetését tervezte, - ennek okaihoz az is hozzájárult, hogy a pályázati forrásokból megvalósuló programok nem hoztak érzékelhető eredményeket, valamint függetlenül a tárca segítőkészségétől folyamatos elégedetlenséget érzékelt a mozgalom részéről – így helyette állami feladatok átvállalását, konkrét feladatok civil szektor által történő ellátását annak költségeivel ellensúlyozta volna. Erre a civil mozgalom heves reakciója miatt nem került sor.

A pályázati rendszer kidolgozását a tárca korábban a civil szervezetekre bízta, azonban az ÁSZ jelentését követően –a mely kifogásolta a költségvetési pénzek felosztásának civil kezelését – a pályázati rendszer kidolgozása és működtetése visszakerült a tárca gondozásába. 2004-től a civil mozgalom bevonásával került előkészítésre a pályázat, a döntésekben azonban megmaradt a kormányzati többség. A nagy szervezetek delegáltjai folyamatosan vettek részt a bizottság munkájában. Ez a tény, valamint a hatékonysági célok megjelenése a pályázati rendszerben a kisebb szervezetek „lemorzsolódásához” vezetett (Szirmai 1999). Ennek ellensúlyozására azonban még 2003-ban megjelent a NCA (Nemzeti Civil Alap), amely a működési költségek biztosítására nyújtott lehetőséget.

II.2.2.4. Játék az adatokkal

Az Európai Unióhoz történő csatlakozást közvetlenül megelőző években egy furcsa kettősség jellemezte a közigazgatás környezetvédelmi szemléletét:

Egyrészt igazolni akarta, hogy Magyarország környezeti állapota megfelelő, ugyanis a lehető legkevesebb kötelezettségvállalással akarták lezárni a környezetvédelemre vonatkozó tárgyalási fejezetet. Ezt indokolta, hogy bár az Európai Unió jelentős forrásokat szán a környezetvédelmi helyzetek feljavítására, a forrásokhoz jelentős mértékű önrészt kell az államnak közpénzekből biztosítania. (A 2003-2006. közötti

időszakban általában 50% körül mozgott az ország önrésze a nagyobb környezetvédelmi beruházások esetében). Emellett a források felhasználásánál az EU megköveteli az ökológiai érzékenységet, azonban nem csak kormányzati szinten, hanem a különböző szereplők esetében is, a társadalmi fogadókészség kiemelt jelentőséget kap. Emellett az EU csatlakozás számos jogszabályi módosítás elvégzését igényelte (a csatlakozáshoz köthetően több mint félszáz jogszabály-módosítást kellett a környezetvédelmi tárcának elvégeznie), amely az EU *acquis* átvételét jelentette.

Másrészt az EU *acquis* átvétele távlati célok megfogalmazásával is járt. A magyar államnak vállalnia kellett, hogy a szelektív hulladékgyűjtés, szén-dioxid kibocsátás, megújuló energiaforrások felhasználása, stb. területén bizonyos százalékban kifejezhető eredményeket (visszagűjtés aránya, szén-dioxid kibocsátás mértéke, megújuló energiahordozók aránya, stb.) adott határidőn belül teljesít. Ezekben az esetekben az államigazgatás érdeke a minél magasabb vetítési alap, vagyis a minél rosszabb környezeti állapot megjelölése volt, hiszen ehhez képest kellett százalékos javulást elérni. (Nagyon jó példa a szén-dioxid kibocsátás, ahol állami lobbycélként fogalmazódott meg, hogy Magyarország esetében viszonyítási alapként a '80-as évek végét határozzák meg, amikor a nagyipari üzemek még ontották magukból a füstöt.)

Az EU *acquis* átvétele társadalmi konfliktusok forrásává is vált; elsősorban a gazdasági és civil szektor keretein belül. A társadalom széles rétegei ezeknek bevezetéséről csak közvetve értesült. A jogszabály-változtatások bevezetéséhez az Európai Unió által elvárt társadalmi egyeztetés folyamata is csatlakozott.

II.2.3 Civil szervezetek

A civil szervezetek fejlődésük során eljutottak a politikai célú megmozdulásoktól a nyugat-európai környezetvédelmi célok érdekérvényesítéséig. A közigazgatáshoz hasonlóan a nyugati kapcsolatok és stratégiai irányok felvétele került prioritásba. A folyamat során a speciális finanszírozási, történelmi és gyorsított jogszabály-alkotási, beruházási folyamatok eredményeként nem voltak rákényszerítve a lakossági bevonására. A gyors alkalmazkodás és szakmai specializáció pedig eltávolította őket a lakosságtól. Megélhetési civilekként a folyamatos konfliktusgenerálás és érdekszövetségek megkötése, EU célok átvétele – s ezzel együtt pályázati lehetőségek megszerzése állt működésük középpontjában. Élesen elkülönülnek működésüket tekintve

a természetvédelmi és környezetvédelmi céllal alakult civil szervezetek. Az előbbieket elsősorban az állami feladatok átvállalásával (amely a lakosság védett természeti területekről történő kiszorítását is vallja) foglalkoznak, míg a környezetvédő szervezetek szakmai specializációjukkal (energia, hulladék, vegyi anyag) elsősorban a gazdasági és közigazgatási szféra egyeztető partnereként lépnek fel. Közös azonban, hogy életben maradásuk legfontosabb eszköze a költségvetési források és EU pályázati források megszerzése.

Az utóbbi időszakban megerősödtek az elsősorban lakossági bevonással kapcsolatos tevékenységek, s a sajtón keresztüli érdekérvényesítés mellett/helyett erőteljes lobbysteveléssel befolyásolják a döntéshozókat. Ezáltal a lakosság a sajtó útján sem értesül – vagy csak ritkábban – a kezdeményezésekről. Egyre gyakrabban jelennek meg olyan írások, miszerint a civil szervezetek is a környezetvédelmi ipar „lobbystái”, vagy politikai eszközök, véleményük pedig manipulatív érdekek eredménye. Az azonban biztosan látszik, hogy állásfoglalásaik nem minden esetben a lakosság véleményét tükrözik, így társadalmi megmozgató és bevonó képességük is (egyes természetvédelmi céltól eltekintve pl. Zengő) elmarad a kielégítőtl.

II.2.3.1. A mozgalom hőskora

Az államszocializmus kezdeti időszakában csak állami, politikai keretek között létrejött környezetvédő szervezetekről beszélhetünk (Magyar Úttörők Szövetsége, Kommunista Ifjúsági Szervezet). Később ezeken a szervezeteken belül – engedve a nyomásnak - szakmai mozgalmakat hoztak létre (MME 1974). (Csanády, 1992). A hetvenes években Magyarországon a zöld mozgalmak elterjedésétől való félelem, valamint a hatalmi elittel való együttműködés keretein belül történt lakossági felháborodások segítették a környezetvédelem térnyerését. A lakossági tiltakozások már magukon viselték a hagyományos NGO-k ismertetőjegyeit (Szirmai, 1999). A nyolcvanas évek derekán megalakult környezetvédelmi mozgalmak elsősorban az államszocializmussal szembeni ellenérzéseik kifejezését szolgálták (Duna-kör). A rendszerváltásig olyan társadalmi modell elérését szorgalmazták, amelyet Nyugat-Európában a civil szervezetek már megváltoztatni kívántak. Amíg a nyugati alternatíva a fejlett piacgazdaság válságának kezelése volt, addig keleti társaik a piaci modell elterjedését támogatták.

II.2.3.2. A szabadság nem hozott bőséget

Az 1989. évi II. törvényt követően – a bejelentési kötelezettség megszűnésével és a hatósági engedély eltörlésével - tömegesen alakultak egyesületek. 1992-ben már 195 környezetvédelmi alapítvány, s 388 zöld egyesület létezett (ez a teljes NGO szervezetek 2%-át takarja). Az 1994-es adatok azt mutatták, hogy az egyesületi tagok végzettsége és a szellemi dolgozók aránya kiugróan magasló (KSH, 1994). Ez az arány hasonlít a nyugat-európai mozgalmak társadalmi összetételéhez. 1996-ban már 405 illetve 579 (összesen 984) volt a szervezetek száma a KSH adatai szerint. A Regional Environmental Center (REC, www.rec.org) 1997-ben végzett kérdőíves felmérése alapján, amelyet a Közép-Kelet-Európában, a környezetvédelmi civil szervezetek körében végzett, a vizsgált 13, volt szocialista ország közül Magyarországon volt a legnagyobb a zöld civil szervezetek abszolút száma, adataik alapján összesen 726. A kutatás adatai alapján a legtöbb civil szervezetnek (32%) 11-25 aktív tagja van, 27%-nak 10 alatti az aktív tagok száma, míg 14%-nál 26-50 fő közé esik a tagság. 12%-nak 51-100 tagja van, míg a felső 15% több mint 100 aktív tagot számlál. Három-negyedük (74%) nem rendelkezik adminisztratív alkalmazottal és 81%-uknál nincs fizetett profi vezető. A statisztikák új összefüggéseket mutatnak 7 évvel később:

A legutóbbi 2004. évi statisztikák alapján (KSH, 2006) a bevétellel rendelkező környezetvédelmi szervezetek száma már 1072-re tehető. Ez az összes civil szervezetnek továbbra is 2,2%-át teszi ki. Az összes szervezet bevételeihez viszonyítva ezek a szervezetek a teljes non-profit szféra bevételeinek 3,7%-val rendelkeznek. Amíg az összes szektorra vetítve az átlagos bevétel szervezetenként 17 millióra tehető, addig ez az összeg a környezetvédő civil szervezetekre vonatkozóan 27,8 millió forintot tesz ki. Az összes civil szervezethez viszonyítva felülreprezentáltak az állami (4,7%) és gazdálkodási bevételeik (5,7%) alapján. Az egyes alapokból (2,5%) valamint magán forrásokból (2,1%) számosságukkal arányosan részesülnek, azonban összes bevételük arányához képest (3,7%) ezek az arányok alulreprezentáltak. 2004-ben a civil szektorban 3,6 millió forint az egy szervezetre jutó átlagos pályázati bevétel. A kategóriában a környezetvédelmi szervezetek a ranglista 5. helyén szerepelnek (a 18-ból) átlagos 6,8 millió forintos bevétellel.

A bevételeikhez igazodik az összes civil szervezetet tekintve, a fizetett munkaerőt alkalmazó szervezetek aránya (19,8%) (viszonyítási alap összes környezetvédő szervezet száma) is, a környezetvédelmi szervezetek itt is a ranglista 5. helyén szerepelnek. Ezeknek többsége főállású, teljes munkaidős alkalmazott. A magas alkalmazotti arány azonban együtt jár az önkéntes segítők bevonásával is. Amíg az összes szervezetet figyelembe véve az önkéntes segítők bevonását végző szervezetek átlagos aránya 61,9%, addig a környezetvédő civil szervezeteknél ez 71,3%-ot mutat.

II.2.3.3. Külső kapcsolatok és fejlődési irányok

Bár a rendszerváltás előtti időszakban a hatalmi harcok egyik legfontosabb eszköze volt a mozgalmi lét (Duna-kör), a 90-es évek derekától kiderült, hogy nem léteznek tömeges környezetvédő civil erők, a mozgalom társadalmi bázisa alacsony szintű. Ezáltal politikai erőpozíciója is gyenge volt. Ennek egyenes következménye volt, hogy továbbra is a hatalmi pozícióban levők határozták meg a környezetvédelmi aktivitásokat. Bár az új politikai rendszerben számosan kerültek a civil szférából hatalmi pozícióba (Szirmai, 1999) a kezdeti érdeklődés a mozgalom elképzelései iránt folyamatosan csökkent. A kapcsolat erőteljesen megromlott, amelynek két oka a mozgalom társadalmi elszigetelődése, s a minisztérium gyenge kormányzati érdekérvényesítő képessége volt. Így a kilencvenes évek második felében a társadalmi bázis növelése, s egyes civil szervezeteknél politikai szövetségesek keresése, másoknál szakmai, intézményi kapcsolataik fejlesztése volt a fő stratégiai irány. Ennek eredményeként egyre erőteljesebben jelenik meg a mozgalmi életben belül a szakmai fejlődés igénye, s a tevékenységi specializáció. A kormányzaton belül a tárcát továbbra is erőtlenség jellemzi, amelynek ellensúlyozására továbbra is segítségül hívja a civil szervezetek nyilvános megmozdulásait. Mindezzel párhuzamosan az 1990-es évektől a mozgalmak nagy hangsúlyt helyeztek a globális kapcsolataik kiépítésére, így a magyar mozgalmi célok között is megjelennek a nyugati társadalmi utópiák egyes elemei.

A kilencvenes évek második felétől a mozgalom egyre gyakrabban nem az állammal szemben, hanem – a nemzetközi iránynak megfelelően - a piaci szférával, a befektetőkkel, beruházókkal szemben lép fel. (György, 1997) Emellett egyre felkészültebb globális témák tekintetében, mint például energiapolitika, GMO. Nem helyeznek azonban elég hangsúlyt az Európai Unió csatlakozási tárgyalások tartalmára, így például egy 1998-as kutatás eredményeként a mozgalom fele nem ismeri sem a

stratégiát, sem pedig az EU csatlakozás jellegzetes lehetséges következményeit. (Szirmai 1999)

A civil szervezetek szakmai specializálódásukkal, s nemzetközi kapcsolataikkal egyre felkészültebbek bizonyos környezetpolitikai döntésekkel kapcsolatos véleményalkotásra. A 2006-ban készített civil vizsgálat eredményei alapján (Kiss Csaba), Magyarország a frissen csatlakozott országok közül az átlagosnál jobb eredményeket mutat, azonban a jogszabályilag meghatározott lehetőségek a gyakorlatban nem 100%-osan teljesülnek. Ez elsősorban kapacitásproblémákra, illetve a lakosság számára eljuttatott vagy elérhető adatok hiányosságára vezethető vissza. A lakossági részvételt tovább korlátozza, hogy a szakmai anyagok, jogszabályok közérthető formában nem kerülnek elmagyarázásra a tárca és intézmények honlapján. Így elsősorban szakértők tudnak a környezeti ügyek szabályozásába bekapcsolódni. Az ügymenet átláthatatlansága és a visszajelzések, valamint a nyilvános párbeszéd hiánya a kritikai észrevételek forrása.

A környezetvédő szervezetek saját érdekérvényesítő tevékenységüket sikeresnek ítélik. (Márkus Eszter, 2006)

II.2.3.4. Mennyire civil egy szervezet, avagy vannak-e megélhetési zöldek?

A civil szerveződések száma a rendszerváltást követően drasztikus változásokon ment keresztül. Széman(1999) véleménye szerint a szervezetek fő funkciója az egyének bekapcsolása a közösségi szférába, azonban a jelen pontban írt szám adatok (civil szervezetek, aktív tagok és alkalmazottak száma) sem azt mutatják, hogy a társadalmi szervezetek magas tagsági aránnyal, vagy a reprezentativitással bírnának.

A különböző kormányzati ciklusok eltérő tendenciát mutatnak. Az a tendencia, miszerint a hatalmi, politikai, társadalmi mechanizmusok a környezeti érdekek fölé helyeződnek, hol erősebb, hol gyengébb formában de folyamatosan jelen vannak. Általánosan elmondható, hogy az ellenzék azonban folyamatos politikai bírálat témaként kezeli a környezeti érdekeket: a gazdaság erőfölényét, s a civil mozgalom korlátozottságát hozza fel folyamatos érvként. Ennek ellenére – feltehetően a társadalmi támogatottság hiánya miatt – a legutóbbi választásokon sem tudott olyan zöld párt megjeleníteni, amely jelentős tömegbefolyással rendelkezik.

A zöld mozgalommal kapcsolatosan Persányi Miklós környezetvédelmi miniszternek is megjelent írása (Népszabadság, 2005-03-01), melyben bírálta, hogy bizonyos zöld civil szervezetek gazdasági vagy politikai érdekcsoportok szócsöveként funkcionálnak, s motivációjuk nem a környezeti érdekek védelme, hanem egyéb érdekek érvényesítése.

A zöld szervezeteket is, de általában a környezetvédőket bírálta Vaclav Klaus cseh államfő, aki 2007. márciusában (Greenfo 2007-03-24.) arra figyelmeztette a politikusokat, hogy akik „önmagukat környezetvédőknek nevezik” alapvetően a szabad társadalmak alapelveit támadják. Véleménye szerint a „kommunizmust a becsvágyó környezetvédelem veszélye váltotta fel”, mivel az emberiség szabad és spontán fejlődését az egész világ központi megtervezésével váltja fel. - Václav Klaus megjegyzésének hitelét csökkenti, hogy a cseh zöld párt (Strana zelených) parlamentbe jutása (336.487 szavazat – 6,3%) – mely a volt szocialista országok között egyedül álló – ütötte el Klaus pártját (ODS) a kormányalakítástól. Helyette a zöldek Klaus ellenfelével, a szociáldemokratákkal alkottak kormányt.

Fontos megemlíteni, hogy a civil szektort (NGO) nem fedi le a civil mozgalom. A nem kormányzati szereplők között említik az önkormányzati, tudományos és az üzleti szféra érdekképviselőit is. Az üzleti szféra esetében tapasztalható, hogy a környezettudatos vállalatfilozófiai elvek csak ritkán – elsősorban az erőteljes környezetszennyezéssel járó tevékenységek esetében pl: cementgyár, égetőmű – kapnak prioritást. A társadalmi felelősségvállalás és a termékelőnyök tekintetében a cégek szívesebben és gyakrabban alkalmaznak egészségügyi és szociális területeket kommunikációjuk során. Ennek egyik jó bizonyítéka, hogy a Környezetbarát Termék Kht – amelynek piaci bevételeit a környezettudatos védjegyhasználatért fizetett díj adja – azzal a ténnyel szembeesül, hogy abban az esetben, ha közgazdasági előnnyel (pl: termékdíjkezdvezmény) nem jár a védjegy kiváltása, csak nehezen s egyre csökkenő piaci körben tudja védjegyhasználati szerződéseit megkötni, meghosszabbítani. A gazdasági szféra által végzett piackutatások is azt mutatják, hogy a környezetbarát termékpozicionálás nem jár még versenyelőnnyel a fogyasztói igények elemzésekor. Emellett számos üzleti alapon létrehozott környezetvédelmi BINGO (business non-governmental organisation) és érdekszervezet jön létre, elsősorban a hulladékgazdálkodási és víziközmű-szolgáltató területeken (Ökopannon Kht, Ökogum Kht, MAVIZ). Ezeknek a szervezeteknek a

kommunikációja a közigazgatási érdekképviselő mellett egyre erőteljesebben a lakosságra összpontosít, lakossági bevonásuk a kutatások tükrében azonban még nem olyan hatékony, mint a civil szervezeteké. A tudományos szféra és önkormányzati szektor a széles lakossági elérésben még kisebb aktivitást és eredményt tud felmutatni. Így a fenti tényezők, - valamint a lakosság részvételi lehetőségének alap formája - miatt az NGO-kon belül elsősorban a civil szervezetekre fókuszálók.

II.2.4 Zöld pártok

A Zöld Pártok támogatottsága véleményem szerint egyik legjobb fokmérője a környezettudatosságnak. Alacsony szavazati arányuk azt a hipotézist támasztja alá, hogy a környezetvédelem csak divatos kifejezés Magyarországon, de a fogyasztói társadalommal szemben, az anyagi jólét prioritásai győzedelmeskednek. Ehhez hozzájárul, hogy a környezetvédelem még nem tudta felmutatni azokat a tanulmányokat, mely a környezetvédelmi ipar gazdasági hatásaival az ország versenyképességét támasztja alá.

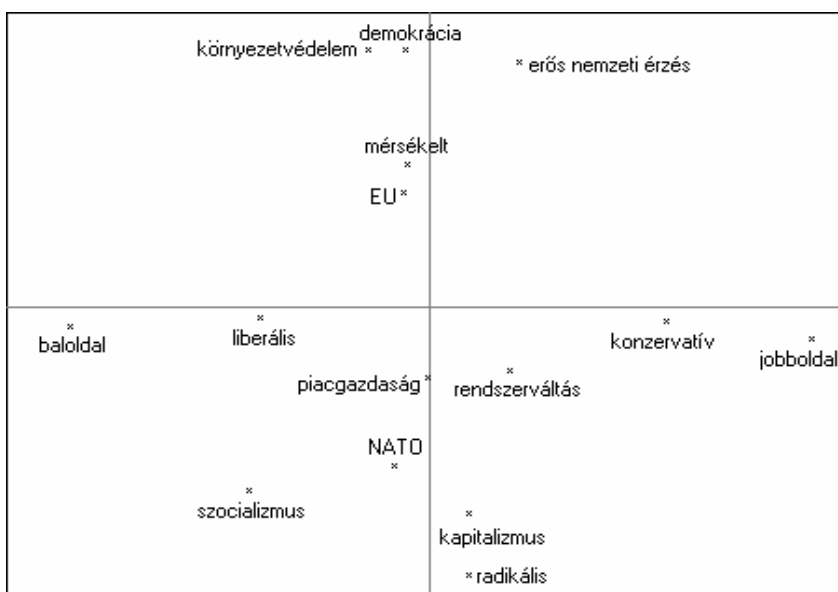
A fejlett polgári társadalmakban a lakosság a környezetvédelmi lobbyerők bázisa. Minél erősebbek a lakosság környezeti elvárásai, a politika annál inkább kényszerítve érzi magát azok kielégítésére. Ideális esetben tehát a környezet állapotának javítása így a környezeti tudat erősödésének függvénye. A hatalmi politika (politikai térnyerés és hatalmi pozíciók megtartása miatt is) csak akkor és annyiban tudja és akarja az ökológiai érdekeket képviselni, amennyire ezt nemzetközi kötelezettségei – amelyek mögött elsősorban gazdasági, politikai érdekek húzódnak meg – szükségessé teszik vagy valós társadalmi elvárások megfogalmazódnak. A társadalom azonban még ehhez nem elég fejlett. Ennek legnagyobb gátja az etnikai szolidaritás (Seligman, 1997). Seligman szerint a nemzeti hovatartozás megakadályozza a nyugati típusú érdekszerveződések kialakulását.

Az előző fejezetben bemutattam a nyugat-európai zöld pártok támogatottságát. Az Országos Választási Iroda által közzétett hivatalos adatok szerint a legerősebb magyar zöld párt a Zöldek Pártja a 2006-os országgyűlési választásokon a szavazatok 0,05%-át szerezte meg (2870 szavazat). http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/09/9_0.html). Összehasonlításképpen, a szomszédos Ausztriában a 2006 októberi parlamenti

(Nationalrat) választásokon a zöld párt (Die Grünen – Die Grüne Alternative) 520.130 szavazattal 11,05-os eredményt ért el. (<http://www.bmi.gv.at/wahlen/>)

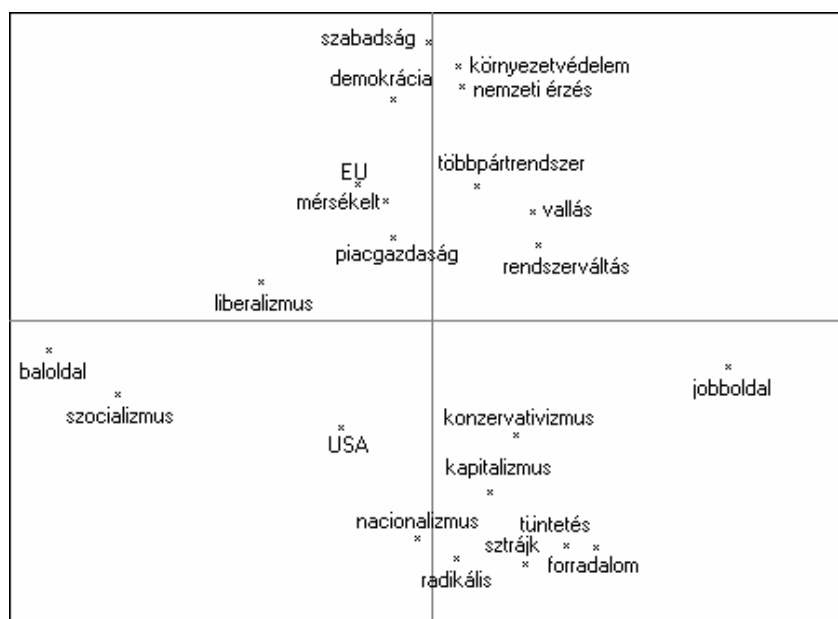
Nyilvánvaló, hogy 0,05%-os támogatottság nem alkalmas az érdekérvényesítésre, sőt inkább gyengíti azt. Ráadásul ezt a gyenge eredményt nem a nagy pártok zöld programja okozta, ugyanis ilyen gyakorlatilag nem került napirendre a választási kampányban. Meglepő információ figyelembe véve, hogy a környezetvédelem a szimpátiatérképen milyen eredményeket ér el:

1. ábra: Politikai töltésű fogalmak egymáshoz viszonyított helyzete

Forrás: Marketingcentrum 2006. március N=1500 fő személyes interjú

2. ábra: Politikai töltésű fogalmak egymáshoz viszonyított helyzete

Forrás: Marketingcentrum 2006. szeptember N=1500 fő személyes interjú

Az ábrák azt mutatják, hogy a környezetvédelem politikailag semleges terület, azonban népszerűségét és pozitív töltetét tekintve a legnépszerűbb fogalmak között foglal helyet. Ehhez képest meglepő a zöld értékek hangsúlyának hiánya a választási programokban.

II.2.5 A fentiek összhatása: környezetvédelmi lobbyerők

Az Európai Unió csatlakozás, s annak előkészítő időszaka hozta meg a környezetvédelemnek azt az erőpozíciót, amely a kormányzaton és a gazdaságon belül is prioritását jelölt ki. A folyamatok azt mutatják, hogy a közigazgatás, civil szervezetek, gazdasági folyamatok tekintetében gyors alkalmazkodás és igazodás történt a nyugat-európai folyamatokhoz, azonban a társadalom továbbra is a környezettudatosság alacsony szintjét bírja. Az egyeztetési folyamatok ezekben a körökben zajlanak a társadalom teljes kihagyásával. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a gazdaság továbbra sem érdekelt a környezettudatos vállalatirányítás társadalmi kommunikációjában. A környezetvédelem kizárólag anyagi érdekek függvénye, versenyelőnyt nem okoz – nyugati országok példáiival ellentétben – gazdasági előnyt nem hordoz magában.

A kilencvenes években kicsi volt a környezetvédelem érdekérvényesítő ereje, s az állam a – kormányzati vagy privatizációs érdekeknek megfelelően – visszavonult a fontos

ökológiai feladatokról. A tárca csak hatalmi körök érdekeinek megfelelő területeken erősödött meg. Így annak ellenére, hogy a politikai rendszerváltást követően a demokratikus intézményeknek és a környezetvédelem szervezeti rendszerének kialakításával az elvi lehetőségek megnöttek, a környezetvédelem szerepe egyértelműen csökkent.

A környezetvédelmi tárca és a környezetvédelmi érdekérvényesítés megerősödése egyértelműen az Európai Unió csatlakozás, az azt megelőző felkészülési időszak, tehát az EU környezetvédelmi elvárásainak megjelenésével törte át a gazdasági lobbytevékenység erejét. A gazdaságot az új előírások technológiai beruházásokra kényszerítették, illetve kényszerítik. A jogszabályi változtatások újabb terheket róttak a gazdasági szereplőkre, amelyre a korábbi időkben nem volt tömeges gyakorlat. A Gazdasági Minisztérium már nem tudja kormányzati szinten az EU környezetvédelmi elvárásainak ellenében a környezetvédelmi érdekeket egyszerűen lesöpörni az asztalról, az álláspontokat tárgyalásos módszerrel kell közelíteni egymáshoz.

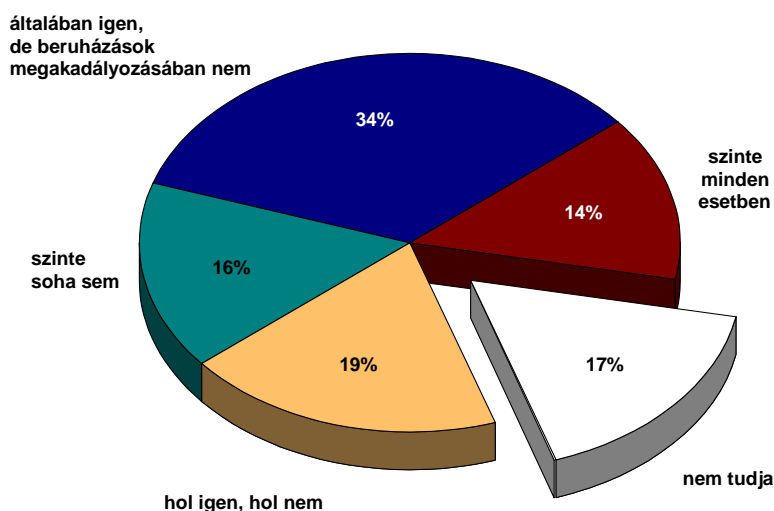
Az országos politika tekintetében, az Európai Unió csatlakozás miatt az elsősorban tárcát és kormányt érintő feladatok – jogszabályalkotás, stratégiai programok megalkotása, beruházások költségvetési önrészének biztosítása – megoldása felgyorsult. A megvalósítás azonban a legtöbb esetben a települési önkormányzatok kezében van. Amíg korábban a helyi érdekérvényesítés egyik fő eszköze volt a környezetvédelmi problémák feltárása, addig a kilencvenes évek elején érzékelhető volt, hogy a rövid távú és gazdasági érdekek kerültek előtérbe. A környezetvédelem infrastrukturális beruházásai társadalmi és gazdasági támogatottságot jelentettek a helyi politika számára (Szirmai, Albert 1992). Véleményem szerint azonban ellentmondás húzódik meg a látszólagos társadalmi támogatottság mögött. A lakosság többsége az állam paternalista magatartását feltételezve támogatja azokat az infrastrukturális beruházásokat (pl. csatorna), amely az ingatlan értékét növeli, de annak költségvonzatát (pl. csatornadíj) nem veszi figyelembe.

A korábbi évtizedek tapasztalataihoz hasonlóan a rendszerváltást követően is megmaradtak a szennyező vállalatok erős érdekérvényesítési lehetőségei. Az önkormányzatok erős pártfüggéseinek, a helyi politikus politikai erejének megfelelően lehetett bizonyos környezetvédelmi problémákat megoldani. A költségvetési

lehetőségek miatt azonban a fejlesztések elsősorban rövid távú érdekeknek megfelelő – nem a legmodernebb megoldások voltak. A civil mozgalmak a globális kapcsolatait segítségével egyre inkább hangot adtak annak az igényüknek, hogy a nyugati országok beruházásainak tapasztalataiból tanulva ne az íróasztal fiókjából régóta dédelgetett tervrajzok kerüljenek megvalósításra, hanem a modern technika segítségével a nem csővégi megoldásokat támogassák. A fő cél azonban továbbra sem a környezetvédelmi problémák hosszú távú megoldása, hanem a társadalmi konfliktusok veszélyének elhárítása volt. (Szirmai 1999) Ráadásul a korábbiakban írtak szerint, még a legnagyobb magyarországi civil szervezetek is inkább egy szűk aktivista és szakértő réteget képviselnek, semmint a lakosság álláspontját. (3. ábra) A kutatási adatok csekély arányú lakossági támogatottságot mutatnak.

3. ábra: Mennyiben képviselik az Ön álláspontját a különböző környezetvédő civil szervezetek?

Forrás: Marketing Centrum környezetvédelem kutatás 2006

A lakosság szemében általánosan elfogadott elvvé vált, hogy a gazdasági és pártpolitikai csoportok erőteljesebb érdekérvényesítők, mint a lakosság vagy civil mozgalmak. Ez tükröződött a 2002-es önkormányzati választások eredményeiben is. (A 2006-os önkormányzati választás erős protest-szavazat jellege miatt a választók részéről a helyi érdekérvényesítés mérlegelése és eszerint történő szavazás háttérbe szorult.)

A hátrányos helyzetű településeken a társadalmi konfliktusok elkerülésének azonban gyökeresen ellenkező irányai születtek. Ezek az önkormányzatok gyakran teljesen háttérbe szorítják a környezeti érdekeket, mert így tudják könnyebben megoldani társadalmi, gazdasági problémáikat. A helyzetet nehezíti, hogy az állam a környezetvédelmi problémák megoldását egyre inkább regionális szinten hagyja, az önkormányzatok azonban úgy érzik, hogy ennek pénzügyi feltételei nem biztosítottak.

Az Európai Unió csatlakozás jelentős mértékben erősítette az önkormányzatok környezetvédelmi aktivitását. Az Európai Unió forrásokból megvalósuló beruházások az önkormányzatok számára jelentenek többletforrás bevonására lehetőséget, azonban a szükséges önrész erőteljesen megnöveli az önkormányzatok költségvetési terheit. A későbbi kérdésekkel, mint a beruházások működtetése és azok lakosságra gyakorolt hatásai (pl. helyi adók, díjak), még nem tudnak érdemben törődni, hiszen most az új típusú feladatokkal küzdenek és projektmenedzsment szemléletű – folyamatos EU és kormányzati monitoring, ellenőrzési funkcióval nehezített – beruházásokat kell határidőre megvalósítaniuk. Az önkormányzatok közötti egyenlőtlenséget azonban még továbbra is meghatározza – az 1990-es évek óta meglévő – pályázati szakismeretekben való jártasság, szaktudás, az érdekérvényesítési csatornák megfelelő ismerete.

Az országos és helyi politikában a környezetvédelem érdekérvényesítő erejét nagyban meghatározza a környezeti ügy társadalmi támogatottsága. A környezetvédelmi aspektus a kutatásokban és a valós életben eltérő tendenciát mutat. Bár a környezetvédelem értékeinek támogatása mindig erőteljesen megjelenik a lakossági véleményekben, a gyakorlatban a „fogyasztói társadalom” iránti igény még fontosabb, mint az azzal ellentétes irányultságú, a fenntartható fejlődés elveit hirdető környezetvédelem. Az állítás több kutatási eredmény, s a gazdaság – amely a valós piaci igényeket profitalapon hitelesen vizsgálja – véleménye alapján erősnek tűnhet. Valós társadalmi konszenzusról azonban nem beszélhetünk, mivel a téma jelentősége és fontossága nem üti meg azt a mércét, amely az információéhséget, s a nyilvános lakossági vélemények megjelenését biztosíthatná.

Ellentmondásként érzékelhetjük, hogy a lakossági attitűdök, fókuszcsoportos kutatások határozottan újból és újból előhosszítják a betétdíj kérdését. A lakosság a beszélgetések és interjúk során – amikor a környezetvédelem a csoport fő témája – határozottan igénylik

a visszaváltható üdítős üvegek megjelenését. Ezzel ellentétben azonban az az eredmény, amelyet pl. a Coca-Cola készített a fogyasztói igények felmérése céljából. Ezt támasztja alá a kereskedelem tapasztalata is, amely azt mutatja, hogy a kötelező betétdíj arányainak bevezetése az új termékdíj törvénnyel nem hozta meg a várt eredményt. A boltok nem tudják a betétdíjas terméket eladni a fogyasztóknak, ha versenytársként jelen van az eldobható csomagolás is.

Az 1980-as évek ökológiai konfliktusainak inkább politikai jelentősége volt, mint környezeti eredménye. A kilencvenes évek elején lassan indult meg az a folyamat, amely azt eredményezte, hogy a manapság már sokkal több a környezeti tiltakozás. A konfliktusok típusai az alábbiakban foglalhatók össze (Szirmai, 1999): természeti környezeti értékek védelme, gazdasági tevékenység okozta konkrét környezeti kár (légszennyezés), hulladékkal kapcsolatos konfliktusok (tárolás, veszélyes hulladék, hulladékégető), városfejlesztési beruházások, infrastrukturális (főleg közlekedési) fejlesztési elképzelések. Ezek a típusok a mai napok megmaradtak (Zengő, A0-ás, német importhulladék, Nagymező utca), de ki is egészültek: a mozgalmak erőteljesebb globális kapcsolataiból tanulva a kormányzati munka befolyásolása nyilvános megmozdulásokkal egyre gyakoribb (energiapolitika, GMO, környezetvédelmi költségvetés, betétdíjtörvény). Ezek a látványosan megszervezett mozgalmi események azonban ismét csak a szűk réteget képviselő a civil szervezetek véleményét tükrözik, a lakossági támogatottság nem egyértelműen bizonyított. Ez azonban nem jelenti azt egyértelműen, hogy a környezeti konfliktusforrások száma növekedett meg, több magyarázó tényező is megfogalmazható:

A demokrácia adta lehetőségek megismerése és alkalmazása az idő előre haladtával a társadalmi tagjainak tanulási folyamataival egyre erőteljesebbé válik. A jogi lehetőségek egyre nagyobb teret adnak a társadalmi vélemények bevonására (Aarhusi Egyezmény). A környezetvédelmi konfliktus nyilvános megjelenési formája a politikai ellenzék számára sajtó megjelenési lehetőséget biztosít, főleg ha az adott téma a lakosság egészségének veszélyeztetettségével kapcsolható össze. (Csepeli galvániszap, hulladékégető, hulladéklerakó elhelyezése)

Szirmai (1999) felhívja a figyelmet, hogy a kirobbant konfliktusok közvetítő funkciót látnak el az egyes szereplők között. Ezek a konfliktusok természetesen csak akkor

járnak erős hatással, ha média visszhangja széles tömegeket elér, ezzel is a társadalmi támogatottság látszatát kelti. Ez megerősíti azt az előzetes hipotézist, miszerint a sajtó funkciója elsősorban a gazdasági, politikai, mozgalmi elit közti üzenetek közvetítése, s kevésbé a társadalom tagjainak informáló, szemléletformáló tájékoztatása. Így a médiában megjelenő konfliktusok valóban – lásd később - a valóságos párbeszéd hiányára hívják fel a figyelmet. A nyilvános fellépések egyre inkább arra kényszerítik a szereplőket, hogy a korábbi hagyományoktól eltérve ne az információk elrejtésére, az egyeztetésekre, fórumok elkerülésére törekedjenek, hanem a valós párbeszéd kialakítására. Ennek formája és módszere az aktorok reagálási mechanizmusa, valamint a valódi párbeszédre való igény (ellenzék-kormánypárt) azonban még fejlesztésre szorul.

A konfliktusok tartalmait megismerve megállapítható, hogy nincs általánosan igaz környezetvédelmi érdek. Az eltérő csoportérdekek eltérő formát öltenek. Kérdéses, hogy a végső megoldásnak kompromisszumos megoldásnak kell-e lennie, vagy valamilyen szakmai érdek előnyt élvez a többihez képest. Az egyik legnagyobb dilemma, hogy amennyiben a mozgalmi vélemény nem a társadalmi véleményt tükrözi, úgy a zöld mozgalmat radiális környezetvédő szervezetnek kell-e tekinteni, amely nem a társadalom igényeit közvetíti? A mozgalomban megjelenő radikális vélemények ezt a kérdést is felvetik

Az azonban biztos, hogy a kommunikációnak, a konfliktuskezelési mechanizmusoknak kiemelt jelentősége van a nagyobb horderejű döntések meghozatala alkalmával. A lassú tanulási folyamat egyik legnagyobb kihívása a magyar társadalomban a kooperációs igény és módszerek kialakítása, amelyek a történelmi okok miatt szegényes hagyománnyal bírnak.

II.2.6 Média – ablak az érdekérvényesítés játszmáira, informálás helyett szórakoztatóipar

Bár a lakosság számára adott a lehetőség a szakmai és politikai folyamatok közvetlen megfigyelésére és nyomot követésére, a hírekre nyitott lakosság továbbra is a sajtó és TV hatásain keresztül informálódik a környezetvédelmi eseményekről. Az elmúlt évtizedekben a környezetvédelemmel kapcsolatos hírek száma megnőtt, azok tartalma

alapján két típust különböztethetünk meg. A hagyományos hírek rovatok továbbra is elsősorban a jogszabályok és beruházásokkal kapcsolatos gazdasági, civil és politikai érdekérvényesítés eszközeinek tekinthetők, elsősorban a konfliktus alapú hírekre koncentrál. Az elektronikus médiában és bulvár típusú műsorokban is megnőtt az elsősorban biztonsággal kapcsolatos információk napirenden tartása, de a tartalmat itt is elsősorban a szórakoztatóipar szabályai szerint szerkesztik. A szemléletformálási kampányok hiányossága miatt elsősorban ezek a fórumok maradtak a társadalom szemléletformálására, amely nem elegendő nagymértékű változásra.

A média szerepét a környezetvédelem területén az érdekérvényesítés szempontjait figyelembe véve igen fontosnak tartom. A fejezetben Szirmai Viktória 1994, 1997 február-április közötti nyomtatott sajtóelemzéseit, s a KvVM 2003. évi május-szeptember közötti időszakról készült sajtóelemzése alapján szeretném jellemezni az elmúlt 10 év tendenciáit. A két megfigyelés módszertana eltérő. Míg Szirmaiék bizonyos nyomtatott médiumra korlátozták a megfigyelést, a KvVM teljes médiamegjelenést (nyomtatott, elektronikus) vizsgált. Az időszak is eltérő, így határozott következtetésekre az összehasonlítás nem alkalmas, de a végbement tendenciákra bizonyos jellemzőket felfedezhetünk.

Szirmai (1999) megállapításai alapján a sajtó által tematizált hírek elsősorban a hivatalos intézményi struktúrához kapcsolható, mint a civil társadalomhoz. Az 1990-es években csak azok az ügyek válnak valós környezeti problémákká a sajtó hasábjain, amelyek a politikai rendszernek fontosak. Ez a tendencia a 2007. évre már nagymértékben megváltozik. A sajtó egyre nyitottabb a civil szervezetek megmozdulásaira, s a lakosság egészségét, a lakosság széles társadalmi rétegét elérő problémákra. (német személimport, dorogi szemétiégető folyószennyezése, Greenpeace tiltakozása, Zengő). Ennek súlya természetesen továbbra is kisebbségben marad, hiszen az év folyamán folyamatos sajtótájékoztatási munka zajlik, amelyben csak periódikusan, rövid időre jelennek meg ezek a lakossági és civil észrevételek.

Ezzel együtt azonban a lakosság számára fontos információk – a kormányzati munka által elért jogszabálmódosítások, lehetőségek – továbbra sem kapnak kiemelt szerepet a tájékoztatásban (pl. gyógyszerhulladékok, elektronikai hulladékok visszagyűjtési

kötelezettsége). A sajtóban elsősorban szakértők nyilatkoznak, károsultaknak megszólalási lehetőséget nem adnak. Ha erre mégis lehetőség nyílik, úgy naivitását kihasználva a szakértők álláspontjának hitelességét kérdőjeleztetik meg. Így Szirmai azon hipotézise, miszerint a sajtó fontos szerepet tölt be a társadalom tájékoztatásában nem igazolódott be sem 1997-ben, s sajnos napjainkban sem.

A TV, mint az egyik legfontosabb információs csatorna egyik vezető hírszerkesztője szerint munkájukat már nem a hírszerkesztés szabályai szerint, hanem a szórakoztató ipar szabályai szerint végzik. A cél nem a közönség információkkal való ellátása, hanem a figyelem - a csatornák közti verseny során -, a néző megtartása. Így azok az információk, amely a nézők többségének figyelmét nem kötik le, nem kerülnek adásba. Feltehetően hasonló a helyzet a napilapok piaci versenyét illetően is. Emiatt azonban a sajtóra nem úgy kell tekinteni, mint az állampolgárok tájékoztatási eszközére, hanem mint egy ablakra, amely betekintést nyújt az olvasó számára a politikai, gazdasági elit hatalmi játszmáira. Ez természetesen elsősorban az országos napilapokra jellemző, a regionális, helyi lapok funkcióját tekintve erőteljesebb az adekvált információ megjelenése. Ezzel együtt az országos napilapok csak ritkán foglalkoznak regionális hatású esetekkel. (Szabó, 1997).

Az elmúlt években a környezetvédelmi nemzetközi konfliktusok egyre gyakoribb megjelenése miatt a határon átnyúló szennyeződések és környezeti hatások a médiában is kiemelt jelentőséggel bírnak. Ennek egyik oka, hogy a nemzetközi lépések megtétele igen lehatárolt, így hosszan elhúzódó folyamat, amely során a konfliktus fennmarad, valamint a magyar nemzeti tudat jelenlétét biztosíthatja. A szomszédos országokkal kapcsolatos ellenérzések kifejezésére van lehetőség környezetvédelmi tényszerű adataira támaszkodva (Verespatak, Rába habzás, Novo Virje-i erőmű, Szigetköz) hasonlóan a rendszerváltási előtti időszakhoz.

Ezeket a feltételezéseket alapul véve nem csoda, ha a környezetvédelmi hírek csak minimális szinten törnek át a média ingerküszöbét, annak ellenére, hogy az ezzel kapcsolatos sajtó-tájékoztatási tevékenység az intézményi rendszerek és civil szervezetek egyik kulcskérdésévé, így magas színvonalú munkájává vált.

A környezetvédelem, mint állandó lehetőség a politikai ellenzék véleménynyilvánítására az ideológiai eszmerendszerekhez szorosan kapcsolódó médiumok esetén – elsősorban kritikai észrevételek megfogalmazása esetén – a 2002-2006 közötti időszakban erőteljesen megjelenik. Ennek oka lehet persze a polgári jobboldal elkötelezettsége a környezetvédelem értékei iránt, bár ez a kutatások alkalmával nem igazolódik. A 2003. évi szeptemberi megjelenések során a nyomtatott médiumok közül a Magyar Nemzet foglalkozott legmagasabb arányban környezetvédelmi cikkekkel. Az összes megjelenés 9%-át, a nyomtatott sajtón belül pedig a hírek 40%-át képviselte megjelenéseivel.

A sajtómegjelenések értékelésének további akadályai, hogy az újságírás írott és íratlan szabályait a politikai, gazdasági érdekek gyakran felülírják. A pártatlan tájékoztatás, a források valódiságának ellenőrzése nem csak a bulvárlapokban, de a politikai napilapokban is elmarad. A helyreigazítások és perek száma egyre magasabb.

Ezzel együtt a megjelenések értékelését torzítja, hogy a sajtó szerepének felismerésével az intézményi háttér pályázati rendszerek működtetésével cikksorozatok megjelenését támogatja, amelynek tematikája, hangvétele így nem értékelhető objektíven.

Szirmai (1999) úgy látja, hogy a civil érdekek jelennek meg legkevésbé a sajtó híreiben, azonban ennek okai inkább abban keresendők, hogy a civil aktivitások elmaradnak a hivatali tájékoztatási tevékenység mögött. A KvVM sajtóosztályának munkatársainak véleménye alapján – akik közül többen dolgoztak a civil szervezetnél – a minisztériumi sajtóesemények kisebb népszerűsége számíthatnak, mint a civil megmozdulások sajtótájékoztatóján, ahol általában látványos, kritikai elemek túlsúlyával jellemezhető üzenetek hangzanak el.

II.2.7 Társadalmi környezettudatosság a kutatások tükrében

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a környezetvédelem kezdetektől fogva egy pozitív tartalommal bíró terület. A kérdések azonban elsősorban általános információkra és attitűdökre fókuszáltak. A környezetvédelem általános megítélése, mélyebb háttér-információk és valós választási helyzetektől független mérése félrevezető lehet az életszerű helyzetek kimenetelét illetően. A tudásszint elsősorban olyan felszínes információkat tükröz vissza, amelyet a lakosság közvetlen környezetében vagy a

szükszavúan tájékoztató médiumok hasábjain elsajátíthat. Valódi környezettudatossághoz azonban ennél több információra van szükség.

A hetvenes években kibontakozott kispolgárosodási folyamat nem volt elegendő a posztmaterialista értékek, környezetbarát termékek, környezetvédő életmód iránti igény megjelenéséhez.

Az 1980-as évekig a szocialista rendszer sajátosságai (ártámogatások, fogyasztói társadalom alacsony szintje, közös tulajdon) csak minimális információval és iránymutatással szolgáltattak a környezettudatos életforma kialakítását illetően. Ezek is elsősorban az oktatási intézményekben, környezeti nevelés keretein belül valósultak meg. A rendszerváltás a piaci mechanizmusok térnyerésével a korábbi környezetvédő tevékenységek visszaszorultak (pl. fogyasztási korlátozás, betétdíjas termékek vásárlása), míg más tevékenységek – elsősorban gazdasági nem környezettudatossági motiváción alapulva, teret nyertek (pl. lakossági ivóvíz és elektromos áram fogyasztásának visszaesése, illegális hulladékelhagyás). A rendszerváltás gazdasági alapon meghozott döntések alapján bizonyos rendszerek felszámolásához is vezetett (pl. MÉH hulladékgyűjtő visszagyűjtő hálózat), amely a korábban elterjedt államilag működtetett környezettudatos cselekvések és mechanizmusok (iskolai papírgyűjtés) visszaszorulását okozta. Új mechanizmusok jelentek meg (pl. telefonkönyv-begyűjtés), azonban ezek társadalmi információszintje elmarad a korábbiaktól. A közigazgatás és a civil szervezetek országos szinten is értékelhető kommunikációs tevékenysége csak az utóbbi években erősödött meg. Korábban szemléletformáló kampányok hatékony megvalósítására nem volt példa.

A nyolcvanas évek kutatásai azt mutatták, hogy az iskolázott, fiatal, urbanizált népesség érzékeny a környezetvédelmi problémákra (Hársfalvi, Kulcsár, Misovics, 1989). A magyarországi környezetvédelmi attitűdök megismerésére néhány kutatás elkészült, amelyek főleg makroszintű ismeretekre, általános értékekkel kapcsolatos véleményekre voltak kíváncsiak. Mélyebb elemzések csak ritkán készültek. Az egyik legkorábbi kutatási eredmény 1988-ban készült (Kulcsár, 1991). Már akkor többségben voltak a lakosság soraiban azok a vélemények, amelyek az ökológiai értéket a gazdasági, termelési értékek fölé helyezték (62%). A többség (51%) azt is látta, hogy a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem között néha választani kell. Már Kulcsár is

megjegyzi, hogy csak nagy merészséggel lehet az eredmények alapján valós véleményre, főként cselekvésre, magatartásra következtetni. Véleménye szerint azonban ez az előnyös hely az értékrendszeren belül folyamatosan életben tartja a témával kapcsolatos információszükségletet.

Az emberek információszerzési forrása elsősorban a médiára (62%), s saját tapasztalatra (53%) támaszkodik. Az emberek tudatában meglehetősen szűk terjedelmű a környezetszennyezés fogalma. A lakosság 88%-a úgy gondolta, hogy a háztartása egyáltalán nem szennyezi a környezetet. Akik belátták szennyezésüket, azoknak is csak 38%-a jelezte, hogy tudna is tenni valamit ellen (összesen 5%!). Az intézményrendszerre vonatkozóan 37% gondolta úgy, hogy hatásosan működnek. A civil mozgalmak jelenlétét („nem hivatalos mozgalom”) 78% szükségesnek ítélte, de csak 38% tudta, hogy ilyen létezik. Ezek többsége a Duna-kört említette. Az országos politikai döntésekben az érdekérvényesítésre való lehetőségüket 5fokú skálán 1,34-re értékelték, úgy érzékelték kompetenciájuk a figyelemfelhíváson, és tiltakozáson nem terjed túl. A megkérdezettek 3%-a tagja valamilyen környezetvédő egyesületnek, s rendszeres anyagi áldozatot csak jövedelmi helyzetük javulása esetén vállalnának. Szirmai (1989) és Tasnádi (1992) kutatásaiból az derült ki, hogy az ökológiai attitűdök kevésbé mutattak összefüggést társadalmi, foglalkozási csoportokkal. A különbséget a kapcsolati hálóban elfoglalt hely és a civil társadalom fejlettségi szintje befolyásolta. Ahol a polgárosodási hagyományok alacsony szintűek voltak, ott az autonóm cselekvés is visszaszorult. Így az új városok lakói - lemondtak a társadalmi kontroll lehetőségéről, azonban a relatív jólét ellenére nem alakultak ki a posztmaterális értékek – a nyolcvanas évek első feléig kevésbé éltek a társadalmi nyomásgyakorlás eszközeivel. Így a lakosok és a helyi hatalom között még kvázi-egyezségek sem kötöttek a környezetre vonatkozóan, annak ellenére, hogy a lakosság tudatában volt a környezeti szennyezéseknek. (Dobossy 1988). A nyolcvanas évek második felétől a folyamat kezd feloldódni.

1992-ben és 1994-ben a Magyar Gallup Intézet nemzetközi összehasonlító kutatásaiban magyarok a környezetszennyezést jelölték meg harmadik legkomolyabb problémaként mindkét évben. (Zöldülő Kelet-Európa, 1992; Environmental attitudes, 1994). A környezeti problémák komolyságának megítélésében elsősorban a nők, fiatalok, magasabb végzettségűek és magasabb jövedelmű, urbánus festenek negatívabb képet. A

környezeti problémák súlyosságának megítélése azonban csökkent 2 év alatt (52%-ról 47%-ra). Az emberek kedvezőbbnek látják mikrokörnyezetük környezeti állapotát országos vagy nemzetközi összehasonlításban.

1996-ban a MTA végzett kutatás azt mutatta, hogy nem általánosíthatóak a posztmaterialista értékek a szakképzettebb, magasabb jövedelemmel bíró csoportokra, főleg akkor nem, ha ezek az értékek a fogyasztói társadalom által nyújtott javak lemondás árán érhetőek el. Hasonló eredményre jutott Angelusz, Tardos (1997), amikor a levegőszennyezési probléma ellenére a személygépkocsi-forgalom bármilyen korlátozását a magasabb jövedelmű réteg nem volt hajlandó elfogadni. Az eredmények azt mutatták, hogy nincs különbség a budapesti és vidéki minta között, holott a légszennyezés mértéke a két településtípusban eltérő.

Szirmai (1999) rámutat, hogy a kutatási eredmények felvetik azt a hipotézist, hogy az emberek a környezeti károkat hajlamosak alábecsülni. Az 1992-es Gallup kutatás eredményei szerint a globális felmelegedés nem komoly probléma. Ennek egyik oka, hogy a közvetlenül érzékelhető problémákat a magyarok fontosabbnak tartják, mint az általuk nem tapasztalható veszélyforrásokat, környezeti károkat (Mészáros, 1996). Szirmai (2005) a későbbi kutatási eredményeket is úgy interpretálja, hogy ennek oka, hogy a társadalmi következmények problematikája nem nyilvánvaló a magyar közvélemény számára. 2007-ben az igen enyhe tél hozza bel először a közgondolkodásban hangsúlyosabb mértékben a globális klímaváltozással kapcsolatos felvetéseket, amelynek eredményeként a téma lakossági megítélése veszélyesebb képet mutatott, melyet a 2007. tavaszán készült Medián vizsgálat (KvVM megbízás) is visszaigazolt. A spontán problémafelvetés körében a globális klímaváltozás aránya 5%-ról 20%-ra változott 2006-ról 2007-re, így az összes említés aránya 65%-ról 81%-ra növekedett egy év alatt. A lakossági gondolkodás elsősorban a sajtóban megjelent hírekre s személyes tapasztalatokra épült anélkül, hogy a háttérben meglévő valós szakmai következmények megismertetésre kerültek volna.

II.3. Összegzés

Milyen mértékben támogatott társadalmilag a környezetvédelem?

Az irodalmi áttekintés alapján véleményem szerint a magyarországi lakosság jelenlegi alacsony szintű környezettudatossága nagymértékben indokolható a rendszerváltás előtti időszak speciális jellemzőivel. Ennek okaként azonban megtartotta mai napig népszerűségét. A népszerűség mögött azonban felszínes tudás található, amelynek oka a társadalom magára maradottsága a környezetvédelmi szemléletformálásban. Így valós társadalmi elfogadottságot nem tükröz, amely nagymértékben megmutatkozik a mindennapi fogyasztói magatartásban, a Zöld Pártok népszerűtlenségében is. A fogyasztói társadalom és a kényelmi érdekek fontosabbak, mint ahogyan azt a közvélemény-kutatások mutatják.

Az ellentmondás véleményem szerint a társadalom valódi környezetvédelmi attitűd-ismeretének hiánya. A legtöbb kérdőív tévesen nem valós egyéni véleményt, hanem közösségi elvárást mér, amely tévkövetkeztetésre adhat okot. Olyan területekre kérdez, ahol az információs szint igen alacsony és nem teljes-körű. S ez jellemző mindakkor – sajnos az eseteknek csak kis részében, ha ezt egyáltalán megkérdezik.

Így a környezetvédelmi döntéshozóknak igényt kell formálnia a társadalomtudomány által megkutatható összefüggésekre. A nemzetközi összehasonlítások, tapasztalatcserék segítségével a társadalmat érintő kérdéskörök esetében meg kell határozni azokat az irányokat, amelynek segítségével a szakmailag indokolt döntések társadalmi támogatottságát meg lehet szerezni. Nemzetközi szinten ezeknek a folyamatoknak a megismerése már előbbre jár, azonban a környezetszociológia magyarországi térhódítása még gyermekcipőben jár. Remélem a dolgozat további fejezeteivel információval szolgálhatok a környezetvédelem egy részterületén.

III. FEJEZET

RACIONÁLIS DÖNTÉSEK BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐINEK

RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉSE

A környezettudatosság magyar aspektusainak megismerése mellett rövid összefoglalót adok a racionális döntéseméletre vonatkozó irodalomból. Kiemelten fontosnak tartom, hogy a környezetvédelem közjószág aspektusa miatt – amelyre később kitérek – a téma áttekintésével további potenciális magyarázó változókat fedhessünk fel a hipotézis szerint felállított alacsony cselekvési hajlandóságra vonatkozóan. A környezetvédelem olyan terület, ahol jól meghatározható bizonyos cselekvések következménye, az egyes intézkedések hatásainak kockázati tényezője, azok valószínűsége. Vannak azonban olyan területei is, amelyek esetében csak igen csekély információ áll rendelkezésre, s csak modellezni lehet a potenciális kimeneteket. Bármelyik esetről is van szó, feltételezzük, hogy az egyének racionálisan cselekvő személyek.

A racionálisan cselekvő egyén meghatározását Weber (1987) igen szélesen értelmezte, véleménye szerint akkor tekinthető egy cselekvés racionálisnak, ha az egyén meg tudja fogalmazni annak célját, értelmét, cselekedetét érvekkel tudja alátámasztani. Weber cselekvéseméletében a racionális cselekvésnek két idáltípusát határozza meg: célracionális és a motiváción alapuló értékracionális cselekedetet.

A racionális jellegű viselkedés döntési folyamat eredményeképpen jön létre, amelynek szakaszai: informálódás, értékelés, racionális döntés. A döntési helyzeteket a következmények, és hasznosságok ismerete befolyásolja elsősorban. Ennek függvényében a döntéseméletben három állapotot szoktak megkülönböztetni (Szentpéteri 1980): bizonyosság, kockázat és bizonytalanság. Bizonyosság esetében minden egyes cselekedetnek meghatározott következménye van, amely az egyén számára bizonyos hasznosságot nyújt. Ezekben az esetekben a több-szemponútú döntések, a nyereségek-veszteségek speciális megoszlása, valamint a rövid- és hosszú távú haszonmaximalizálás kérdése befolyásolja a választások kimenetelét. A kockázati

szituációk esetében alternatívák közti döntésről beszélhetünk, ahol az egyes állapotok valószínűsége alapján az egyén a várható értékek között dönt. Bizonytalansági szituációk esetében nem ismert az állapotok bekövetkezésének valószínűsége.

Renn (1992) az alábbi csoportosításban vizsgálja a kockázatértékelés mérési lehetőségeit: technikai, közgazdasági, pszichológiai és szociológiai, antropológiai. Ameddig a technikai megközelítésben fizikai, kémiai, biológiai mérőszámok segítségével számszerűsíti a kockázat hatásait, addig a közgazdasági elméletek a nem kívánatos hatások pozitív és negatív hasznosságait mérik. A pszichológiai megközelítés bevezeti a szubjektíven elvárt kockázat fogalmát. A szociológiai elméletek a csoportértékek fontosságát hangsúlyozzák a kockázatról alkotott ítéleteket. Az antropológiai megközelítés abból indul ki – a technikai megközelítéshez hasonlóan, hogy a jövő a múlt folytatása, ami miatt a kockázatok megítélését gyakran minimálisnak tekinti. Az egyes kockázatértékelési módszerekkel szemben számos kritikai észrevétel is megfogalmazható: bár a technikai közelítés eredményei könnyen számszerűsíthetők, de azt feltételezik, hogy a jövőt a múlttal megegyező attribútumok jellemzik – így új veszélyek bekövetkezésére nincs tapasztalati adat, s a becselő szubjektivitása torzíthatja az eredményeket attól függően, hogy mely szempontokat vizsgálja. A közgazdasági megközelítések problematikája a hasznossági értékek meghatározása, amelyet általában kérdőívek segítségével vagy interjúval mérnek. Ezekben az esetekben a kérdés módszertana nagymértékben befolyásolja a kapott eredményt – lásd később feltételes értékelés módszertana fejezetben. Problémaként jelentkezik, hogy az eltérő skálahasználat miatt az egyéni hasznosságok nem aggregálhatók, s a szubjektivitás itt is visszatérő probléma. A pszichológiai megközelítés fő problémája, hogy a hozzá nem értő laikusok véleményében többféle szempont is keveredik egyszerre, s így jellemzővé válhat a vélemények inkonzisztenciája. A laikusokat a szakemberekkel ellentétben más tényezők befolyásolják a véleményalkotásban, s emiatt más módon ítélik meg a kockázatokat is. A laikusok számára a két legfontosabb szempont, hogy mennyire ismert, és mennyire félelmetes egy kockázat (Fischhoff, Slovic, Fischhoff, Liechtenstein 1984). Vlek és Henrickx (1988) dinamikus pszichológiai elmélete szerint a laikusok magukat „sebezhetetlennek” tekintik, s úgy gondolják katasztrófák, veszélyhelyzetek csak másokkal következhetnek be. A szociológiai és antropológiai megközelítésekkel leggyakoribb kritika az elméleti megalapozottság hiánya (Rayner 1987), a négy

kulturális típus összeütközésére visszavezetett kockázati problémák pedig túlzottan leegyszerűsített elméletnek tartják (Renn, 1992)

A kockázat a racionális cselekvések esetében jelentős szereppel bír. A valószínűségelmélet módszerét Bernoulli (1738) már társadalmi és morális kérdésekre alkalmazta, de munkája során felfigyelt arra a tényre, hogy a szerencsejáték objektív, pénzügyi nyeresége és vesztesége mellett a játékot jó és rossz érzés is kíséri. Ezt az új érzést úgynevezett „morális reménynek” nevezete. Hume (1975) az érzelmeknek jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított, hiszen véleménye szerint az ész csak a megtapasztalt érzelmekből közvetetten tanul, így minden cselekedetet elsősorban ezek irányítanak (hedonizmus). Bentham (1977) a hasznosságot és az érdeket állította középpontba (utilitarizmus), ahol mindkettő az egyedi érdekek, és hasznosságok maximalizálását jelenti. Ezeket a cselekedeteket erkölcsileg nem minősítette, hiszen véleménye szerint a morál célja olyan társadalmi alapok meghatározása, amelyek között az egyéni érdek kiteljesedhet. Így a társadalom ügyeinek javítása olyan feladatokat takar, amely az egyén hasznosságát növeli. A neoklasszikus gazdaságelmélet az egyéni haszonmaximalizálásból indul ki. A fiziokraták (Ricardo, Smith) egy alapvetően önző egyénből indulnak ki, aki mindig tisztán látja érdekeit, s annak megfelelően cselekszik. Ez az elmélet azonban nem feltételezi, hogy egyesek bizonyos jócselekedeteket preferenciájukban előbbre sorolnának kizárólag racionálisan indokolható cselekedetekkel szemben. Simon (1982) korlátozott racionalitás elmélete azonban megcáfolja a homo oeconomicus elvét, s rámutat, hogy nem csak a rendelkezésre álló információk tekintetében, de egyéb korlátozó tényezők miatt is (energia, idő, koncentráció) figyelembe kell venni az egyének belső tényezőit is. Ez az oka, hogy az egyéni cselekedetek bizonyos esetekben kiszámíthatatlanok, egyes személyek ugyanabban a körülmények között más viselkedést preferálnak. Az egyéni cselekvés a szubjektum meghatározottságától nem függetleníthető.

A döntésemelvények speciális típusa, amikor az eredményes döntést nem a természettel, hanem további személyekkel, közösséggel szemben kell meghozni. A társadalomtudomány sokáig magától értetődőnek tekintette, hogy a közös érdekekkel rendelkező egyének alkotta csoport érvényesíteni tudja érdekeit. Olson (1997) azonban rámutatott, hogy abban az esetben, ha a megszerzett kollektív jószág fogyasztásából egyetlen tag sem zárható ki, úgy az egyén érdeke, hogy ne vegyenek részt annak

megszerzésében. A spontán kooperációt a csoportnagyság, a megfigyelés lehetősége befolyásolja, minél nagyobb létszámú a csoport, annál kisebb az esélye az önkéntes kooperációnak. Ebben az esetben a társadalomnak kényszerítő eszközök megfogalmazására van szükség.

Kornai (1989) a társadalomban négy féle koordinációs mechanizmust vázol fel, amely az együttműködést lehetővé teszi: a bürokratikus, piaci, etikai és agresszív koordinációt. A bürokratikus és agresszív viszonyban alá-fölé rendeltség működteti (az agresszív esetében nyers erőszak) a társadalmat, míg a piaci és etikai koordinációban egyenrangúak a felek, s a motiváció a pénzbeli nyereség illetve a morális elv. Később (1993) az agresszív modellt elhagyva a rendszert kiegészíti önkormányzati és családi koordinációval. Coleman (1990) a társadalmi normák fontosságát hangsúlyozza, de azt az egyéni önérdekkövetésből vezeti le. Véleménye szerint a normákat külső igények hívják életre. A normák ezeket az igényeket internalizálják.

Elster (1995) a társadalmi norma kialakulásának vizsgálatakor úgy gondolja, ha a társadalomban felmerül egy probléma, amely még nincs sem erkölcsileg, sem jogilag szabályozva, úgy az első kooperáló partnerek a kantiánusok közül kerülnek ki. Az ő cselekedetük elsősorban erkölcsi meggyőződésen alapszik. Ekkor még az utilitaristák reménytelennek ítélik meg a helyzetet, így nem kooperálnak. Ha a kantiánusokból elég nagyságú csoport alakul ki, akkor az utilitaristák is csatlakoznak. Elster szerint a kantiánusok az utilitaristák katalizátorai, az utilitaristák pedig a konformistákat motiválják a kooperációra. A konformistáknak is szükségük van cselekvést pártoló társakra, hogy csatlakozzanak az együttműködők csapatához. Végül a cselekvés normává válik, esetleg jogi szabályozás révén intézményesül. Elster elmélete igen jellemző a környezetvédelem területén, azonban törvényszerű folyamat a norma és jogszabályi kötelezés tekintetében véleményem szerint nem általánosítható. A jogi szabályozás megjelenése ugyanis elképzelhető egy szűk elit probléma és kockázatkezelésének eszközeként, amely csak a jogi szabályozást követően válik normává. Elster elméletében az általam definiált társadalmi szolidaritásra vonatkozóan nem vonhatunk le következtetést, hiszen elméletében a kantiánusok az egyedüliek, akik nem hasznosság vagy a csoportszankciók – kiközösítés – miatt cselekszenek adott módon. Elster azzal az elméleti állapottal kalkulál, amelyben az információhoz való hozzáférés mindenki számára egyidőben adott. Amennyiben ez nem felel meg a

tényeknek, úgy kantiánusok egy későbbi fázisban – akár a konformistákkal együttesen – is csatlakozhatnak a kooperálókhoz.

IV. FEJEZET

A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS FOGALMÁNAK RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉSE, AZ ÉRTEKEZÉSBEN HASZNÁLT TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS FOGALMÁNAK FELVEZETÉSE

A köznyelv a társadalmi szolidaritást a társadalmi integráció megjelenési formájának tekinti, az integrációt pedig az egyén valamely közösséghez, társadalmi egységéhez tartozásának definiálja. A szociológiai fogalom azonban az integrációt az egyének, osztályok, rétegek egységére vonatkoztatja, amely kontaktusokon keresztül is megnyilvánulhat. Az integráció kapcsán a társadalmi szolidaritás mellett számos hasonló jelentésű fogalom is felmerül. A társadalmi kohézió, társadalmi kizárás, társadalmi tőke fogalmak annyiban különülnek el a társadalmi szolidaritástól, hogy azok elsősorban az egyén és csoport viszonyát interaktív formában értékelik. A társadalmi kohézió alapja a befogadás és kölcsönös bizalom. Kizárás esetén ez a bizalom hiányzik. Bourdieu (1980) társadalmi tőke meghatározásában az interakciók által létrehozott társaságokat fedezhetjük fel, ahol a bizalom továbbiakban is kulcsszerepet lát el. Giddens (1984) annyiban lát különbséget az egyes kategóriák között, hogy míg az egyéni interakciókon alapuló társadalmi integráció a bizalom és reciprocitás elvére alapszik, addig a rendszerintegrációs forma esetében az egyének a rendszerhez akaratuktól függetlenül bekapcsolódnak.

Durkheim a mechanikus és organikus szolidaritás elméletével lefektette a társadalmi szolidaritás vizsgálatának alapjait (1978). Az általa megfogalmazott mechanikus szolidaritás a hasonlóságon alapszik, a viselkedés kiváltó oka az, hogy az egyén mások által közvetített érzelmektől függ. Az egyén célja, hogy minél több életerőt (vitality) biztosítson magának, amelyet a különböző pszichológiai központban levő energiák összehangolásával nyer. Ez a típusú szolidaritás azonban nem csak a primitív társadalmakban, de a differenciált társadalmak erős kapcsolatok hálójában is megtalálható (Granovetter, 1973)

Nem csak az egyéneknek vannak azonban érzései, hanem a közösségnek is: ez a morál. A morál általában erősebb, mint az egyéni érzés, ezért az egyén arra törekszik, hogy kiaknázza ezeket a kollektív érzelmeket. Ennek egyik formája a rituálé, mely a közös kollektív érzelmek kifejezésére szolgál. Ezek a rituálék tartják fent a szolidaritást, erősítik meg az egyénekben hovatartozásukat. Ennek a tradicionális társadalmi szolidaritás elméletének problematikája, hogy nem teszi lehetővé a társadalmi szolidaritás önmagában történő vizsgálatát, valamint a mechanikus és organikus szolidaritás közötti kapcsolat kibontását (Lindenberg 2002). A mesterségesen, úgynevezett „kikényszerített”, s fenntartott folyamatok jobb megismerése céljából a racionális döntéseméleti vizsgálat bevonására is szükség van, hiszen számos olyan szolidaritási megnyilvánulás létezik, amely Durkheim kiindulópontjával ellentétben nem természetes folyamat eredményeként jött létre.

Az organikus szolidaritás a hosszú távú érdekek felismerésén alapszik. Ennek következményeként olyan kiegyenlítő-kiegészítő cselekvések következnek be, amely az eltérő csoportok közötti eltéréseket kezeli. Bármely szolidaritásról is van szó, ezek külön-külön vagy vegyes formában is a társadalom integrációját, egységét és stabilitását eredményezhetik (Durkheim, 1978). Az egyes társadalmi civilizációs szintje meghatározza a domináns szolidaritást. A pre-indusztriális társadalmakban az integrációt elsősorban a család-rokon-szomszéd hármasság nyújtja (mikrotársadalmi szolidaritás), ahol a külső segítségnyújtás nem jelenik meg elvárásként. Az ipari társadalmak esetében a szervezeti, nemzetek közötti szolidaritás is jellemzővé válik. Így a piaci viszonyok következtében a korábbi hármasság szolidaritási keret megosztottá válik, a hasonlóság elve – s ebből következően az altruizmus is megkérdőjeleződik (Weber, 1982), de nem tűnik el, helyébe a reciprocitás elvére épülő társadalmi kapcsolatok lépnek. (Durkheim 1978)

A befektetési elmélet (investment theory) - Coleman (1990) - a társadalmi szolidaritásként megnyilvánuló segítségnyújtást egy későbbi időszakban megtérülő befektetésként értékeli. Homans (1958) a társadalmi szolidaritást a szimpátia kifejezésének melléktermékeként vázolja fel. A racionális döntésemélet legfontosabb megközelítése a csoportszolidaritás (group solidarity). Ebben az esetben a társadalmi normák határozzák meg az egyén hozzájárulását a közjavakhoz. A normáknak való megfelelés oka azonban inkább a hasznosságra való törekvés, mint az elvárásoknak való

megfelelés. Racionális egyének a szankciók elkerülése érdekében követik a normákat. A csoportszolidaritás tekintetében az ellenőrzés szintje, a szankciók nagysága, a megfigyelés lehetősége a meghatározó tényező (Hechter 1987).

Lindenberg szkeptikusan kezeli a csoportszolidaritás tekintetében korábban felállított elméleteket. A társadalmi szolidaritás hasznossága alapján – ahol az emberek szemtől szemben használnak, vagy osztanak fel javakat - felosztási csoportokat (sharing groups) definiál. Ezekben az esetekben a prioritás a negatív externáliák kiszűrésén valamint a felosztási szabályok biztosításán van. Ezekben az esetekben a közvetlen megfigyelés lehetősége miatt nem érvényesül nagy csoportokra vonatkozó elmélete (1997).

Utasi (KSH, 2002) a jelzőszámokkal mérhető szolidaritást az alábbi csoportokba sorolta: 1. Mechanikus szolidaritáson alapuló a piaci viszonyoknál erősebb kölcsönösséget feltételező beállítódás, 2. személyek összefogása (pl: civil szervezetek) 3. bonyolult társadalmi munkamegosztásnál szervezetek közötti szolidaritás 4. jog és állami intézményi szabályozás tökéletlenségét ellensúlyozó civil szervezeti szolidaritás.

Hechter (1987) két típusát különbözteti meg a társadalmi szolidaritásnak: Cselekvési (behavior) és érzelmi (sentiment). A cselekvési szolidaritás esetében az egyén erőforrásait a közösségi cél érdekében mozgósítja, míg az érzelmi megközelítés esetében a társadalmi szolidaritás mások iránt érzett sajnálatban, barátságban, szeretetben nyilvánul meg.

Lindenberg (2002) nem tartja elégségesnek Hechter megközelítését, s szerinte a cselekvési társadalmi szolidaritást további alcsoportokra kell bontani: Közös jószág esetében az egyén viselkedése igazodik a csoportéhoz, míg az elosztási helyzet szituációban az egyén a költségek és hasznok szétosztásakor a csoport érdekeiben cselekszik, saját érdekeivel ellentétben. Szükséghelyzet esetén az egyén felajánlja segítségét a csoport számára. A felajánlás mértéke és nagysága a kialakult szokások alapján határozható meg. Az ellenállás a kísértésnek helyzetben az egyén ellenáll a kívülről jövő számára kedvező lehetőségnek, hogy ne bántsa meg a csoportot, az emiatt ne járjon rosszul. Balszerencse helyzet esetén az egyén másképp viselkedik, mint ahogyan azt a csoport elvárja. Utólagosan az egyén azonban megmagyarázza, hogy miért cselekedet másképp, mint ahogyan szeretett volna.

Az 5 féle helyzet közti különbséget értékelési szempontjaim szerint az alábbi táblázatban érzékeltetem (a táblázat szempontjait saját prioritások alapján állítottam össze):

3. táblázat: Lindenberg fél társadalmi szolidaritási formák értékelése 3 szempontból

Lindenberg féle társadalmi szolidaritási formák	Az egyén és a csoport érdeke	Az egyén cselekedete és a csoport elvárása	A felmerülő helyzet rendkívülisége
<i>közös jószág (common good situation),</i>	Azonos	Azonos	Normál
<i>elosztási helyzet (sharing situation)</i>	Nem azonos	Azonos	Normál
<i>szükséghelyzet (need situation),</i>	Azonos	Azonos	Rendkívüli
<i>ellenállás a kísértésnek (breach temptation),</i>	Nem azonos	Azonos	Rendkívüli
<i>balszerencse helyzet (mishap situation)</i>	Nem azonos	Nem azonos	Rendkívüli

Lindenberg és Durkheim is abból az alapfeltételezésből indul ki, hogy a morál nagymértékben meghatározza az egyéni cselekvést, így a társadalmi szolidaritás a közösség érzések (elvárások, érdekek) függvényében értelmezhető. Mivel a morál az egyéni vélemények, érzelmek társadalmi összegeként áll elő, úgy megállapíthatjuk, hogy társadalmi szolidaritás létéről akkor beszélhetünk, ha az egyéni cselekvések és aggregált elvárások az érdekkülönbségtől függetlenül azonos szinten mozognak. Lindenberg balszerencse helyzet szituációja az egyedüli, ahol szolidaritási szituáció esetén az egyéni cselekvése eltér a csoport által elvárt cselekvéstől. Ezt a helyzetet azonban egyedi, kivételes helyzetként értelmezem, s nem találok elméleti szinten általánosíthatónak, hiszen a helyzet egyediségét vagy ismétlődését nagymértékben meghatározza az ellenőrzés és a szankcionálás szintje. Amennyiben az ellenőrzés és a szankcionálás is hiányzik, nem tudhatjuk meg, hogy szándékos vagy „véletlen” cselekvésről van szó, folyamatos „balszerencse szituáció” pedig éppen az egyén társadalmi szolidaritásának hiányát jelzi – az utólagos megbánástól függetlenül. Ez a

helyzet a morál létezését bizonyítja, s nem az egyén társadalmi szolidaritását. Emellett véleményem szerint a társadalmi szolidaritást többek között az különbözteti meg a kollektív cselekvéstől, hogy az ellenőrzés és a szankciók teljes mértékben hiányoznak a rendszerből. (lásd később)

A morált a fentiekben az egyéni elvárások összegzéseként definiáltam. Az egyéni elvárás és társadalmi elvárás azonban kölcsönös kapcsolatban vannak. A morál generációkon átívelően létezik, így új generációk a morál meglétéhez igazítják egyéni elvárásaikat. A morált nagy mértékben meghatározhatja a generációk egymásrautaltsága és kapcsolata. A morál megváltozása így elsősorban hosszútávon, átmeneti állapotok jelenlétével következhet be. A morál adott pillanatban egy diszkrét pontokból felvázolható preferenciaértékkel jellemezhető, amelynek értéke egy adott cselekvési elvárásra vonatkozik, így közös koordinátarendszerben nem ábrázolhatóak.

Miután a morál sokféle aggregált egyéni elvárás halmaza, amelyek között átválthatóságot, preferenciarendszert nem állítunk fel, így a társadalmi szolidaritást csak egyedi célok, területek esetében vizsgálom. Egy társadalomban nem lehet azonos szintű minden területre vonatkozóan a társadalmi elvárás, mint ahogyan nem azonosak az egyéni cselekedetek sem. Eltérő erősségű csoportelvárás fogalmazódik meg, amelyet kollektív cselekvés esetén az eltérő súlyosságú szankcionálásban is leképződik. A csoportelvárások erősségét a teljes társadalmon belül az adott cselekvést támogatók aránya, vagy a cselekedet hasznossága határoz meg – az egyéni cselekedetek megítélése azonban a körülmények tekintetében különböző lehet. Az elvárások jellemzői társadalmanként és koronként különbözőek. Korábban altruista cselekedetből kialakulhat társadalmi szolidaritás, majd szankciókkal kikényszerített társadalmi elvárás. A folyamat azonban nem törvényszerű, váratlan esemény kapcsán korábban nem létező elvárás szankcionált cselekedetté is változhat.

Az egyes területek felvetésével eljutottunk ahhoz a kérdéshez, hogy a társadalmi szolidaritás felruházható-e erkölcsi értékkel. A válasz azonban igen összetett. Az egyes befolyásoló tényezők táblázatba rendezésével illusztrálom a problémafelvetés megalapozottságát.

4. táblázat: Példa a társadalmi szolidaritás erkölcsi értékének megítéléséhez

Konkrét példa	Társadalmi megítélés	Társadalmi hasznosság	Egyéni megítélés	Egyéni hasznosság
<i>Emberáldozat vallási szertartásokon ma</i>	nem elfogadott	negatív	nem elfogadott	negatív
<i>Emberáldozat vallási szertartásokon az ókorban</i>	elfogadott	pozitív	elfogadott	negatív
<i>„Szingliség” a városban</i>	elfogadott	negatív	elfogadott	pozitív
<i>„Szingliség” falun</i>	nem elfogadott	negatív	nem elfogadott	negatív

Láthatjuk, hogy ugyanaz a cselekedet társadalmi megítélése társadalmi vagy egyéni hasznosságától, egyedi megítélésétől függetlenül elfogadott vagy elutasított is lehet. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi megítélést (morált) nem lehet abszolút erkölcsi értékkel felruházni, így az értékrendet követő egyéni cselekedet sem. Így annak ellenére, hogy a szolidaritás szó a köznyelvben pozitív erkölcsi értelemmel párosul (szolidáris volt bajtársaihoz, osztálytársaihoz) az egyéni cselekedetet nem lehet önmagában értékelni, kizárólag a társadalmi elvárással való egyezése vagy különbözősége által. Társadalmi szempontból azonban az egyéni cselekedetek és a társadalmi elvárások egyezőségét a közösség megerősítése szempontjából pozitívan kell értékelni. Ebben az értelemben az egyéni cselekvést áthatja a csoport – a csoporttól kapott elismerés, hovatartozás érzésének megerősítése - érdekében elvégzett tevékenység érzése, amely az idő során megszokássá alakulhat át. Lindenberg is tesz utalást arra, hogy Durkheim eszmefuttatásában nem találunk utalást az ún. „kierőszakolt” szolidaritási helyzetekre vonatkozóan.

Láthattuk, hogy az egyéni cselekvések motiváció gyakran nem szabad akaratuk megvalósítására, hanem a társadalom által elvárt okokra vezethetők vissza. A jelenlegi európai társadalom azonban egyre kevésbé hisz abban, hogy az általa felhatalmazott szűk elit kellő mértékben veszi figyelembe a társadalom, a civilek véleményét, érdekeit,

így a kollektív cselekvés célja megkérdőjeleződik, a morál és a technokrata elit által szankciókkal elvárt cselekvés szétválhat. A változás egyik oka, az egyre nagyobb mértékű az információhoz való hozzáférés, amelyből a társadalom úgy értesül, hogy újabb és újabb veszélyhelyzetnek, vagy legalábbis annak kockázatának van kitéve. A kockázatokkal kapcsolatos döntésekre – azok eltérő megítélése miatt - pedig nem a társadalmi egyetértés a jellemző. Így a társadalmi elvárás, morál is meggyengülhet. A kockázat vállalása általában egyet jelenthet a haszon növelésével, csökkentése azonban költségekkel jár. A szűkös erőforrások miatt a helyzetet bonyolítja, hogy az egyénnek arról is dönteni kell, hogy mely kockázatok elkerülését tekintik prioritásnak, s mely veszélyhelyzeteket, kockázati tényezőket hagynak figyelmen kívül. Ehhez a kockázat nagyságának meghatározása szükséges.

A 3. táblázat is azt mutatta, hogy a morál tartalma igen eltérő lehet az egyének eltérő referenciacsoportját tekintve. Számos példa felhozható arra, hogy az egyes társadalmi csoportok által elvárt viselkedési normák – a csoportok körülbelül azonos viszonyban vannak az egyénnel, a csoport és az egyén távolsága, kapcsolatuk szorossága hasonló, s az egyén mindegyik csoportnak tagja – eltérő elvárásokat fogalmazhatnak meg az egyén adott cselekvésére vonatkozóan. Ezekben az esetekben az információáramlásnak kimagasló szerepe van. Amennyiben az egyes referenciacsoportok közti információáramlás blokkolt, úgy az egyén mindkét csoport szempontjából szolidaritást vállalhat a közös értékek iránt. Az egyéni preferenciarendszer azonban nem engedi meg, hogy az állapot hosszútávon fennmaradjon. Amennyiben mindkét tevékenység elfogadott az egyén számára, az egyik út hosszú távon a valós, míg a másik egy álarcszerű tevékenységet takar. Független vélemény-nyilvánítás alkalmával belső kényszer miatt az egyik irányban el kell köteleznie magát az egyénnek. Ha az információáramlás biztosított a két csoport között, úgy ez a folyamat külső kényszer miatt játszódik le.

Nem a két csoport közti információáramlás azonban a legfontosabb tényező, ha a csoportok és az egyén távolsága, kapcsolatának szorossága különböző. Ebben az esetben Lindenberg (2002) megkülönböztet gyenge és erős társadalmi szolidaritást. Gyenge szolidaritás esetén az egyén által fontosnak ítélt célokat is figyelembe veszi az egyéni cselekvés megválasztásánál. Erős szolidaritás esetén az egyén céljai elhanyagolhatóak a csoport érdekeivel szemben.

A szakirodalmi kitekintés is rámutatott, hogy a társadalmi szolidaritás vitás területe, hogy a társadalmi szolidaritás definiálható-e egyszerű kooperatív magatartásként. Érvek szólnak a cselekvésben nem kifejezhető érzelmi síkon megvalósuló társadalmi szolidaritás, valamint az egyéni érdekek ellenére, vagy annak érdekében bizonyos feltételek teljesülése esetén alkalmanként megvalósuló cselekedetek mellett, mint a társadalmi szolidaritás megnyilvánulási formája. Az általam felvázolt cselekedetek tekintetében az önérdektől eltérő cselekedet mellett a lényeges különbség a szankciók meglétében keresendő, s az érzelmi szolidaritást nem tekintem a vizsgálat tárgyának. Definícióm szerint a morál valamilyen egyéni cselekedetet előír, amely akár az érzelmi szolidaritás cselekvési formáját írja le. Így a morál szerint az érzelmi szolidaritásnak is cselekvési megnyilvánulása kell, hogy legyen: pl: bocsánatkérés, részvét kinyilvánítása. Ellenkező esetben az érzelmi szolidaritás ösztönös állapot, amely nem a társadalmi elvárás következménye. Ilyen szempontból nem különbözik az önsajnálata vagy egy elesett ember (koldus) sajnálata, de morális szempontból az utóbbi szolidaritásnak minősül, amennyiben többségi elvárással és cselekedettel párosul (pl: templomi misét követően adakozás).

A szakirodalom 3 fogalmat: a társadalmi szolidaritást, kollektív cselekvést és az altruizmust egymást kissé átfedő halmazaként definiál. Vizsgálatom során szeretném határozottan elválasztani a három kategóriát, így olyan dimenziókat kerestem, amelyek segítségével megkülönböztethetem a 3 magatartási formát. Kiindulópontom, hogy az adott egyéni cselekvés ugyanis nem kizárólag a társadalom által elvárt cselekvés megítélésétől függ.

5. táblázat: Kollektív cselekvés, társadalmi szolidaritás és altruizmus fogalmi lehatárolása

	Kollektív cselekvés	Makro-társadalmi szolidaritás	Altruizmus
<i>Szankciók jelenléte</i>	Van	Nincs	Nincs
<i>Adott cselekvés társadalmi megítélése, elvárása (morál)</i>	Határozottan elvárt	Elvárt	Gyengén elvárt
<i>Adott cselekvés céljának pontos ismerete</i>	Nem biztosan ismert	Többségében ismert	Biztosan ismert
<i>Egyén saját cselekvésével kapcsolatos érzései</i>	Szabályoknak tesz eleget Rutin	Hozzáad a társadalmi jóléthez, warm glow effect	Energián felül hozzáad a társadalmi jóléthez, erőteljes warm glow effect
<i>A cselekvések iránya</i>	Általános, egyéni vagy társadalmi szint	Társadalmi, közösségi szint	Jellemzően egyéni szint, vagy társadalom egy szűk csoportja
<i>A cselekvés irányának állapota</i>	Nem jellemző, a cél ennek megtartása, vagy további javítása	Nem jellemző, a cél a veszélyhelyzet kockázatának csökkentése	Rossz, a cél ennek javítása
<i>A cselekvés kiváltása</i>	Kikényszerített, szocializáción keresztül automatikussá tett	Természetes	Természetes
<i>A cselekvés gyakorisága</i>	Igen gyakori, rutinszerű	Gyakori	Ritka
<i>Kockázati szint a társadalomra nézve nem teljesítés esetén</i>	Magas	Közepes	Kicsi
<i>A cselekvés tárgya és az egyéni hovatartozás</i>	Megegyezik	Megegyezik	Nem feltétlenül egyezik meg
<i>Megjelenési formája</i>	Cselekvési	Cselekvési/érzelmi	Cselekvési
<i>Cselekvési forma</i>	Célracionális	Cél és értékracionális	Értékracionális
<i>Cselekvés költsége</i>	Csoporthoz tartozás ktség	Cselekvési ktség	Cselekvési ktség

A három magatartásforma szétválasztásának legkarakteresebb jellemzője, hogy kollektív cselekvés esetén léteznek kizárólag szankciók. Durkheim természetes

szolidaritását tekintem társadalmi szolidaritásnak, s nem tekintem a kikényszerített társadalmi szolidaritási szituációkat a közügyek iránt elkötelezett egyének viselkedési formájának. Ebben az esetben ugyanis már a kollektív cselekvés szabályai érvényesülnek.

Mindhárom esetben feltételezzük a társadalmi elvárás meglétét, azonban azok erőssége eltérő nagyságú, eltérő kényszerítő erővel bírnak az egyén szempontjából. Kollektív cselekvés esetében a szankciók erősítik meg a társadalmi elvárás fontosságát, adnak súlyt a tevékenységnek. Ez azonban nem jelenti, hogy a tevékenység belső meggyőződése is ilyen erőteljesen érvényesül. Véleményem szerint a kollektív cselekvés ugyanis gyakran már szokássá válik, így bizonyos cselekedetek értelmét nem teljes mértékben ismerjük. Ilyen például az órák téli-nyári időátállításának kötelezettsége. A társadalmi szolidaritás esetében bizonyos szinten ismerni kell a cselekvés célját, hiszen csak az tudja azt a „magasztos- warm glow” hatást nyújtani, amely a cselekedet megtételére biztatja az egyéneket. Az altruizmusnál pedig elkerülhetetlen, hogy a jótékonykodás célja ismert legyen.

A szankciók hiányából fakad, hogy a társadalmi szolidaritás – kisebb vagy nagyobb közösségek irányában megvalósuló cselekedet. Amennyiben ez egyéni szintre kerülne, úgy érzelmi szankciók lépnek életbe (elvárt cselekvésnek megfelelés, ellenkező esetben másik személy reagálása befolyásolja cselekedeteinket). Így egyedül a kollektív cselekvés esetében beszélünk kikényszerített cselekvésről.

A cselekvés gyakoriságát tekintve az altruizmust a ritka cselekvések közé sorolom. Véleményem szerint, amennyiben a jótékonyági tevékenység elterjedté válna, úgy normává alakul, s társadalmi szolidaritás vagy kollektív cselekvés kategóriába kerülne. Példaként említhetjük bizonyos ünnepek kialakulását, pl: karácsony, Valentin nap.

Nem teljesítés esetén a kockázati szint kollektív cselekvés esetén a legmagasabb, hiszen a szankciók ezen kockázat elkerülését célozzák. Társadalmi szolidaritás esetén – mivel az elvárt cselekedet társadalmi szintet érint – magasabb, s legalacsonyabb az elsősorban egyéni szintet érintő altruizmus esetén.

Az egyének csoporthoz tartozása a kollektív cselekvés és társadalmi szolidaritás esetében megegyezik – hiszen saját csoportjuk érdekében tesznek nap mint nap, míg altruizmus esetén a cselekvés célja nem feltétlenül referenciacsoportra, vagy referenciaszemélyre irányul.

A racionális döntéselmélet megjelenése a téma tekintetében nem csak a társadalmi szolidaritás előnyeit, de a szolidaritási költségeit is a vizsgálat tárgyává teszi. A tradicionális szociológiával ellentétben az egyén viselkedésében a csoport nem csak védelmet és erőt nyújt az egyén számára, hanem dinamikája révén konfliktusok, költségek forrása is lehet a csoporthoz való tartozás. Ezek az ellentmondásos területek forrása pedig a tradicionális szociológiával ellentétben a nem természetes folyamat eredményként létrejövő, hanem elsősorban a kötelező jellegű, kikényszerítő társadalmi szolidaritás. A tradicionális szociológiai elmélettel ellentétben - a racionális felfogás szerint - a társadalmi szolidaritás megváltozásánál a veszély nem kívülről jön, hanem a csoportból, illetve hasonló ellentmondás található a csoport stabilitását biztosító csoporton belüli biztos mag létezésének szükségességéről. Véleményem szerint a kikényszerített társadalmi szolidaritás fogalmi definícióim szerint a kollektív cselekvéstől már nem különbözik, hiszen a szankciók és ellenőrzések következtében elveszik az a „magasztos” érzés, mely a társadalom előnyeire önkéntesen – nem teljesítés esetén következmények nélkül – hozzájárul. Azokban az esetekben, amikor a normáknak való megfelelés oka inkább a hasznosságra való törekvés, mint az elvárásoknak való megfelelés, abban az esetben kollektív cselekvésről, s nem társadalmi szolidaritásról beszélhetünk.

A racionális döntéselmélet befektetési elméletében a szolidaritást a társadalmi tőkével való kapcsolatában értékeli. A csoportszolidaritás tekintetében vitás kérdésként marad meg, hogy valóban csak a racionális költség és haszon mérlegelése határozza meg a társadalmi szolidaritás mértékét, vagyis csak a szankciók nagysága, a racionális döntéselmélet alapján felvázolt befolyásoló tényezők határozzák-e meg a társadalmi szolidaritásra vonatkozó cselekvéseket.

Értekezésemben a társadalmi szolidaritás fogalmát a fentiek alapján az alábbiakban rögzítem:

Társadalmi szolidaritás fogalma alatt azt a természetes cselekvést értem, amikor az egyén a morálnak – amely adott cselekvésre vonatkozóan az aggregált egyéni elvárások módusaként jelentkezik - megfelelően cselekszik a társadalmi és egyéni érdekek különbségtől függetlenül. A cselekedetet nem az egyéni hasznosságra való törekvés – a szankciók elkerülése - hanem a társadalmi elvárásoknak és céloknak való megfelelés generálja. Egy társadalomban az adott területet vizsgálva magas a szolidaritás, amennyiben a társadalmi elvárás és az egyéni cselekedetek közti különbség minimális, úgy, hogy a társadalmi elvárás az adott csoport többségének véleményét tükrözi, s adott cselekvés elmulasztása nem jár szankcióval.

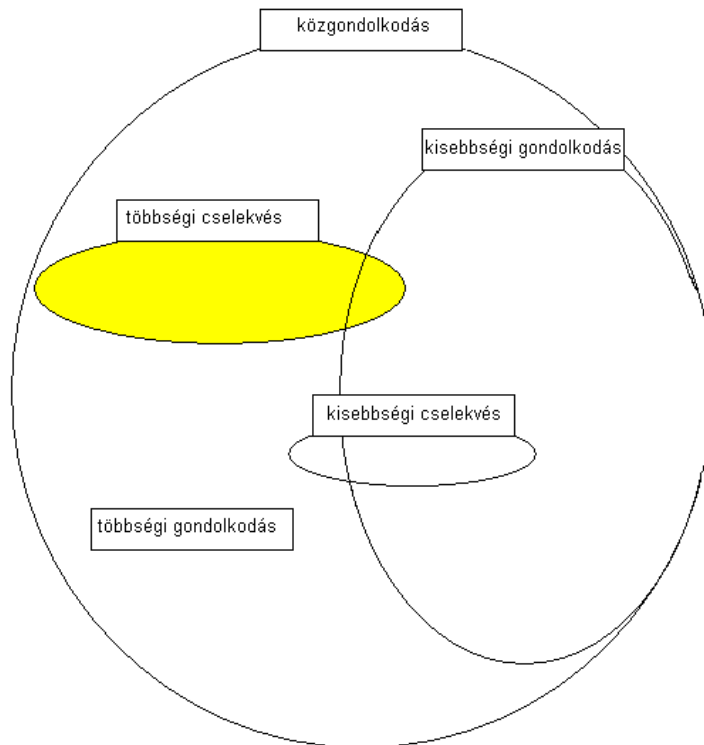
Mikrotársadalmi szolidaritásnak nevezem azt a társadalmi szolidaritást, ahol a társadalmi elvárás az egyén szűk környezetének elvárásait tükrözi.

Makrotársadalmi szolidaritásnak tekintem azt a társadalmi szolidaritást, ahol a társadalmi elvárás az egyén hovatartozásának szélesebb csoportjainak körében fogalmazódik meg.

Az alábbi ábra segítségével szemléltetem a társadalmi szolidaritás definícióját norma és a gyakorlott cselekvés dimenziójában. Az ábra alapján az alábbi csoportokat különböztethetjük meg:

- Többségi módon gondolkodik és cselekszik
- Többségi módon gondolkodik, de nem úgy cselekszik
- Kisebbségi módon gondolkodik, és úgy is cselekszik
- Kisebbségi módon gondolkodik, de többségi módon cselekszik

4. ábra: A társadalmi cselekvésekre vonatkozó elvárások és cselekvések összegzése

Definícióm alapján a társadalmi szolidaritás mérőszámának a többségi gondolkodásnak megfelelő vélhetően többségi cselekvést tekintem attól függetlenül, hogy esetlegesen a kisebbségi gondolkodás részhalmazából is kerülnek a többségi cselekvés halmazába. Így ehhez a halmazhoz adódik azok száma, akik kisebbségi gondolkodásuk ellenére is többségi módon cselekszenek.

V. FEJEZET

A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁST, KOLLEKTÍV CSELEKVÉST, ALTRUIZMUST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A racionális döntésmélet és kollektív cselekvés általános befolyásoló tényezői mellett számos empirikus adat fedezhető fel a társadalmi szolidaritást potenciálisan befolyásoló tényezők szerepéről. Az egyének kooperációjára, cselekvési döntésére vonatkozóan egyalkalmas szolidaritási szituációk döntésméleti megfigyelésekor már többen próbáltak érzelmeket (Frank 1988), becsületességet (Kahnemann, Knetsch, Thaler 1986) altruizmust (Margolis 1982) vagy empátiát (Binmore 1994) modellezni a megfigyelésekbe. Ezek az érzelmeik azonban erőtlenekek voltak racionális alátámasztás nélkül. Ennek fő okát abban látták, hogy az emberek rövidlátóak, a rövid távú célok elérését választják a hosszú távúakkal szemben. (Loewenstein és Elster, 1992). Bármennyire is stabil az egyén preferenciája, az adott jószág értékelése helyzettől függően változhat. Segíthet a rövid távú gondolkodás megváltoztatásában a jövő árnyainak felfestése (Ostrom 1990, Raub and Weesie, 1990), azonban a kooperatív magatartást ez sem segíti elő. Durkheim úgy látta, hogy a szolidaritás megbomlásánál a veszély kívülről jön, Lindenberg (2002) azonban úgy látja, a legnagyobb ellensége a szolidaritásnak magából a csoportból, a rövidlátó oportunizmusból származik, vagyis a szolidaritás kialakulásának fő oka az emberi lény rövidtávú gondolkodása.

Lindenberg véleménye szerint a rövidtávú gondolkodás fő oka, hogy az ember csak korlátozott számú információt tud befogadni. Ez azzal magyarázható, hogy teljes figyelmünket csak néhány részlet tölti ki, s vannak, akik ezeket is csak felszínesen kezelik. Ezt Lindenberg „keretezettség” (framing) néven vezeti be az irodalomba. (Lindenberg 1993). Az egyének véleménye szerint úgy működnek, hogy az általuk kitűzött célhoz rendelik a további lépéseket. Így több cél kijelölése esetén más potenciális célokat adott helyzetben a háttérbe szorítanak. Ezáltal a sokfajta cél nem egyenrangúan válik megfontolás tárgyává, így az erőforrások más célok érdekében is

felhasználhatóak. Ezt az indoklást erősítik a kockázatértékelési megközelítések is. A deviancia költségeinek növekedése segíti, az elvárásoknak való megfelelés költségének növekedése, pedig csökkenti adott keret kiemelkedését. Sok esetben a szolidaritási keret kiemelkedése háttérben levő pozitív és negatív erők eredője. Abban az esetben, ha a cselekvési szituációk folyamatosan megisméltődnek, a cselekvés automatikusan az elvárásoknak megfelelő lesz, akkor a megfelelő cselekvés már nem igényel különösebb figyelmet (Andreoni 1988). Ostrom (1995) véleménye szerint, a szolidaritásra a csoporton belüli versenyhelyzet, vagy egyéb más érdekkonfliktus is veszélyt jelenthet.

Kahnemann, Knetsch és Thaler (1991) kimutatta, hogy nem kooperatív magatartás esetében a csoport számára a veszteségek általában túlsúlyban vannak az egyéni nyereségekhez képest. Ezért ilyen esetekben általában a csoport erős emocionális reakciót produkál, amely esetben a cél a veszteség megszüntetése. Uzzi (1997) azt erősíti meg, hogy amennyiben a bizalom és a kooperáció felbomlik, ellenségeskedés bontakozik ki a kooperálók oldaláról. Ezekben a helyzetekben a racionalitás csak ritkán felismerhető, s a gondolkodás is igen destruktívvá válik. Ezekben az esetekben a szolidaritásnak semmilyen formája nem lelhető fel.

Durkheim (1978) véleménye szerint a rituálé erősíti meg a kollektív tudatot, s ez stabilizálja a kereteket is. Durkheim azonban nem foglalkozott a funkcionális függetlenség szerepével. Lindenberg (2002) szerint nem csak a szakmák közötti együttműködés erősíti az organikus szolidaritást, hanem szervezetek között és szervezeten belüli kollektív tudat is szolidaritást generál. Ezeket erősíti a könnyen felismerhető tagság, a közös célok kitűzése, szimbólumok, s gyakori szemtől szembeni találkozások. Hasonlóan fontos a kapcsolat a külvilággal. Ezáltal a tagok hasznosságot, stabilitást nyernek, s erősödik a szolidaritás kerete is.

Lindenberg azt állítja, hogy szükséges egy minimális számú csoport megléte, hogy a szolidaritási keret stabilizálódjon csoporton belül, amely ellentmond Durkheim elméletének, mely szerint a legösszetartóbb csoport akkor jön létre, ha annak környezetében nincs más csoport. A szolidaritási keretek további stabilitását biztosítja a szabályozások megfelelő szintje, valamint a visszajelzés az egyének számára, hogy a szolidaritási keret még él számukra mind érzelmek (Frank 1988), mind az interakciók terén (Goffman 1959).

Kramer, Shah, Woerner (1995) kutatásából kiderült, hogy az emberek hajlandóak elfogadni azokat a helyzeteket, melyekben a számukra kialakult helyzet nem igazságos, abban az esetben, ha tudják, hogy a szándék az igazságos döntés meghozatala volt, s csak egy balszerencse révén született az adott végeredmény. Ezzel szemben elégedetlenséget vált ki, ha megtudják, hogy maga a szándék is igazságtalan végeredményre irányult.

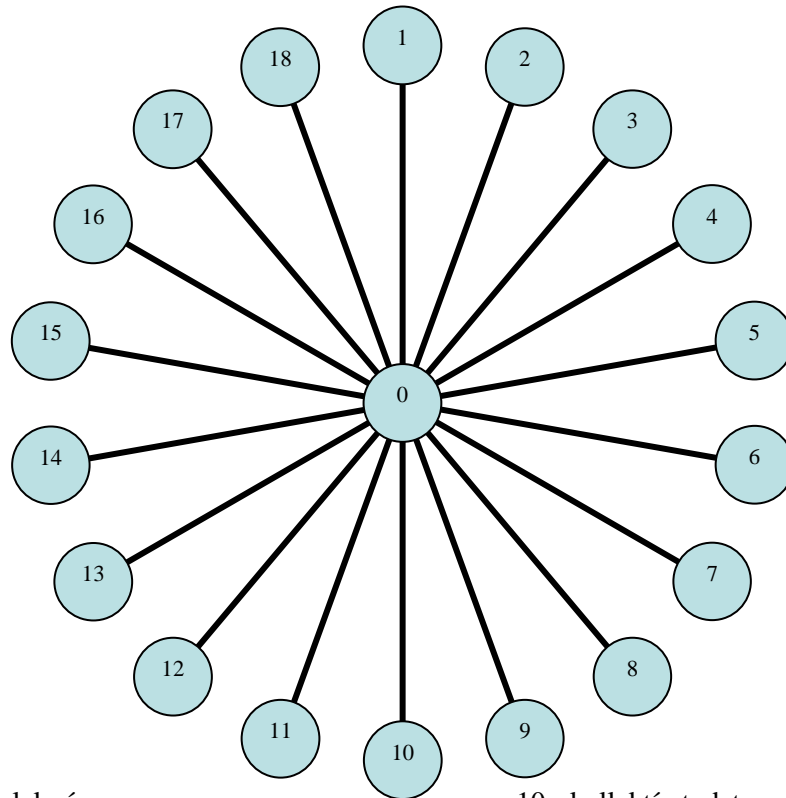
Az emberek gyakran maguknak is hazudnak (Goleman, 1985). Frank (1988) megemlíti, hogy amennyiben túl sok ember hazudik magának, abban az esetben a nem kooperatív magatartás válik jellemzővé.

Lindenberg (1992) véleménye szerint a szolidaritás működését legnagyobb mértékben az befolyásolja, hogy az adott viselkedés (szolidaritás) az adott társadalomban gyenge vagy erős. Gyenge szolidaritás esetén a közösség az egyén által fontosnak ítélt célokat is figyelembe veszi, míg erős szolidaritás esetén az egyén céljai elhanyagolhatóak a csoport érdekeivel szemben. Ezekben az esetekben az egyenlőség elve gyakrabban érvényesül, mint az igazságosság elve. Lindenberg (2002) szerint nem igaz, hogy a társadalom az erős szolidaritás felől a gyenge szolidaritás felé tart, sokkal inkább a technikai fejlődésnek köszönhetően a szolidaritás átadta helyét az atomizált individualizmusnak. Ezt az individualizmust pedig széleskörű elterjedése a mikrokapcsolatoknak (arm's length relationships) és oportunizmusnak. Erre az individualizmusra válasz az állami beavatkozás, amely igen gyenge szolidaritással bír. Akkor azonban, amikor ez a vékony mérték is elesik, erős szolidaritás tér vissza erős csoportkontrasztokkal, csoportok közti konfliktussal és szociális termékek hanyatlásával, úgy, ahogyan az atomizált individualizmusnál jellemző. Emellett a szolidaritás sokkal inkább megjelenik a makrostruktúrákban.

Az eddigi szakirodalmi áttekintés eredményeit, az egyes cselekvések magyarázó változóit az alábbi ábra segítségével érzékeltetem:

5. ábra: A társadalmi szolidaritást és kollektív cselekvést befolyásoló tényezők

0 - adott cselekvés	10 - kollektív tudat
1 - rövidlátó gondolkodás	11 - kapcsolat a külvilággal
2 - kívülről jövő veszély	12 - minimális számú csoport
3 - korlátozott információbefogadás /keretezettség/	13 - környezetben lévő más csoport
4 - deviancia költségei	14 - visszajelzés
5 - elvárásoknak való megfelelés költsége	15 - szabályozás szintje
6 - csoporton belüli versenyhelyzet	16 - igazságosság
7 - érdekkonfliktus	17 - önhazudás
8 - bizalom	18 - egyenlőség
9 - rituálé	

V.1. Mikrotársadalmi szolidaritás kutatási eredményei

Magyarországi mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritási kutatások alkalmával Utasi Ágnes (2002) arra mutatott rá, hogy a magyarországi rendszerváltást követően az anyagi jólét önmagában nem volt elegendő a minőségi élethez, a lelki szükségletek kielégítése elengedhetetlen a boldog élethez. Az 1990-es évektől azonban csökkent a társadalmi csoportok, rétegek önvédelmi összekapcsolódása. A társadalom széles rétegeinek romlott az életminősége, s a megváltozott helyzetben kilátástalannak ítélték meg

helyzetüket. Nem csak a mikrotársadalmi, de az állammal szembeni összefogást jelentő szolidaritást is kikezdte a versengésen alapuló kapitalista rendszer. Az egyes életminőséget befolyásoló tényezők között a politikai beleszólás lehetősége a sor végén található, amely azt üzeni, hogy a rendszerváltozást a fogyasztási társadalom iránti vágy jobban motiválta, mint a politikai szabadság ígérete. Az új állami szerep, a politikai beleszólás lehetősége nem mutatott elegendő támogatást. Az anyagi helyzetükkel legelégedetlenebbek az emberek, s a nem anyagi életminőségi jellemzőket is a pénzügyi hozzáállás befolyásolja.

Az egyedüli fontos szereplő a kutatások alapján a család mutatkozott. A szűk család és a bizalmas barátok jelentették a biztonságot nyújtó háttért, a szolidaritás ezen szereplők között erős maradt, míg a tágabb kapcsolatok szerepe lecsökkent. Kopp Mária (2002) már arra a tendenciára hívja fel a figyelmet, hogy a bizalmi szint növekedése figyelhető meg a társadalmi aktorok között. Az elégedettségi szintek vizsgálatában a környezetvédelem általánosságban kisebb elégedettségi szintet ér el, mint a magánszférát illetően.

A 2000-ben készült kutatás szerint a magyarok 68%-a szerint nem bízhatunk meg az emberekben, s nem rokon szálak esetében legfeljebb katasztrófa esetén számíthatunk önzetlenségre. A barátság és a házasság elsősorban érdekeken alapszik, s a karitatív tevékenységet is inkább a kapcsolati tőke építése motiválja, mint az önzetlenség. Az adakozás a gazdagabb társadalmi réteg sajátossága, de az iskolázottabb urbanizált lakosság és a tehetősebbek ellenzik a szülők és rosszabb helyzetű barátok megsegítését. A vallásosság azonban úgy tűnik, erősíti a szolidaritást.

Az intézményesen szervezett szolidaritásra (állami támogatás, segélyezés) is az egyéni beállítottság jellemző, miszerint az individualizáltabb, anyagilag tehetősebb csoport utasítja el nagyobb valószínűséggel az önzetlen segítségnyújtást. Ennek oka azonban nem az adott probléma létezésének elfogadása, hanem az elveikkel ellenkező (reciprocitást mellőző) helyzetek elkerülése. Ez a csoport a 2001-es kutatási adatok szerint a lakosság 6,3%-át tette ki, a szolidáris csoport alkotja továbbra is a társadalom nagyobb hányadát. (57%). Ezek a személyek is azonban elsősorban szervezetekre bízják a probléma megoldását, amely ellentétes azzal az elvvel, mely szerint az emberek az adakozás személyes formáját előtérbe helyezik. (John F. Kavanaugh 2003)

Utasi (1991) a rendszerváltás körüli évekre vonatkozóan megállapítja, hogy a magyarországi intenzív kapcsolatok elsősorban anyagi jellegűek, a megkérdezetteknek csak 30%-a vallott emocionális barátról. A családok jelentősége az élethelyzetek kezelésében kiemelkedő. Figyelembe véve Erik Allardt (1973) „having, loving, being” modelljének alapjait láthatjuk, hogy a kapcsolati tőke érzelmi tartalom nélkül nem elégítheti ki az emberi jólét feltételeit.

Az eddigi mutatószámok túlzott bizakodásra nem adnak okot. A társadalomtudósok körében ugyanis gyakran megfogalmazott állítás, miszerint a társadalom működéséhez elengedhetetlen a társadalom tagjai közötti szolidaritás. Etzioni (1988) szerint a szolidaritás hiánya az állami beavatkozás erőteljes fellépését igényli, amelynek nem csak költségei nagyok, de a társadalom tagjainak elidegenedését is elősegíti.

A társadalmi szolidaritás mérőszámaira vonatkozóan számos javaslatot, eddigi módszert ismerhetünk meg. Utasi (KSH, 2002) elsősorban a kapcsolati háló és az emberek közötti segítségnyújtás feltárására vonatkozóan fogalmaz meg javaslatokat, nem tér ki az értékpreferenciákat mérő skálákra. Kutatási témám szerint hasznos mutatószám lehet a civil szervezetekre vonatkozó statisztikai kimutatás, valamint az intézményi szolidaritás mérésére a „Mire költjön többet az állam?” válaszainak értékelése.

V.2. A környezetvédelem közjószág aspektusa

Ahhoz, hogy a környezetvédelem érdekében megtett erőfeszítéseket a társadalmi szolidaritás mérőszámaként értelmezhessem, igazolni kell, hogy a környezetvédelem közjószág. Az értekezés során ugyanis a környezetvédelemnek a „közös” környezettel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálom – amelyet a makrotársadalmi szolidaritással közös platformra helyezek – így nem formálok igényt az egyéni környezettel kapcsolatos attitűdök megjelenésére. Közjavaknak nevezzük azokat az oszthatatlan javakat, amelyek fogyasztásából senki nem zárható ki, érvényesül az oszthatatlanság és kizárhatatlanság elve. A környezetvédelem olyan jószág, amely igen összetett és semleges. Összetett, hiszen számos olyan területet ölel fel, amely igen eltérő területeket érint: környezetvédelem a levegőszennyezés megelőzése, az illegális hulladéklerakás, a szemetelés megelőzése, de ide tartozik a folyók és tavak minőségének védelme, vagy az

autóhasználat mérséklése. Könnyen belátható, hogy a levegőszennyezés megakadályozása, az ivóvízkészletek biztonsága minden ember számára elengedhetetlen, azok fogyasztásából ki nem zárhatóak. Vannak persze kisebb eltérések a lakóhely következtében az egyes közvetlen hatások között, azonban általánosságban belátható, hogy az emberek kockázatelkerülése, biztonságra való törekvése miatt, valamint a környezetszennyezés időben és földrajzilag is elnyúló hatásai miatt a környezet jó állapota –a környezetvédelem a társadalom által megkövetelt közjószág. Az ideális állapot elérése, vagy fenntartása érdekében a kormánynak vagy önkormányzatnak kell intézkedéseket, szabályozásokat hozni, az aktív cselekvés feltételeit megteremteni a gazdasági szervezetek és civilek részére.

Ezeknek a témáknak az értékelése során, a különböző környezetvédelmi célok megjelölésével különböző magyarázó tényezők fedezhetők fel. Ez lehetőséget teremt széles körű befolyásoló tényezők – hipotézisek meghatározására és letesztelésére. Fontos, hogy nem csak elméleti szolidaritás tesztelésére alkalmas, de a fizetési hajlandóság mellett a jövedelem-szinttől független cselekvési hajlandóság lemerésére is használható területnek mutatkozik. A környezetvédelem egyes területei eltérőek szankcionálás, általános elfogadottság tekintetében. Így a kikényszerített és önkéntes társadalmi szolidaritás közti különbség felfedésére is alkalmas lehet. A környezetvédelem viszonylag semleges terület. Azt feltételezem, hogy érzelmi kötődés az egyes magyarázó változókkal kevésbé jellemző, mint más területek esetén, mint például a hazaszeretet, politika, gyermekek száma, egészségügy. Ráadásul ezen a területen az egyéni hozzájárulás mértéke több szinten is mérhető. A környezetvédelem nem csak a jelen, de a jövő generációja iránti szolidaritást is kifejezheti. A környezetvédelem bizonyos területei lehetőséget biztosítanak az önérdék kizárásának.

A környezetvédelem közjószág aspektusát tovább erősíti, hogy a mozgalmak elterjedése, az alternatív életmód keresése erősíti azt a tudatot, hogy a környezet megóvása nem csak a szűken értelmezett elit, hanem általánosságban az emberek feladata. Így az egyéni cselekvés jól összehasonlítható válik a valóban aktív társadalmi csoportok elvárásaival.

VI. FEJEZET

A KUTATÁS SORÁN TERVEZETT MÓDSZERTAN IRODALMI

ÁTTEKINTÉSE: A CONTINGENT VALUATION

A környezetvédelem területén megnyilvánuló társadalmi szolidaritás mérésére alkalmazott módszertan az egyik legfontosabb eleme a kutatásnak. Az általam ismert eddigi magyarországi környezetvédelmi attitűdökre vonatkozó felmérések elsősorban olyan kérdéseket tartalmaztak, amelyre előre megjósolható módon válaszolnak az emberek. Véleményem szerint ugyanis a válaszokban az egyéni és közösségi preferenciák együttesen jelentkeztek. Csak ha példaként említem: Ön szerint mennyire fontos a környezetvédelem? Vagy Ön szerint milyen a környezetvédelem helyzete Magyarországon? Ezek a kérdések feltételezik, hogy a megkérdezettek először is tökéletesen tudatában vannak a környezetvédelem fogalmi körébe tartozó összes befolyásoló elemmel. Másodsor pedig társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszokat adnak, melyet nagymértékben befolyásol az információs szint nagysága és helyessége. Ez pedig nem teszi lehetővé az egyéni cselekvési hajlandóság és a társadalmi elvárások közötti különbség vizsgálatát. Ezek a kérdések nem az egyének cselekvésére kérdeztek rá, hanem a morál meglétét igazolták, vagy vetették el.

Az egyéni cselekvések, cselekvési hajlandóságok mérése a kutatás célja tekintetében kiemelt jelentőségű, hiszen csak akkor kapunk valós képet a társadalmi elvárásról és az egyéni cselekvésekről, ha a két mérni kívánt változó nem keveredik.

A fenti hipotetikus kérdések helyett, a nem reális képet bemutató válaszok elkerülése érdekében fejlesztették ki a Contingent Valuation módszert, amely hipotetikus projektek és programok pénzügyi fizetési hajlandóságának értékeli egy szimulált piacon. A módszer környezetvédelmi területén történő használatáról nagy kiterjedésű irodalmat találhatunk, mely a módszer helyességét, alkalmazhatóságát, alkalmazhatóságának feltételeit vizsgálja. A téma kiemelt jelentősége miatt ezt részletesen is ismertetem.

Hannemann (1992) történelmi visszatekintésében láthatjuk, hogy a módszer kezdeti formája már majdnem 60 évvel ezelőtt megjelent. 1947-ben a föld eróziójával kapcsolatban Ciriacy-Wantrup munkájában kifejtette, hogy az eróziós folyamat megállításának előnyös hatásai közjavak formájában is megjelennek, amelyekre véleménye szerint igény lehet. Ennek ára az egyének fizetési hajlandóságával egyezik meg, azzal az összeggel, amelyet az érintettek hajlandóak az örökölt növekményért fizetni (willingness to pay - WTP). Davis 1963-as akadémiai kutatásában a vadászok és természet szeretők rekreációs területének értékelését vizsgálta. A kérdéssel megegyezett az utazási költség megközelítés alapokon nyert válaszokkal (mennyit hajlandók utazásra költeni az emberek, hogy egy Nemzeti Parkba ellátogassanak). John Krutilla (1967) megalapozta az ún. létezési érték (existence value) kategóriát – bár még nem nevezte nevén. Az existence value az az érték, amelyet az egyének pusztán ismeretük alapján a ritka és sokféle fajokhoz, egyedülálló környezet pusztán létezéséhez csatolnak attól eltekintve, hogy aktívan tudják-e használni vagy előnyt élveznek-e az adott jóság létezéséből. Rámutatott a két kategória, a WTP és a WTA (willingness to accept) közötti különbségre, amelyet „grand scenic wonders” néven vezetett be. Ennek mértéke kutatásai alapján igen magas.

A módszer használatára vonatkozó vita igen fűtött (Portney 1994), amelynek oka a környezeti károkban illetve létezési értékben hozott amerikai perek eredményei, amelyben a CV és EV (existence value) valós igényeket volt képes kiszolgálni. Az amerikai Belügyminisztériumra így a módszertan alkalmazhatóságának felülvizsgálatára szorult. 1986-ban a Belügyminisztérium döntése legitimizálta a CV módszertant abban az esetben, mikor a használati érték (use value) nem mérhető. Az olajszennyezések miatt a törvényt 1990-ben továbbfejlesztették. A NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration) szakértőcsoport bevonásával (elnökei: Kenneth Arrow, Robert Solow) újragondolta az EV és CV használati lehetőségeit.

A szakmai konzultáció eredményeként megállapították, hogy a CV módszer szükséges mértékben megfelel a megbízhatósági (reliability) kritériumoknak. („can produce estimates reliable enough to be the starting point of a judicial process of damage assessment, including lost passiveuse values.” Federal Register 4601, January 15, 1993). Ezzel együtt felállították azokat a kritériumokat, amelyek mellett helytálló megbízhatóságra vonatkozó állításuk: Ebben hangsúlyozták a személyes interjúk

használatát a telefoninterjúk és levélben történő (mail surveys) kutatások helyett, előírták a WTP használatát jövőbeni incidensre – s nem megtörtént eseményre vonatkozóan; a szavazási formátum és a forgatókönyv kötelező elemként történő használatát. Kötelező emellett az alternatív költési lehetőségekre, valamint ezáltal a rendelkezésre álló teljes összeg csökkenésére felhívni a figyelmet. Follow-up kérdésekkel biztosítani kell, hogy a válaszadó megértette a választási lehetőséget, s fel kell fedni a válaszai mögött húzóódo okokat. A módszer használatával azóta is széles szakirodalom foglalkozik.

A legtöbb írás közgazdasági megközelítésben foglalkozik a CV módszertanával. Két szempontból vizsgálja a módszert a fogyasztói választások elmélete és a közjavak elmélete alapján (Fisher 1996). A kétváltozós modell rámutat, hogy adott jószág hasznosságát befolyásolja az ár és a jövedelem mellett a környezeti javak szintje is. Abban az esetben, ha a környezeti jószág vektor egyik eleme növekszik, úgy, hogy más elemek változatlanok maradnak (jövedelem és árak), akkor az új hasznosság magasabb szintű lesz, mint a korábbi. Ebben az esetben, az az összeg, amelyet a környezeti jószág javítására fordítottak, jelölheti a kutatási WTP mértékét. A totális WTP mértékét az egyéni WTP-k aggregált összege adja ki, mivel a környezeti javak közjószágok. Vitás kérdésként merül fel azonban, hogy ki kerülhessen be az aggregálásba, hiszen a CV módszer ezzel a megfontolással csak a passzív-használati értéket tudta mérni.

Kerekes (2003) összefoglalásában három torzító hatást említ: A stratégiai torzítás esetében a fizetendő összeg csökkentését akarja a válaszadó elérni, az információs torzításnál pedig olyan jelenséget, szolgáltatást kell megbecsülnie, amelyről igen kevés információval rendelkezik. A kiindulási pont (kezdőérték) torzítás a licitálási értékek nagyságának befolyásoló hatását mutatja.

Seip és Strand (1992) annak problematikájára hívja fel a figyelmet, hogy a CV esetében a WTP-ként megállapított összeg magasabb, mint amelyet a válaszadók valóban hajlandóak fizetni. A norvég természetvédelemre vonatkozóan, akik az e célból létrejött szervezet támogatására a tagdíjánál magasabb összeget jelöltek meg, mint fizetési hajlandóság, konkrét megkeresés esetében kevesebb, mint 10% fizette be csak a tagdíjat. Navrud (1992) a kérdés módszertanában látta a hibát, ugyanis szerinte a válaszadó más kérdésre válaszolt, mint amelyet azt követően számon akartak tőle kérni,

hiszen a taggá válás egy jól definiálható piaci áru, s nem közjószág. Indoklását a WWF-fel kapcsolatos kutatással támasztotta alá. A csatlakozók aránya már 64%-ban mutatkozott. A problematika azonban még mindig fennmaradt, hiszen az eredmények valóban különböznek a 10%-tól, de még mindig nem érte el a 100%-ot.

Diamond és Hausman (1993) emiatt kritikusan szemléli a WTP összegét, hiszen ha az egyének stratégiája a nem fizetés, akkor nem lehet stratégiai válaszadás a WTP összegének meghatározása. Hipotézisük szerint elképzelhető, hogy a válaszadó azt gondolja, hogy válaszával befolyásolhatja az ügy kimenetelét. Így az emberek esetében ezért úgy kell feltenni a kérdést, hogy a válaszadásuk konzekvenciájával tisztában legyenek. Egy klasszikus összehasonlítást végzett Bohm (1972-ben) egy zárthálózatú TV közvetítéssel kapcsolatban a fizetési értékelésre vonatkozóan. Ebben az esetben az 5 különböző módszer között nem volt szignifikáns különbség. Ezek között volt a WTP is. Ebben az esetben a medián magasabb volt a többinél, de csak egy különbség volt statisztikailag is szignifikáns.

North - Griffin (1994) ezzel ellentétes kutatási eredményre jutott. A falulakók vízcsatornára való rákötési hajlandóságánál az eredmények azt mutatták, hogy nincs statisztikai különbség az előre jelzett és a valóban rácsatlakozott háztartások száma között.

A nyitott és zárt kérdések közötti választás lehetőségével kapcsolatban az alábbi álláspontok találhatóak a szakirodalomban: a NOAA a zárt formátumot preferálja, amelyet Bohm (1994) is támogat. Nyitott kérdés esetében ugyanis bizonyos esetekben irreálisan magas, a valóságtól elrugaszkodott összegek is születnek. Bohm vizsgálata azonban nem hipotetikus megközelítésre alapoz, s valójában csak egy megfigyelésre épít. Ez félrevezető lehet, hiszen zárt kérdések esetében, ha a fogyasztó úgy gondolja, hogy az adott összeget köteles lesz befizetni, akkor nemleges választ ad egy zárt kérdésre, míg ellenkező esetben igennel válaszol. Hanemann (1994) hívja fel a figyelmet arra, hogy nyitott kérdés esetén a válaszadó nem tudhatja a WTP határait, míg zárt kérdések esetén maximált a WTP összege. Zárt kérdések és a szavazási formátum alkalmazásával felmerül a kezdőérték torzító hatásának problematikája. Többfajta áras fizetési kártya módszerrel ez a kezdőponttorzítás is kiküszöbölhető.

Egy másik felmerülő kérdés a WTP és a WTA közti választás. A közgazdasági megközelítés alapján a WTA nem jelent mást, minthogy az adott személy milyen összeget fogadna el, hogy a környezeti jószág ne változzon meg. Pszichológiai okokból kifolyólag racionálisan is könnyen magyarázható, hogy a WTA összege nagyobb, mint a WTP. Hanemann (1991) eredményei azt mutatják, hogy Randall és Stoll 1980-as eredményeivel szemben, mely szerint a különbség a jövedelem ár rugalmasságának köszönhető, nem a kereslet jövedelemrugalmassága, inkább a két fajta rugalmasság aránya a magyarázat: (η/σ) , ahol η a jövedelemrugalmasság, σ pedig a helyettesítési rugalmasság a környezeti jószág és a vele összehasonlításban levő piaci jószág között. Mitchell és Carson (1989) írásunkban emelték ki, hogy van különbség a magánjavak és közjavak értékelésében a tekintetben is, hogy a tulajdonos magánjavak és részben közjavak esetében tudatában van a jószághoz való jogában, amely magában foglalja a cseréhez való jogot is (akár pénzre is). Ez a tény viszont nem áll fenn közjavak esetén. Ezért jobb mérőszám a WTP, hiszen a WTA esetén olyan jószág ellenszolgáltatásaként való pénzüsszeget kell megneveznünk, amely nem is a mienk. Hasonló érvelés áll fenn a víz és levegőminőségére vonatkozó kutatásokban. A WTP legjobban arra használható, hogy a javítási, vagy romlás elleni, vagy szinten tartási intézkedések elvégzésére milyen összeget lennének hajlandóak a válaszadók megfizetni.

Egy másik probléma ami a WTP esetén fenn áll, a beágyazottsági hatás. Smith (1992) interpretációjában a hatás abban jelentkezik, hogy az egyes tanulmányokban az eredmények a beágyazottságot tekintve egyik vagy másik irányban vizsgálva nem szignifikánsak. A beágyazottság problémáját (embedding effect) Kahnemann és Knetsch (1992) úgy fogalmazta meg, mely szerint egy közjószág megítélése függ attól, hogy az önmagában vagy egy széles befoglaló kategóriában (inclusive category) értékeltek. Különböző közjavak megítélése esetében a WTP sorrendje előre megjósolható a morális megalégedettség sorrendje alapján. Ennek az az oka, hogy a CV módszerben a WTP mutatószám nagysága a morális elégedettséggel áll szoros kapcsolatban, s kevésbé a jószág közgazdasági értékével. Diamond és Hausman (1993) úgy interpretálja, hogy az eredmények inkonzisztensek, mivel a több kevesebbre értékelt. Fisher (1996) szerint a javak definíciójának jó meghatározása a legfontosabb. Példájában arra mutat rá, hogy a megkérdezettek egyes környezeti javaknál nem a

mennyiségi, hanem egyszerűen a létezési értékére, hasznosságára vonatkozóan adnak választ a kérdésre.

Gans (1993) mutat rá arra, hogy a WTP mérése nem elégíti ki a racionalitás feltételeit. A „methods transfer” szempontokat figyelembe véve az egyéni WTP vagy teljesen rendezett vagy nem teljes, reflexív, tranzitív és ennél fogva nem elégíti ki a racionalitás feltételeit. Ez adaptációja Arrow lehetetlenségi tételének.

További közgazdasági elemzések eredményeként felmerül, hogy a nem használati értékek esetében három értéket befolyásoló erejű: létezési érték (existence value), örökségi érték (bequest value) és választási érték (option value). A létezési értékről már feljebb esett szó, azonban vannak, akik ennek figyelembe vételét megkérdőjelezzik. Milgrom (1993) szerint ugyanis szinte lehetetlen mérni, bár teoretikusan érdemes bekalkulálni. A választási érték nem teljesen nem-használati érték, inkább a bizonytalansági következmények esetében válik fontossá, amelyet használati értékek esetében figyelhetünk meg. Az örökségi érték esetében azt vesszük figyelembe, hogy A egyénnek értéket jelent, ha adott javat B is fogyasztja.

Kahneman és Knetsch (1992) szerint a módszer legkomolyabb hibája, hogy a közjószág becsült értéke igazolhatóan kiszámíthatatlan, hiszen egyrészt a WTP értéke jóval magasabb, ha a fizetés hosszú-távú elkötelezettségben jelentkezik, mintha egyszeri kifizetés alapján kell azt a személynek megítélnie. Másrészt pedig a közjószágra vonatkozó WTP nagymértékben különbözik attól függően, hogy annak megítélése önmagára vagy egy mindent magában foglaló kategóriában történik (inclusive category). Harmadrészt pedig a WTP mértéke közjószágok esetében nem más, mint a morális megelégedettség megvásárlása, amitől a jószág értéke megítélésre kerül.

Peter A. Diamond (1994) több problémát is felvet a módszertan érvényességére vonatkozóan: A meglepően magas WTP összegek kétkedésre adnak okot arra vonatkozóan, hogy a válaszadó valóban megértette-e a kérdést. Gyakori tapasztalat, hogy a válaszadó meg akar felelni a kérdezőnek. Egyetért Kahneman és Ritov (1993) felvetésével, melyben kérdéses marad, hogy attitűdöt át lehet-e pénzskálára váltani. Andreoni (1989) „warm glow” hatása véleménye szerint is nagymértékben befolyásolja a válaszadást (jóérzést vásárolnak azáltal meg, hogy kifejezik támogatásukat egy jó ügy

érdekében.) A válaszadók azon vélelmezése, hogy befolyásolhatja a megvalósítást – nagymértékben befolyásoló tényező. Ezekben az esetekben ugyanis a válaszadó nem saját preferenciája alapján dönt, hanem egy általános értékrend alapján.

Schkade és Payne (1993) végzett „hangosan gondolkozás” módszerével analízist. A kutatás megmutatta, hogy a WTP összegében a saját preferenciaértékelés a közösségi összeolvad. Emellett az egyének a WTP összegét annak függvényében határozták meg, hogy várhatóan mennyibe fog kerülni a program.

Egy másik nagy problémakör Diamond szerint a kérdések számának befolyásoló ereje. Normál esetben ugyanis a kérdések száma, vagy a kérdések sorrendje nem befolyásolhatja a választ. CV esetében a WTP összege a Grand Canyon (Tolley 1983) esetében 5-ször magasabb értéket mutatott, ha csak egyedüli kérdésként szerepelt, mint mikor harmadmagával került megmérésre. Ez pedig azt jelenti, hogy a preferencia konzisztens a jövedelmi és helyettesítési hatással. Samples - Hollyer (1990) azt mutatta ki, hogy a kérdezés sorrendje is befolyásolja az adott értéket. Ez a tulajdonság két hipotézisnek is helyet ad: az egyik változat szerint nem igaz, hogy 2 kérdés megbízhatóbb, mint egy. A másik interpretáció szerint, pedig bizonyított a „warm glow” hatás, hiszen első kérdésként ennek a jóérzésnek a kielégítésére törekszünk, s ezért csökken a második helyen értékelt jószág WTP-je. Emellett különböző értékeket mutat a CV, ha bizonyos jószágok értékét önmagukban vagy más jószágokkal együtt értékeltetjük. Ennek egyik magyarázata lehet a jövedelmi hatás, azonban az adott jószágra tervezett összeg olyan alacsony, hogy annak a jövedelmi hatása nem magyarázza ezt a hatást. Másik interpretáció lehet a két jószág közti helyettesítési hatás, ennek azonban ellentmond Diamond (1993)-as kutatása, melyben a 2 vagy 3 jószág közösen értékelt WTP-je alacsonyabb érték volt, mintha bármelyik jószágot egyedül értékelték volna a válaszadók. Ez azt mutatja, hogy sem a jövedelem, sem pedig a helyettesítési hatás nem magyarázza meg a beágyazottsági hatást a gyakorlatban. Egyedül a „warm glow” hatásnak adnak teret a gyakorlati eredmények. Hasonló probléma merült fel, mikor Desvousget (1993) kutatásában madarak pusztításának problémáját értékeltette a válaszadókkal. Az eredmény az volt, hogy a madárszámtól függetlenül a WTP összege hasonló volt. Így a CV egyik legnagyobb problémája az inkonzisztencia – hiszen a fenti eredmények alapján a preferenciarendszerek konkávitásának feltételeit nem teljesíti.

V. Kerry Smith (1996) tanulmányában azt vizsgálja, hogy amennyiben az értékelendő választások szignifikánsan különböznek, úgy a CV eredményeinek is szignifikánsan különböznie kell. A vizsgálat fontosságát mutatja, hogy a válaszadó gyakran nem tud különbséget tenni fontos és divatos történetek között. (Cummings, Brookshire and Schulze 1986-os tanulmányában azt mutatják be, hogy egy átlagos megkérdezett bármiért hajlandó volt 25 \$ körüli összeget fizetni.) Az eredmények általában azt mutatják, hogy az emberek jó dolgokat akarnak támogatni, amelyet megerősít a beágyazottsági hatás is (embedding effect). A tesztek azt mutatták, hogy a döntéseknek két befolyásoló tényezője volt: a feltett kérdés jellemzői és a válaszadó karaktere. Ez azonban nem igazolta a módszer diszkriminatív hatását. Smith (1992) kutatásában az eredmények azt mutatták, hogy a CV módszernek van diszkrimináló ereje a környezet különböző értékeit értékelve. Az értékelésnél fontos szerepet játszott, hogy egyazon cselekvéshez, eseményhez tartozott a két fajta választási lehetőség, s a válaszadónak tudomásuk volt az értékelendő problémáról, s személyesen is érintettek voltak a problémában. A két WTP összegét medián, átlag és interkvartilisok segítségével hasonlították össze. Ebben az esetben a demográfiai és attitűdszemponatok magyarázó tényezőként léptek föl. Ez a kutatás cáfolja Kahneman és Ritov (1994) eredményeit, mely szerint a WTP nem mutatja a diszkrimináció képességét az egyes alternatívák fontossági megítélésére vonatkozóan, így a megkérdezettek számára az alternatívák helyettesítői egymásnak (jó ügy). A hozzájárulási keret meghatározása nem igényel részletesebb információt az alternatívákról vagy a fizetési kondíciókról. Az egyetlen fontos dolog, hogy valami jót tehessenek.

Összegzésként elmondható, hogy a problémafelvetések és ellenérvek alapján kifejlesztett gyakorlati ajánlások segítségével a Feltételes Értékelés módszertana azokban az esetekben is pontosabb eredményeket nyújt, amikor nem teljesen hipotetikus, vagy nem egyértelműen közjóság értékelésére irányul a kutatás. A módszertannal kapcsolatban természetesen továbbra is fenntartások fogalmazhatóak meg elsősorban közjóságok értékelésénél. Emellett mégis nagyobb biztonsággal alapozhatunk az így szerzett információkra, mint az általános normakövető válaszokat feldolgozó hagyományos módszerekre. A felmerülő ellentmondásokat okozza az a nehézség, hogy bizonyos esetekben a válaszadónak attitűdskáláját kell pénzre átváltani, amely gyakorlat és tapasztalati visszacsatolás, tanulási folyamat hiányában

ellentmondásos eredményeket fogalmazhat meg. Az egyéni valós vélemények, a valós társadalmi fizetési hajlandóság megismerése továbbra is kulcs momentum, s nem szabad az általános értékrend alapján kialakított válaszokat minden kétkedés nélkül elfogadni. A környezetvédelem és természetvédelem területén mindennapos példák hozhatók: a környezet védelmének fontossága a válaszadóknál kimagaslóan magas pontszámot ér el, a konkrét cselekvés helyett azonban a kifogáskeresés és potyautasság a jellemző. Így a jövőbeni szolgáltatások, illetve a gyakorlati, mindennapi élettől nem elrugaszkodott projektek esetében a módszer – a meghatározott feltételek teljesülése mellett - nagyobb biztonsággal használható, mint általános normakövetésre alapuló válaszokat adó hagyományos kérdezési módszerek.

A hipotézisek tesztelésére és a környezetvédelem valós társadalmi támogatottságára vonatkozóan a továbbiakban a feltételes értékelés módszertanát alkalmazom. A szakirodalmi áttekintés alátámasztotta, hogy alkalmas közösségek valós értékének mérésére – így várakozásaimnak megfelelően a társadalmi szolidaritás valós támogatottságának mérésére is – alkalmas.

VII. FEJEZET

HIPOTÉZISEK

A szakirodalmi áttekintés rámutatott, hogy a társadalmi szolidaritásra, kollektív cselekvésre vonatkozóan számos befolyásoló tényező szerepe felmerülhet, amelynek számszerűsíthetősége, megfigyelési lehetősége igen korlátozott. Dolgozatomban a környezetvédelmen belüli társadalmi szolidaritást mérem, melynek bizonyos területeit alkalmasnak találom semleges, érzelmektől és szankcióktól mentes, definícióm szerinti szolidaritási helyzetek mérésére. Ezek a szolidaritási számok adnak valós képet a társadalom környezetvédelmi értékeléséről, annak fontosságáról, támogatottságáról. A szolidaritás témakörét kiegészítettem a harmadik fejezetben megfogalmazott állásponttal, s igyekeztem minél szélesebb körben felállítani a magyarázó tényezők körét.

Figyelembe véve a mérési és módszertani lehetőségeket, technikai feltételeket, és vizsgálati körülményeket kiválasztottam azokat az indikátorokat, amelyek véleményem szerint segítségünkre lehet annak a társadalmi csoportnak a meghatározására, amely környezetvédelmi intézkedések valódi támogatóinak körét határolja le. A kutatás eredményei fontos segítséget nyújthatnak a környezetvédelem területén célzott kommunikációs eszközök kiválasztásában, annak megismerésével, hogy melyek azok a csoportok, melyek jobban motiválhatók és mozgósíthatók bizonyos közcél érdekében, s melyek azok a csoportok, melyeknél az egyéni célok felülbírálják a társadalmi érdekeket. Fontos ismerni, hogy a racionális döntéshozatalban ismert potyautasság mely változók mentén válik általánossá, s mikor lehetünk biztosak abban, hogy ösztársadalmi érdekek előtérbe kerülnek az egyéni célokkal szemben.

Az alábbiakban ismertetem a szakirodalmat, valamint logikai következtetésem eredményeként megfogalmazott hipotéziseimet, s indoklom az állítás felvetésének jogosságát. A hipotézisek a tézisterv óta mind a szakmai irodalom bővítése miatt, mind pedig technikai okokból kifolyólag – az állítás tesztelésére nem volt lehetőség a kérdőívben - átgondolásra kerültek.

Az általános hipotézisek, érveléseket követően ismertetem az operacionalizálási folyamatot. Első lépésben az irodalmi vagy logikai következtetés alapján megfogalmazott hipotézist fordítom le a környezetvédelmi szolidaritás konkrét példájára vonatkozóan (szelektív hulladékgyűjtés), s azt követően a mérést biztosító kérdéseket ismertetem. A környezetvédelmi téma kiválasztásának menetét és indoklását a módszertani szakirodalom ismertetését követően az eredmények interpretálásának felvezetéseként ismertetem.

I. A környezetvédelem területén a társadalmi szolidaritás szintje alacsony Magyarországon, melyet más területeken megvalósuló kollektív cselekvést hátráltató tényezők általános elterjedtsége magyaráz.

A szocialista rendszer által bevésődött potyautasság, és szabályok be nem tartása, az állam kijátszása elfogadható, elvárt viselkedési normává vált attól függetlenül, hogy léteznek-e szankciók és ellenőrzések.

Kahnemann, Knetsch és Thaler (1991) arra mutatott rá, hogy nem kooperatív magatartás esetében a csoport erős emocionális reakciót produkál. Amennyiben ez az erős emocionális reakció – miután az ellenőrzés nem a csoport kezében volt - az évek során elmaradt, úgy a nem kooperáció maradt tipikus tevékenységi forma. Ebben az esetben a bizalom és a kooperáció sem jellemző a csoporton belül Uzzi (1997) .

Lindenberg (2002) is hangsúlyozza, hogy a kooperációhoz szükséges, hogy legyen kollektív tudat, legyen kapcsolat a külvilággal, ahonnan folyamatosan visszajelzést kapnak a szolidaritási keretre. Amennyiben ez a keret nem létezik, úgy a nem kooperálás csak tovább erősödik. Ezt csak tovább erősíti, hogy véleménye szerint szükséges egy minimális számú csoport megléte, hogy a szolidaritási keret stabilizálódjon. Ezt igazolja Elster megközelítése is (1995) Ha ez hiányzik, akkor a követők személye nem biztosított.

Ockenfels és Weimann (1999) kutatásában Kelet és Nyugat Németország állampolgárainak összehasonlításában a várakozással ellentétben –

elképzeltetően a fenti érvek okán -, a nyugat-németországi emberek szolidárisabbak voltak.

Jelenleg is alacsony hatékonyságú az ellenőrzési rendszer, ezáltal a szankcionálás a társadalmi megítélés szerint nem biztosított, így általában a kollektív cselekvés alacsony szintű. Ez nagymértékben befolyásolja a társadalmi szolidaritás attitűdjét is.

Olson (1965), Lindenberg (2002) kiemelt jelentőséget tulajdonít a szabályozásnak és a szankcióknak a kollektív cselekvés tekintetében. Véleményem szerint amennyiben ezek megítélése alacsony szintű, úgy a kollektív cselekvés elmarad, úgy általános magatartássá válik az elvárások be nem tartása, s így a társadalmi szolidaritás szintjén is az érdektelenség válhat jellemzővé.

Az adóként befizetett közpénzek a társadalom számára átláthatatlanok. Ennek következtében az egyéni cselekedetek összessége a társadalom egészének irányában nem tudatosul az egyéneken sem a kollektív cselekvés, sem pedig a társadalmi szolidaritás szintjén.

Az emberek számára a kötelezően befizetett adók elköltése átláthatatlan. Csontos-Kornai Tóth (1996) kutatásában kimutatták, hogy Mo-n a régi hamis adótudatnak (bújtatót adó: azt hitték, hogy ingyen kapnak szolgáltatást a paternalista államtól) még a mai napig vannak folyományai, amely a potyautassági viselkedést erősíti. Az adóként befizetett közpénzek a társadalom számára átláthatatlanok. Ennek következtében az egyéni cselekedetek összessége nem tudatosul az egyéneken sem a kollektív cselekvés, sem pedig a társadalmi szolidaritás szintjén.

II. A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett a társadalmi szolidaritás szintje társadalmi szerepük és erősebb szabálykövetési hajlandóságuk miatt a nők esetében magasabb. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy környezetvédelmi probléma súlyosságának vagy

helyzetének megítélése azonos szintű a két nem esetében, úgy a többi tényezőt azonosnak tekintve a nők cselekvési vagy fizetési hajlandósága magasabb.

A hipotézisnek ellentmond Janky-Kopasz (2000) magyarországi kutatási eredménye, amelyben a nők feltételezett kockázatkerülésének nem volt érdemi hatása az egészségbiztosítási változatok közti választásban.

III. A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett mindkét nem esetében meghatározó a gyermekek száma, hiszen a környezetvédelem a jövő generációjával kapcsolatos szolidaritást is kifejezi.

Logikailag könnyű érvelni amellett, hogy a gyermekek jövője iránti törődés tekintetében nem csak az egyik, de mindkét szülőnek kiemelt szerepe van.

IV. A társadalmi szolidaritás erőteljesebben jellemző azon csoportok esetében, akik közvetlenül, vagy nagyobb mértékben szembesülnek adott problémával.

A hipotézis úgy tekinti, hogy nem csak a szolidaritás, de a preferenciarendezést tekintve is azok a problémakörök kerülnek magasabb helyre a rangsorban, ahol a közvetlen hatás érvényesül. Azok, akik a közjavakból (tisztta, egészséges környezet) kevésbé részesülnek, hajlandóak nagyobb erőfeszítések megtételére, mint azok, melyeket a közjószág által adott lehetőségek jobban kielégítenek. Ez a hipotézis Robinson-Bell (1978), valamint Csontos-Kornai-Tóth (1996) kutatásában is bebizonyosodott, hogy az érintettség nagyban befolyásolja a támogatási attitűdöt.

V. A fiatalabb korosztály (18-35) társadalmilag szolidárisabb, mint az idősebb korosztályok.

Az állítás a generációs (Robinson-Bell 1978) és életciklus hatás (Loewenstein és Elster, 1992) mellett véleményem szerint egy harmadik új okfejtéssel is magyarázható: A racionális döntésemélet alapján feltételezem, hogy a társadalmi szolidaritás, annak egyes cselekvéseinek kialakulása a

szocializáció által befolyásolódnak, az idő folyamán a hitek racionális újragondolása történik meg. A játékelmélet idősíkra helyezésével feltételezhető, hogy a fiatalok optimistábbak a csoport (társadalom) iránti szolidaritás tekintetében, mint a normák be nem tartásával, a potyautassággal gyakrabban szembesült idősebb generáció.

VI. A társadalmi szolidaritás tömegkommunikáció segítségével népszerűsíthető magatartástípus. Vagyis az egyéni cselekvés kapcsolatban áll az újságolvasási, Tv nézési szokásokkal. A médiumok által képviselt hírek és azok tartalma, megfogalmazása nagy szerepet játszik a preferenciarendszerek kialakításában.

A környezetvédelem területén a magyarországi médiumok – elsősorban elektronikus médiumok - azoknak az eseményeknek szentelnek nagyobb hangsúlyt, amely a katasztrófahelyzetek, elrettentő képsorok bemutatását teszik lehetővé. Ezzel tudják biztosítani a nézettséget, az olvasottság növekedését. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Sajtófőnökével készített mélyinterjúban kihangsúlyozottan szerepelt, hogy a sajtótájékoztatók látogatottsága egyenes arányban áll a hír katasztrófaszerűségével. (Ostrom 1990, Raub and Weesie, 1990) tanulmányából az derült ki, hogy a negatív jövőkép elősegíti a kooperációt. Ebből arra a logikai következtetést vonom le, hogy a médiafogyasztási szokások nagymértékben meghatározzák a cselekvési hajlandóságot a lehetséges következő katasztrófahelyzet elkerülése érdekében.

VII. Egy társadalomban a mikrotársadalmi és makrotársadalmi szolidaritás között átváltás van. Így azokban az esetekben, ahol a mikrotársadalmi szolidaritás erősebb (pl. falun) ott a makrotársadalmi szolidaritás mértéke alacsonyabb és fordítva.

Abból a hipotézisből indulok ki, hogy minden ember alapvetően valamilyen közösséghez akar tartozni, amelynek egyik kifejezése a közösség iránt megmutatózó cselekedet. Amennyiben az egyén egy szűkebb csoportnak tagja, úgy ez kollektív cselekedeteiben, méltányossági cselekedeteiben, altruizmusában megmutatkozik. Ezekben az esetekben a Warm glow hatás már

nem érvényesül, s az egyén nem kíván makrotársadalmi szolidaritás irányában további lépéseket tenni és fordítva.

VIII. Az információval rendelkezés szintje egyenesen arányos a társadalmi szolidaritás mértékével. Vagyis az alulinformáltság az egyik fő tényezője a szolidaritás hiányának.

Magyarországi kutatások közül Csontos-Kornai-Tóth (1996) kutatásában rámutattak, hogy a magasabb iskolai végzettség segíti a status quoról való elmozdulást. Emellett logikailag könnyen érvelhetünk amellett, hogy amennyiben adott cselekvés szükségességét az egyének jobban értik, úgy nyitottabbak az együttműködésre, hiszen a jócselekvési érzés, a warm glow effect annál erőteljesebben érvényesül.

IX. A világ iránti nyitottság befolyásolja a makrotársadalmi szolidaritást, azzal egyenesen arányos. A médiafogyasztási szokások elemzésével kaphatunk képet a világ iránti nyitottságról. Ez kerülhet magyarázó tényezőként az eredmények értékelésébe.

A világ iránti nyitottság erőteljesen befolyásolja a makrotársadalmi szolidaritást, hiszen ellenkező esetben a szűk környezet iránti figyelem nem teszi lehetővé a referenciacsoport tágabb értelmezését. A magyar társadalommal való azonosulás, a belföldi események iránti nyitottság egyik fokmérője az információkat hordozó médiafogyasztási szokások elemzése lehet.

X. A magasabb jövedelműek esetében a társadalmi szolidaritás magasabb fokú. A magasabb jövedelmi státuszúak ugyanis nagyobb figyelmet fordítanak a posztmaterialista értékeknek, esetükben ezekre az értékekre fordított tevékenység határhaszna magasabb.

Csontos-Kornai-Tóth (1996) kutatásában rámutattak, hogy a magasabb jövedelmi szint segíti a status quoról való elmozdulást. Janky-Kopasz (2000)

kutatásában azonban arra mutattak rá, hogy a jövedelemnek nincs érdemi hatással a biztosítók versenyével kapcsolatos preferenciákra. Hasonló eredményre jutott Carson (1992) a WTP módszer használatával a környezetvédelemben, mely szerint a jövedelmi hatás alacsonyabb szinten jelentkezik, mint várjuk.

XI. A demokrácia mértéke pozitív kapcsolatban van a szolidaritás mértékével. Az emberek közügyekben való aktivitása és igénye ezen lehetőség iránt nagy mértékben befolyásolja cselekvési hajlandóságukat.

Logikai következtetés alapján a közügyek iránti egyéni nyitottság jelzőszámként funkcionálhat a cselekvés tekintetében is. Aki egy közösségi döntési ügyben aktív tagnak, megszólított tagnak érzi magát, az azonosulni tud adott közösséggel, s nagyobb valószínűséggel hajlandó egy közösség érdekében lépéseket tenni.

XII. Az aktív életmód nagymértékben meghatározza a társadalmi szolidaritást, társadalmi célok érdekében történő aktivitási, cselekvési hajlandóságot.

Feltételezésem szerint az aktív életmód optimista életszemléletet tükröz. Ezek az emberek hisznek a cselekedeteikben, tevékenységükben, sikerélményként élik meg napjaikat. Értelmet, hasznosságot tulajdonítanak tevékenységüknek, így annak ellenére, hogy cselekedetük nagysága eltörpül a közösségi haszonhoz képest, jobban hisznek a közös ügyekben, s tesznek is érte.

XIII. A vallásosság magában hordozza a mikro és makrotársadalmi szolidaritás elveit, így a vallásosság szoros kapcsolatban áll a társadalmi szolidaritás szintjével.

Andorka (1996) három értéket: szabadság, egyenlőség, testvériség a zsidó-keresztény vallási tradíciókból gyökereztet. Véleménye szerint a testvériség egyet jelent a szolidaritással, vagyis más embertársaik jólétének figyelembe

vételével. Ebből arra következtethetünk, hogy a vallásos emberek szolidárisabbak a társadalomnak fontos közügyekkel kapcsolatban.

VIII. FEJEZET

A KUTATÁS

VIII.1. A kutatás menetének folyamata, a környezetvédelmi témán belüli a társadalmi szolidaritás mérésére alkalmas szakterület kiválasztásának indoklása

A hipotéziseket a szakirodalmi áttekintést követően még 2004-ben felállítottam, azonban azokat a kutatási eredmények és újabb szakirodalmi információk birtokában újrafogalmaztam.

A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium a lakossági információ és attitűdök megismerése érdekében 2004-ben és 2006-ban országos 1500 fős reprezentatív kvantitatív felmérést végzett. Hipotéziseim tesztelésére az utóbbi kutatás keretein belül volt lehetőség. A kutatások levezetését minisztérium munkatársaként személyesen vezettem.

Fókuszcsoporthoz tartozó kutatás eredményei

Miután a korábbi években nem történt a tervezetthez hasonló, széles témakört felölelő kutatás, így 2004-ben a kérdőív összeállítását összesen 6 fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből álló feltáró kvalitatív kutatás előzte meg Budapesten, Székesfehérvárott, valamint észak-magyarországi falusi lakosokkal Miskolcon. A csoport tagjai nemek szerint kerültek szétválogatásra, s mindegyik csoportban szűrőkérdőív segítségével biztosítottuk a különböző életkorcsoportú, foglalkozástípusú, jövedelmi szinttel rendelkező, családi állapotú, iskolai végzettségű személyeket. Az információhoz való hozzáférés alapján felállított kvótát a napilapok olvasása és Tv nézési szokások szerint határoztuk meg. A nemek szerinti szétválogatást a férfi véleményvezérek kiszűrése valamint a nemeknél esetlegesen különböző környezetvédelmi témák felvetése magyarázta. A többi szempont a potenciális befolyásoló tényezőként került meghatározásra. A fókuszcsoporthoz tartozókat kizártuk azokat a foglalkozású személyeket, akik az átlagosnál több információval rendelkezhetnek a témáról vagy a módszer

használatáról (környezetvédelmi, államigazgatási, tanári vagy marketing, szociológia területén dolgoznak), illetve az elmúlt fél évben már hasonló beszélgetésen vettek részt. A városi fókuszcsoportok esetében a lakótípus szerint is kvótát alkalmaztunk a potenciális eltérő környezetvédelmi problémák észlelése miatt.

A beszélgetéseken csoportonként 8 fő vett részt, és átlagos időtartamuk 2 óra volt. A kutatást a Gfk Magyarország bonyolította le az általam adott instrukciók, jóváhagyott vezérvonal és szűrőkérdőív alapján. A kvalitatív kutatásban Steigerwald Krisztiánnal, a Gfk munkatársával működtünk együtt.

A fókuszcsoportoknál arra törekedtünk, hogy kiszűrjünk minden befolyásoló tényezőt, amely akadályozhatja a környezetvédelemmel és természetvédelemmel kapcsolatos lakossági megítélések, információk mélyebben megismerését.

A Contingent Valuation módszertan tesztelésére (első vélemények meghallgatására) alkalmasnak mutatkozott a fókuszcsoport, a NOAA által felállított feltételeknek megfelelően – leszámítva, hogy nem egyszemélyes, hanem csoportos interjúról volt szó.

A fókuszcsoport tapasztalatai (3. számú melléklet) és információi alapján került összeállításra a 2004. évi kérdőív, amely kutatásom részére a fő kutatási témák mellett azt is tesztelte, hogy a környezetvédelem alkalmas-e társadalmi szolidaritás mérésére. A kérdőív elkészítésére vonatkozó instrukciókat a Gfk számára meghatároztam, s Nagy Istvánnal végzett folyamatos szakmai konzultáció eredményeként, hagytam jóvá a kérdéseket és válaszlehetőségeket. A kérdések meghatározásánál igyekeztünk minden befolyásoló szempontot kiszűrni, vagy azok ellenőrzésére kontrollkérdéseket beépíteni. Bár ez a kérdőív is elsősorban a minisztérium számára szükséges és fontos információk, összefüggések megszerzését célozza, az összehangolás eredményeként kiváló pilot kérdőívként szolgált a kutatás végleges kérdéseinek meghatározásához.

A kérdőív kiértékelése, valamint a hipotézisek pontosítását követően készültek el azok a kérdések, amelyek a minisztériumi 2006. évi kérdőívében kerültek elhelyezésre. Sajnos terjedelemlhiány miatt csak korlátozott számban épülhettek be a kérdőívekbe (a 2004. évi kutatások tapasztalata alapján két felméréssé szedtük szét a korábbi 1 kutatást, mivel a kérdezés időbeli terjedelme 1,5-1,5 órányi kérdésre bővült). Várakozásaim szerint

azonban sok hipotézis esetében a minisztériumi kérdések is használhatóak, s a mélyebb összefüggések bemutatását célzó kutatási kérdéseim pedig további alkalmazási lehetőségeket biztosítanak a környezetvédelmi szemléletformálás stratégiájának kidolgozása számára.

VIII.2. A 2004. évi kérdőív tapasztalatai, amelyek megalapozták a 2006. évi kutatást

A kutatás célja a lakosság általános véleményének megismerése volt a környezetvédelem, természetvédelem, illetve a vízügy fogalmakkal kapcsolatosan. (Részletes adatok a 4. számú mellékletben találhatóak.) A kérdezés ideje 2004. augusztus 16-szeptember 3. között zajlott le 1500 személyes interjú keretében standardizált kérdéssorral a 18 évesnél idősebb lakosság körében. Az országos reprezentativitás szempontjai a 2001. évi népszámlálás demográfiai mutatói voltak.

A kutatás legfontosabb megállapításai (GfK 2004. KvVM) azt mutatták, hogy a környezet- és természetvédelem az emberek többségének általában a hulladék kezelését jelenti. Legkevésbé tartják ide tartozónak a megújuló energiaforrásokat, és a gyárak által okozott zajok problémáját. Az első öt legfontosabb problémának az ivóvíz minőségét (47%), a veszélyes hulladékok (45%), a szemétszállítás (35%), árvízvédelem (30%) és élővizek védelme (30%) témakörét jelölték be.

Az egyes környezetvédelmi problémák társadalmi felelősségének megítélésében jól kirajzolódott, hogy melyek azok a területek, melyeket elsősorban az egyének felelősségének tulajdonítanak: a legjellemzőbb terület a szelektív hulladékgyűjtés volt, s az autók által okozott zaj és légszennyezés is elsősorban az egyéni szerepvállalás fontosságát hangsúlyozta. Legkevésbé a globális felmelegedést ítélték olyan területnek, ahol az egyéni felelősség magas szintet érne el. (bár ez szakmailag ellentmond az autók légszennyezésének kérdésének). A különböző részterületek felelősségének megítélésében nem találunk különbséget a szocio-ökonómiai változók mentén. Életkori és nemi hovatartozástól függetlenül ugyanúgy ítélik meg a felelősség szintjét.

A környezetvédelem fejezetben is említett az étellel kapcsolatos kockázati tényezők felerősödése is visszaigazolódott a kutatás során. Faktorelemzés adatai azt mutatják,

hogy az embereknek a gazdasági fejlődés mellett a természet egyaránt fontos, de vannak, akik úgy gondolják, hogy a gazdasági fejlődés és a természeti környezetének védelem között konfliktus húzódik meg. A két szempont fontosságának értékelésekor 2 klasztert határozhatunk meg. Az első klaszter a gazdasági fejlődés érdekeit, míg a másik csoport a természet tisztelőit tekinti prioritásnak. A csoportok mérete közel azonos, a második klaszter minimális számmal nagyobb. (50% vs. 43%) – a minta 7%-ának besorolása a hiányzó válaszok miatt nem történhetett meg. A klaszterek társadalmi összetételére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a fejlődéspártiak esetében a férfiak (51%), míg a természet érdekeit védők körében a nők (57%) minimálisan felülreprezentáltak.

A szelektív csomagolási hulladékgyűjtés esetében nem csak az egyéni felelősség kérdése vált bizonyítottá, hanem a társadalom körében a helyes tartalmi ismeret is visszaigazolódott. A lakosság 76%-a az újrahasznosítást jelölte meg, mint a szelektív hulladékgyűjtés motivációját. A nemek közötti különbség itt is visszaigazolódik – bár az elemszám igen alacsony (34) – de azok között, akik szerint a szelektív hulladékgyűjtés nem fontos, több a férfi, mint a nő és közele fele 55 évesnél idősebb. 60%uk legfeljebb 8 általános iskolai végzett, s magas a községben élők aránya (49%).

A szelektív csomagolási hulladékgyűjtésnek nem csak célja, de technikája is jól ismert a lakosság körében. A szelektíven gyűjthető anyagokat spontán válaszokkal is nagy arányban említették. A kérdések azonban arra is rámutattak, hogy a tájékozottság ellenére azok száma, akik szelektíven gyűjtik is az adott hulladékfajtákat, alulmarad a várt értéktől.

Érdeemes megfigyelni, hogy a valódi cselekvések és információs szint közti összefüggés, de abszolút értékben is a papír tekintetében a legmagasabb (428 fő, 44%), amely a rendszerváltást megelőzően állandó cselekedet volt. Az elmaradt cselekvés magyarázatául a megkérdezettek szinte kizárólag külső körülményeket hoztak fel érvként: nincs közelükben szelektív gyűjtő (34%), a szemetes úgyis egyben szállítja el (28%), ahhoz több szemetes kellene (15%).

Ennek az információnak birtokában megerősítem az elméleti irodalom tanulmányozásakor meghatározottakat, miszerint nem tekintem Lindenberg

balszerencse szituációját a társadalmi szolidaritás megnyilvánulási formájának, hiszen ha ezt elfogadnám – feltételezve, hogy aki saját szelektív hulladékgyűjtéséről nyilatkozott, valóban úgy is tesz – úgy tekinthetném, hogy a szelektív hulladékgyűjtés tekintetében a teljes társadalom elkötelezett, csak a szerencsétlen körülmények okozzák a nem elvárt cselekvést.

A veszélyes hulladékok a csomagolási hulladékoktól eltérően nagyobb kockázati tényezőt mutatnak a lakosság körében. Ezek hatása a környezetre, egészségre nagyobb kockázatot hordoz. Ezt a válaszadók ismerete is visszaigazolta. Ennek ellenére, mikor a háztartásban keletkező veszélyes hulladékok sorsát kérdeztük, a megkérdezettek leggyakoribb válasza a „nem keletkezik ilyen”, illetve a „kidobom, mert nincs hová vinni” válasz került elő. 2006-ra a jogszabályi háttér lehetővé tette, hogy a veszélyes hulladékok egy részét a gyártók, forgalmazók kötelezően visszavegyék. Ennek ismeretében lehet a 2006. évben a kapott adatokat újra értékelni.

Az egyéni cselekedetek fontosságát – az embertársakba vetett hit gyengeségét bizonyítja, hogy a lakosság megítélése szerint az emberek 34%-a még a sarokig sem vinnék el a veszélyes hulladékokat, 22% szerint csak háztól való szállítás esetén van erre lehetőség, 12% szerint pedig a többi ember egyáltalán nem lenne hajlandó a veszélyes hulladékokat külön gyűjteni.

Az illegális hulladékok kérdésköre két témakört is érint. Az illegális hulladékelhagyás jogszabályilag büntetendő cselekedet, míg az illegálisan elhagyott szemétkupacokat társadalmi munkában altruista cselekedettel szállítják el. A válaszadók 39%-ának közelében van ilyen szemétkupac. 95%-ának véleménye szerint ezeket elsősorban magánszemélyek hordják oda. Majdnem 35%-uk pedig személyes látta, amikor éppen illegálisan raktak le szemetet.

A vezetékes ivóvízzel való ellátottság Magyarországon 98%-os, amelyet a kutatási adatok is visszaigazoltak. Az ivóvíz minőségének átlagos értékelése egy 5 fokozatú skálán 3,45 értékelést kapott. A víz egyes tulajdonságainak értékelése során a víz keménysége kapta a legalacsonyabb eredményt (3,02). Ez az eredmény visszaigazolja a média és kommunikáció szerepét, hiszen az egyes vízköoldó- vízkötelenítő reklámok folyamatos üzenete, miszerint „Magyarországon a víz kemény” visszaköszön a kutatási

eredményekben is, holott Magyarországon a víz keménysége nem ennyire általánosan rossz.

A természetes vizek állapota alacsonyabb pontszámot kapott, mint az ivóvíz. Hasonlóan 5 fokozatú skálán átlagosan 2,82 pontra értékelték. A gyarak mellett azonban a lakossági szennyezés is jelentős szerepet játszik a közvélemény szerint (49,3%). A megoldást a szankciók és szabályozások szigorításában látják. Ebből feltételesen következtethetünk arra, hogy az emberek nem tartják elég szigorúaknak a jelenlegi szankciókat. Ez nagymértékben megmagyarázhatja a kollektív cselekvés hiányát.

A megkérdezettek 10%-a már életében pénzzel járult hozzá környezetvédelmi, természetvédelmi cél támogatásához. Mikor személyes cselekedet megjelölését kértük a lakosság 20%-a úgy nyilatkozott, hogy az elmúlt 3 évben tett a környezetvédelemért. A válaszok 1/3-a a szemétszedést, hulladékgyűjtést említette 1/6-a pedig a szelektív hulladékgyűjtést (amely adat ellentétben van a korábban megadott válaszokkal, ott a megkérdezettek saját bevallása szerint például csak a papírgyűjtésben nyolcszor annyian vettek részt).

A kollektív cselekvés és a társadalmi szolidaritás közös befolyásoló tényezőjét mutatja annak értékelése, hogy a környezetvédelemhez való hozzáállása mely mondattal fejezhető ki legjobban.

Az eredmények azt mutatják, hogy igen elhanyagolható azok aránya, akik aktívak is, s nem befolyásolja őket hogy a társadalom többi tagja is az-e. (6,5%). A többség úgy gondolja a társadalom többsége nem elég aktív (65%), de ennek csak negyede az akit ez arra sarkal, hogy ne is tegyen a környezetvédelem ügyéért (23%). 12,4% azok aránya akik külső okokra vezetik vissza nem cselekvésüket.

A környezetvédelemre fordított összegek forrásait a költségvetés feltételes rangsorolásakor növelnék ahhoz képest, amelyet véleményük szerint most az állam erre fordít. A lakosság tájékoztatatlanságát mutatja, hogy a 2004-es költségvetés összegét mindössze 9% becsülte meg helyesen. A valós 1000 milliárd forinttal szemben a válaszok átlaga 400 milliárd forintot mutatott. Ez a közpénzek átláthatatlanságát, információhoz való hozzájutás alacsony szintjét mutathatja.

Az egyének saját adójuk 1%-át, amely számukra nem jár újabb kiadással mindössze 57% szánna az illegális hulladéklerakók megszüntetésére. A nemleges válaszok mögött feltehetően más prioritások támogatása áll.

Durkheim a társadalmi szolidaritás megerősítő szerepét a rituálékban látta. A magyar lakosság a környezetvédelem által tartott úgynevezett Jeles napok közül számosat ismert. Legismertebb volt a „Föld napja”, amelyet a megkérdezettek 55%-a spontán említett.

VIII.3. 2004. kutatási eredmények összegzése operacionalizálási és hipotézistesztelési szempontból

A környezetvédelem alkalmas a társadalmi szolidaritás mérésére, ugyanis vannak olyan területei, amelyekhez kapcsolódóan az egyéni cselekedetek elvárásai már normaszinten szankciók nélkül megjelentek, s ez a társadalom többségének véleményét alkotják.

A fogalmi keretek alapján az operacionalizálás legalkalmasabb területének a szelektív hulladékgyűjtés cselekvési és fizetési hajlandósága tűnik. A jelenleg szankcióktól mentes társadalmi cselekvés az évek során szabályokkal szankcionált cselekvéssé válik, s így a későbbiek során lehetőséget biztosít számunkra, hogy a szankciók befolyásoló erejét – a kollektív cselekvés megvalósulását elemezzük. Ez a cselekvés érzelmileg semleges, s a későbbi nemzetközi összehasonlításokat is biztosítja.

Igen magas az egyéni cselekvést vallók – az önbecsapás, és a válaszadónak való megfelelés szándékának - torzítása. Ezt a tényadatokat, valamint a kérdőív kontrollkérdései is visszaigazolják.

Az egyes környezetvédelmi problémák megítélése azonos a nemek között, így a cselekvési hajlandóság megmutathatja a nemek közti különbséget a mozgósítás terén. A kommunikáció befolyásoló szerepe a környezet állapotára, az elvárt cselekvésre vonatkozóan meghatározó lehet. A társadalom többségével kapcsolatban az egyének megítélése, hogy mások nem vesznek részt az elvárt viselkedésben. A szabályok, szankciók erősségét, az ellenőrzések szintjét alacsonynak tartják, s ebben is látják a

kooperáció hiányát. A közügyek átláthatóságának egyik alapeleme a közpénzek forrásainak és elosztásának ismerete alacsony szintű. A környezetvédelem fontosságát hangsúlyozó rituálék jól ismertek.

IX. FEJEZET

A HIPOTÉZISEK TESZTELÉSE – AZ EREDMÉNYEK

A 2004. évi eredmények tapasztalatait felhasználva a hipotézisek operacionalizálását elkészítettem (5. számú melléklet). A kutatás lebonyolítására 2006. március 17-22 között került sor. Az adatfelvételt a Marketing Centrum véletlen sétás mintavételi technikával készítette 1500 fős mintán. Egy háztartásban csak egyetlen interjút készítettek, így nem csak a felnőtt lakosságra vonatkozóan, de háztartásokra vonatkozóan is reprezentatív a felmérés. A minta nemek, életkori csoportok és iskolai végzettség szerinti eloszlása kismértékben eltért a KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján várható eloszlástól, ezeket több-szemponotú súlyozással korrigálták. A kérdőívet iránymutatással Bazsalya Balázssal – a Marketing Centrum munkatársával - közösen véglegesítettük. A fejezet alapjául szolgáló cikk társszerzője Hórich Balázs.

A 2004. évi kutatás eredményei – azonos kérdések eredményei alapján - megerősítést kaptak a 2006. évi kutatás során is. Bár az egyes témák spontán és támogatott ismertsége minimális mértékben eltér, nagyságrendileg nem hozott nagy változást az elmúlt 2 év. A légszennyezés előbbre tört, s a szelektív hulladékgyűjtés már nem annyira tartozott a megoldandó – legfontosabb területek közé. Ennek ellenére a hulladékgazdálkodási témakör elemzésekor a szelektív hulladékgyűjtés fontosságának megítélése továbbra is magas (87%). Sőt vannak, akik a szelektív hulladékgyűjtést nem is tartják elegendőnek a hulladékproblémák megoldásában (40%).

6. táblázat: Melyik állítás áll Önhez a legközelebb? (összes megkérdezett %)

<i>A hulladékok kezelésével nem kell különösebben foglalkozni, eddig is minden a szemétkerakóba került.</i>	11
<i>A szelektív hulladékgyűjtés és újrahasznosítás nagyon fontos, mert egyre több hulladék keletkezik, melyet nem lehet egyszerűen csak elföldelni. A szelektív hulladékgyűjtés megoldja ennek a problémáját.</i>	47
<i>A szelektív hulladékgyűjtés és újrahasznosítás nem elegendő a hulladékprobléma megoldásához, oda kell figyelni arra is, hogy csökkenjen a keletkező hulladék mennyisége.</i>	40
<i>nem tudja, nem válaszol</i>	2

Forrás: Marketing Centrum 2006. KvVM kutatás

I. Hipotézis tesztelése: A környezetvédelem területén a társadalmi szolidaritás szintje alacsony Magyarországon, melyet más területeken megvalósuló kollektív cselekvést hátráltató tényezők általános elterjedtsége magyaráz.

A bevezetésben megfogalmazott problémafelvetés beigazolódott. A szimpátia típusú kérdések más eredményre vezetnek, mint a valós társadalmi támogatottságot mérő kérdéstípusok. A szelektív hulladékgyűjtés normaként jelen vannak a társadalomban (amelyet a szimpátia típusú válaszok jeleznek), a lakosság 72%-a magára nézve kötelezőnek érzi, hogy háztartási hulladékát szelektíven gyűjtse. Jelenlegi, feltételezett cselekvést és fizetési hajlandóságot vizsgálva azonban a támogatottsági más arányokat mutat.

7. táblázat: És ezek közül melyik állítás áll Önhez a legközelebb? (összes megkérdezett %)

<i>Manapság a keletkező hulladék mennyisége évről-évre növekszik. Ezért mindenkinek kötelessége, hogy a szemetét szelektíven gyűjtse, hogy azt újrahasznosítsák, csak így biztosítható, hogy gyermekeinknek, unokáinknak is tiszta országot hagyjunk hátra.</i>	72%
<i>Nincs olyan jel, amely azt mutatná, hogy a hulladék-helyezés probléma lenne. Amíg a szemetes elszállítja és van hely a földben, addig a szelektív hulladékgyűjtéssel sem kell törődni.</i>	10%
<i>Az a legfontosabb, hogy ne kerüljön illegálisan az erdőszélre lerakásra a szemét. A többit majd a természet megoldja.</i>	15%
<i>nem tudja, nincs válasz</i>	3%

Ha az egyes frakciókat külön vizsgáljuk, a számok azt mutatják, hogy 47% azok aránya akik a papírhulladékot gyűjtenék külön, s 25% azok aránya, akik a papíron kívül más hulladékok különgyűjtését vállalják (műanyag, gyógyszer stb). Két fontos szakmai alapelvet szeretnék ezen a ponton megfogalmazni: a szelektív hulladékgyűjtés nem merül ki 1 féle hulladék gyűjtésében. Az elvek internalizálása azt feltételeznél, hogy a szelektív hulladékgyűjtés minden hulladékra vonatkozóan elvként fogalmazódik meg. Az 1 hulladék gyűjtése feltehetően 2 okra vezethető vissza: a „warm glow” effect erőteljesen jelentkezik, s a lelkiismereti kérdéseket könnyen megoldja, ha legalább 1 féle hulladéknak a gyűjtését valaki megvalósítja. A másik ok a nem valós válaszok megadása. A szelektív hulladékgyűjtés teljes körű megvalósítása szinte hiánycikk. A 12 féle hulladék különgyűjtésre vonatkozó spontán és támogatott válaszarányok az alábbiak szerint alakultak:

8. táblázat: Lakossági szelektív hulladékgyűjtés a gyűjtött anyagfajták alapján (önbevallás)

Hányféle hulladékot gyűjt	Lakossági arány (%) spontán	Lakossági arány (%) támogatott
0	28	25
1	17	11
2	18	12
3	14	11
4	11	11
5	6	10
6	3	7
7	1	5
8	1	3
9	1	3
10	0	1
11	0	1
12	0	2

Szakmai szempontok alapján – amennyiben a szelektív hulladékgyűjtést legalább 3 csomagolási hulladékfrakció gyűjtésével definiáljuk (a figyelembe vett hulladékfajták: újságpapír, nyomtatványok vagy más papírhulladékok, műanyag palackok,

üveghulladékok (fehér és színes üveg egyaránt) – a háztartások mindössze 15%-a végez jelenleg szelektív hulladékgyűjtést. Annak érdekében, hogy a külső körülmények – nincs lehetőség a külön gyűjtésre – ne torzítsák a cselekvési hajlandóságot, a feltételezett cselekvést is vizsgáltunk. Azok aránya, akik a jövőben legalább a fent jelzett 3 csomagolási hulladékot külön hajlandóak gyűjteni 27 %-os arány körül mozog a teljes lakosságon belül.

9. táblázat: Az eltérő csomagolási hulladékokat külön gyűjtők aránya

Hány hulladékfajta gyűjt/gyűjtene a hátról:	Jelenlegi gyakorlat			Feltételezett cselekvés
	spontán említés	tételes említés	← a kettőt együttvéve	
0	35%	30%	28%	17%
1	27%	23%	22%	24%
2	23%	25%	25%	32%
3	15%	23%	25%	27%

10. táblázat: Lakossági szelektív jövőbeni feltételezett hulladékgyűjtése a gyűjtött anyagfajták alapján

Hányféle hulladékot gyűjt	Lakossági arány (%) spontán
0	14
1	12
2	17
3	15
4	13
5	12
6	6
7	5
8	2
9	1
10	1
11	0
12	1

Az adatok megbízhatóságát jelzi, hogy azok aránya, akik nem gyűjtenének többet jelenlegi aktivitásuknál a lakosság 20%-át teszi ki, akik többet, azok aránya 66%. Az érdekesség viszont, hogy a lakosság 14%-a viszont kevesebbet gyűjtene bevétele alapján, mint amit jelenleg végez. Ez feltehetően abból következik, hogy nem emlékeztek, korábban milyen hulladékról állították, hogy külön gyűjtik. Így a fizetési hajlandóságot tekintem a legmegbízhatóbb mérőszámnak a társadalmi szolidaritás mérésére vonatkozóan. Azokat tartom valóban a rendszer támogatóinak, akik a rendszer valós költségeit hajlandóak vállalni a beruházás megvalósítását követően.

Habár a megkérdezettek 53 százaléka fogadná szívesen a szelektív hulladékgyűjtés rendszerét, ez a várakozás nem feltétlenül társul a fizetési hajlandósággal.

11. táblázat: Szelektív hulladék elszállítása a lakóháztól

Ahhoz, hogy közvetlenül a lakóházától szállítsák el a szelektíven gyűjtött hulladékokat, a rendszerben résztvevőknek külön zsákokban kell összegyűjteniük a különféle hulladékokat, és valamivel többet is kell fizetniük a szemétszállításért. Ön személy szerint:	Válaszok aránya (%)
<i>Szívesen fogadná ennek a rendszernek a bevezetését</i>	53
<i>Nem fogadná szívesen</i>	37
<i>Nt/nv</i>	11

A megkérdezettek 24 százaléka nyilatkozott úgy, hogy hajlandó lenne legalább 700 forinttal több szemétszállítási díjat fizetni abban az esetben, ha kiépül a szelektív hulladékgyűjtés teljes rendszere (azaz ekkor nem a hulladékgyűjtő szigetekre kell vinni a külön gyűjtött hulladékfeleségeket, hanem azt a lakóháztól szállítják el). A lakosság valamivel több, mint négytizede azonban eléggé költségérzékenynek tűnik: ők még kétszáz forinttal sem hajlandóak többet fizetni ezért a többletszolgáltatásért.

12. táblázat: A megkérdezettek hány százaléka lépne be az adott áremelésnél az elfogadói körbe? (összes megkérdezett, %)

	Belépési gyakoriság
<i>nem hajlandó a jelenleginél többet fizetni</i>	42
<i>200 Ft</i>	18
<i>300 Ft</i>	11
<i>400 Ft</i>	3
<i>500 Ft</i>	1
<i>600 Ft</i>	0
<i>700 Ft</i>	10
<i>800 Ft</i>	4
<i>900 Ft</i>	2
<i>1000 Ft</i>	5
<i>1100 Ft</i>	0
<i>1200 Ft</i>	3
<i>nt/nv</i>	2

A társadalmi szolidaritás alacsony szintjét így az alábbiakban érzékeltetem:

13. táblázat: A társadalmi szolidaritás szintje

	Lakossági	Normától történő eltérés nagysága (%pont)
<i>Elvi egyetértés</i>	87%	+15
<i>Magára nézve kötelezőnek tartja (norma)</i>	72%	0
<i>Jelenlegi önbevallott szelektív hulladékgyűjtés</i>	15%	-57
<i>Feltételezett cselekvés</i>	27%	-45
<i>Fizetési hajlandóság valós összegen</i>	23%	-49
<i>Fizetési hajlandóság bármely összegen</i>	56%	-16

A táblázat jól mutatja, hogy a kérdéskérdés befolyásolja a szelektív hulladékgyűjtés támogatottságát, de meglepő, hogy nagy különbség nincs a feltételezett cselekvést és fizetési hajlandóságot vizsgálva. A módszertani és fogalmi rendszerre hivatkozva a normaszint és a valós költséget megfizetők közötti különbséget tekintem a társadalmi szolidaritás mérőszámának. A nagy különbség (-49 százalékpont) azt mutatja, hogy a társadalmi szolidaritás szintje Magyarországon a környezetvédelem területén igen alacsony szintű.

A további elemzésekhez a fentebb ismertetett kérdések segítségével három függő változót alakítottunk ki. Szétválasztottuk a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos jelenlegi gyakorlatot (1. megvalósult cselekvés) és a szelektív hulladékkezelési rendszer bevezetése esetén jelzett cselekvési hajlandóságot (2. feltételezett cselekvés). A megvalósított és a feltételes cselekvés esetében egy egyszerű indexet hoztunk létre, amely a szelektíven gyűjtött/gyűjtendő hulladékfeleségek számosságát fejezi ki, ezzel a továbbiakban kikerülhetjük a szelektív hulladékgyűjtés fogalmának tisztázását. Elemzésünkben sajnos nem tudtunk figyelemmel lenni arra, az adott hulladékfajta milyen gyakorisággal fordul elő a megkérdezettek háztartásában. Természetesen figyelemmel kell lenni arra is, hogy az, hogy valaki hányféle hulladékot kezel

szelektíven, csak korlátozott értelemben jelent nagyobb környezettudatosságot. A fizetési hajlandóságot (3.) a fizetendő összeg nagyságával mértük.

Az első hipotézisünk szerint beigazolódott állítást, - miszerint a környezetvédelem területén a társadalmi szolidaritás szintje alacsony Magyarországon - elsősorban más területeken megvalósuló kollektív cselekvést hátráltató tényezők (potyautasság, alacsony hatékonyságú ellenőrzés, a szankcionálás hiánya, a lakosság számára átláthatatlan állami redisztribúció) általános elterjedtségével indokoltam. Jelen kutatásban a közösségi bizalommal és a szankcionálással kapcsolatos attitűdök környezettudatos viselkedésre és költségvállalásra gyakorolt hatásának ellenőrzésére volt lehetőség.

A társadalom többi tagjába – azok cselekedeteibe - vetett bizalom, hit mértéke befolyásolja valamilyen közösségi cselekvés iránti hajlandóságot. Az eredmények azt mutatták, hogy a magyar lakosság igencsak szkeptikus a közösségi cselekvések megvalósulásában. Mindössze nyolc százaléknian vélekednek úgy, hogy az emberek többsége akkor is az ország és a közösség érdekeiben cselekszik, ha azért áldozatokat kell hoznia. A többség (61%) a közösségi cselekvéseket csak akkor látja kivitelezhetőnek, ha nagy a baj. További 28 százaléknyi válaszadó szerint az emberek többsége még ekkor sem tesz semmit a közösség érdekében. Nincs ez másként a környezetvédelmet érintő közösségi cselekvések megítélésében sem. Körülbelül minden tízedik ember hozzáállása mondható optimistának, ők azok, akik (saját bevallásuk szerint) sokat tesznek környezetükért, és ezt mások is ugyanígy teszik. A lakosság kétharmada viszont úgy látja, hogy ők tesznek környezetvédelemért, de eredménytelenül, mert mások nem tesznek érte semmit sem. A megkérdezettek majdnem ötöde viszont erre az eredménytelenségre hivatkozva (mert mások nem tesznek semmit sem) utasítja el az együttműködést.

Az eredmények azt mutatják, hogy az általános bizalomhiánynak van befolyása - azonban csak szerény - a környezetvédelemmel kapcsolatos megvalósult és feltételezett cselekvésekre. Egyedül a megvalósult cselekvésekkel kapcsolatban találtunk szignifikáns kapcsolatot: azok körében, akik nagyobb bizalmat mutattak az emberek közösségi cselekvéseinek irányába, nagyobb a szelektív hulladékgyűjtés terén tapasztalt gyakorlat mértéke is. Nagyobb magyarázó-erőt tapasztalunk viszont akkor, ha a

környezetvédelemre vonatkozó közösségi cselekvési attitűdökkel magyarázunk. Az optimista vélekedések nagyobb megvalósult és feltételezett cselekvési hajlandósággal, illetve nagyobb fizetési hajlandósággal járnak, míg az elutasítók mindhárom tényezőben mélyen átlag alatti értékkel jellemezhetőek.

14. táblázat: Közösségi bizalom és a környezettudatosság kapcsolata
(érdemben válaszolók, átlagok)

	Megvalósult cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>Sokat teszek a környezetvédelemért, és úgy látom, hogy mások is sokat tesznek érte.</i>	4,46	8,22	384
<i>Tesztek a környezetvédelemért, de ennek nem látom az eredményét, mert mások nem tesznek semmit sem.</i>	3,53	6,99	314
<i>Nem teszek a környezetvédelemért, mert ennek úgyszincs eredménye, amíg mások nem tesznek semmit sem.</i>	2,76	4,83	171

A szakirodalom szerint a szankciók nagysága befolyásolja a kollektív cselekvés megvalósítását. Hipotézisünk szerint más területeken megvalósuló kollektív cselekvési attitűdök nagymértékben befolyásolják a társadalmi szolidaritás nagyságát. Így teszteltük, hogy a szankciókkal kapcsolatos megítélése mennyiben befolyásolta három függő változónkat. Az illegális személtlerakók büntetési tételének (három, illetve veszélyes hulladék esetén öt évig terjedő börtönbüntetés) mértékének megítélése alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók ötöde vélekedett úgy, hogy az illegális személtlerakást még ennél is szigorúbb büntetéssel kellene súlytani, 58 százaléka pedig egyetértett a büntetés mértékével.

Pozitív, de enyhe kapcsolat mutatható ki a megvalósított, a feltételezett cselekvés és a fizetési hajlandóság, illetve a szankcionálás mértéke között. Azaz azokra a megkérdezettekre, akik szerint a jelenleginél még szigorúbb büntetést kellene kiszabni, nagyobb környezettudatosság és ezzel összefüggésben magasabb fizetési hajlandóság jellemző. Ez hipotézisünkkel ellentétben nem azt az eredményt hozta, melyre

számítottunk. Úgy tűnik, hogy akik alulértékelik a jelenlegi szankcionálási rendszert, azok környezettudatossága magasabb.

15. táblázat: Szankcionálással kapcsolatos attitűdök és a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>szigorúbban kellene büntetni (20%)</i>	3,81	7,33	340 Ft
<i>egyetért a büntetés mértékével (58%)</i>	3,38	6,75	297 Ft
<i>túl szigorú a büntetés mértéke (16%)</i>	3,25	6,20	200 Ft
<i>nt/nv (5%)</i>	2,83	4,73	206 Ft
<i>összes megkérdezett</i>	3,42	6,67	285 Ft

Amennyiben nem csak a kiszabható büntetés mértékét, de az ellenőrzési rendszer hatékonyságával kapcsolatos vélekedéseket is vizsgáltuk, megállapítottuk, hogy igen csekély, de szignifikáns összefüggés látható, ám a rendszerkritikát megfogalmazók (az ellenőrzés elégtelen volta miatt sok a szabálysértés) vélekedései nem térnek el a teljes népesség átlagától. A korábbiakkal viszont egybevág az, hogy azok nagyobb környezettudatosságról tettek tanúbizonyságot, akik szerint ugyan hatékony az ellenőrzés, de ez nem bír elegendő visszatartó erővel.

16. táblázat: Szankcionálással kapcsolatos attitűdök és a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság (Ft)
<i>Jelenleg sokan szabályellenesen cselekszenek (szemetelnek, illegálisan helyeznek el szemetet) annak ellenére, hogy az ellenőrzés hatékony és gyakori (12%)</i>	3,63	6,92	349
<i>Jelenleg sokan szabályellenesen cselekszenek, mert az ellenőrzés nem hatékony (70%)</i>	3,50	6,80	294
<i>Jelenleg csak kevesen hágják át a szabályokat, mert az ellenőrzés hatékony (6%)</i>	3,27	6,52	258
<i>Nt/nv 13%</i>	2,79	5,77	184
<i>Összes megkérdezett</i>	3,42	6,67	285

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az a hipotézis, miszerint a kollektív cselekvést befolyásoló két tényező: a szankciók nagysága és a szankcionálás mértéke – élettapasztalatok – a társadalmi szolidaritást nagymértékben befolyásolják, nem állták meg helyüket. Elmondható, hogy azok mutattak nagyobb környezettudatosságot (társadalmi szolidaritást), akik a szankciókat tovább erősíték, amellet, hogy az ellenőrzést megfelelő színvonalúnak tartják.

II. Hipotézis tesztelése: A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett a társadalmi szolidaritás szintje társadalmi szerepük és erősebb szabálykövetési hajlandóságuk miatt a nők esetében magasabb. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy környezetvédelmi probléma súlyosságának vagy helyzetének megítélése azonos szintű a két nem esetében, úgy a

többi tényezőt azonosnak tekintve a nők cselekvési vagy fizetési hajlandósága magasabb.

Első lépésben azt teszteltük, hogy a férfiak és nők esetében adott környezeti problémát azonos súlyosságúnak értékelik-e. A legtöbb válaszadó a belvív, árvízvédelem területét¹ (38%), az autók által okozott légszennyezést (35%), az ivóvíz minőségét (34%), a veszélyes hulladékokat (31%), az allergiát okozó növények kezelésének problematikáját, valamint az ipari légszennyezést (egyenként 29%) emelte ki. A hulladékkezelés témaköre csak minden ötödik megkérdezett számára került a legtöbb figyelmet igénylő feladatkör közé, és ennél valamivel kisebb arányban választották a szelektív hulladékgyűjtést (14%) is. Legégetőbb környezetvédelemmel kapcsolatos problémának a belvív-árvízvédelmet (17%), a veszélyes hulladékokat (8%), az allergiát okozó növényeket, a közlekedésből fakadó légszennyezést és az ivóvíz minőségét (egyenként 7 százaléki említés) emelték ki. A szelektív hulladékgyűjtést mindössze a válaszadók két százaléka tartotta a legégetőbb problémának.

A nőkhöz képest a férfiak körében hangsúlyosabb problémának tűnt az ipari eredetű környezeti ártalmak kezelése (gyárak szennyezőanyag-kibocsátása, élővizek védelme, gyárak által okozott légszennyezés), míg a nők szemében a belvív, árvédelem, az ivóvíz minősége, illetve az allergiát okozó növények tűntek fontosabb környezetvédelmi problematikának. A legfontosabb probléma kiválasztásánál a nemek közötti különbségek eltűntek, igaz, az ár- és belvívvédelmet a nők valamivel magasabb arányban választották.

Az eredmények alapján a közös problémaérzékenységet tekintettük alapnak, de így is sajnos csak egy esetben mutatható ki szignifikáns kapcsolat. Azok körében, akik az ipari légszennyezettséget fontos problémaként jelölték, a fizetési hajlandóság valamivel magasabb a nők esetében, mint a férfiaknál. Ugyan alacsonyabb mértékben jelölték a szelektív hulladékgyűjtést kiemelendő környezetvédelmi területként, de bevontuk ezt a területet is elemzésünkbe. Ebben az esetben is csak egy összefüggést sikerült feltérképeznünk, ami ráadásul pont ellentétes hipotézisünkkel: a férfiak valamivel nagyobb cselekvési gyakorlattal jellemezhetők, mint a nők. Feltételezésünk azon a

---

¹ A magas említettségben közrejátszhatott az is, hogy a felvétel idején már elkezdődött a tavaszi árvízi hullám, illetve a belvív is egyre inkább a hírműsorok fókuszába került.

teszten sem állta meg a helyét, ahol a férfiak és nők körében a legfontosabbnak kiemelt környezetvédelmi területre adott válaszok jelentették a közös gondolkodási síkot. Eredményeink nem változnak akkor sem, ha lemondunk a közös probléma-érzékelési alapról, azaz a nemnek nincs kimutatható hatása a megvalósított, illetve a feltételezett cselekvésre és a fizetési hajlandóságra sem.

17. táblázat: Nem és környezettudatosság kapcsolata (azonos probléma-térkép esetén)
(érdemben válaszolók, átlagok)

		Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
problémakör: belvíz, árvíz				
fontosnak tartják	férfiak	3,32	6,74	242
	nők	3,68	6,97	260
	összesen	3,52	6,87	252
<i>Szignifikancia²:</i>		,193	,519	,509
problémakör: autók által okozott légszennyezés				
fontosnak tartják	férfiak	3,22	7,00	300
	nők	3,34	6,51	298
	összesen	3,29	6,73	299
<i>szignifikancia:</i>		,644	,174	,959
problémakör: ivóvíz minősége				
fontosnak tartják	férfiak	3,14	6,36	261
	nők	3,55	5,98	261
	összesen	3,37	6,14	261
<i>szignifikancia:</i>		,108	,304	,989
problémakör: veszélyes hulladékok				
fontosnak tartják	férfiak	3,43	7,10	288
	nők	3,42	6,74	315
	összesen	3,42	6,91	302
<i>szignifikancia:</i>		,965	,332	,407
problémakör: allergiát okozó növények				
fontosnak tartják	férfiak	3,60	6,75	283
	nők	3,33	6,25	293
	összesen	3,44	6,46	289
<i>szignifikancia:</i>		,365	,212	,770
problémakör: gyárok által okozott légszennyezés				
fontosnak tartják	férfiak	3,12	6,34	222
	nők	3,23	6,41	285
	összesen	3,18	6,38	253
<i>szignifikancia:</i>		,691	,857	,043
problémakör: szelektív hulladékgyűjtés				
fontosnak tartják	férfiak	4,48	7,53	330
	nők	3,64	7,09	361
	összesen	4,00	7,28	348
<i>szignifikancia:</i>		,044	,397	,524

III. Hipotézis tesztelése: A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett mindkét nem esetében meghatározó

² 95%-os konfidencia-intervallumon

a gyermekek száma, hiszen a környezetvédelem a jövő generációjával kapcsolatos szolidaritást is kifejezi.

Harmadik hipotézisünk szerint azonos problémaérzékelés esetén a gyerekek száma hatással lehet a környezettudatos viselkedésre. Első lépésben csak arra voltunk kíváncsiak, hogy csupán annak van-e hatása, hogy a megkérdezett családjában van-e gyerek vagy nincs. Ha a legtöbbet említett környezetvédelmi területeket nézzük, feltételezésünket igazolni tudjuk. Különösen a feltételes cselekvések azok, amik magasabb értékkel rendelkeznek a gyerekes családokban, de a megvalósított gyakorlatra és a fizetési hajlandóságra is találunk példákat. Azok körében, akik a bel- és árvízet jelölték meg legégetőbb problémának, a feltételezett és a megvalósított cselekvés egyaránt magasabb, ha van gyerek a családban. Ez utóbbi csoport magasabb fizetési hajlandósága azok körében mutatkozott meg, akik legfontosabb problémaként a veszélyes hulladékokat jelölték meg.

18. táblázat: Gyerekek száma és környezettudatosság kapcsolata (azonos probléma-térkép esetén) (érdemben válaszolók, átlagok)

		Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
problémakör: belvíz, árvíz				
fontosnak tartják	nincs	3,28	6,39	236
	van gyerek	4,01	7,84	284
	összesen	3,52	6,87	252
<i>szignifikancia³:</i>		<i>0,012</i>	<i>0,000</i>	<i>0,091</i>
problémakör: autók által okozott légszennyezés				
fontosnak tartják	nincs	3,33	6,61	295
	van gyerek	3,19	6,99	307
	összesen	3,29	6,73	299
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,605</i>	<i>0,338</i>	<i>0,719</i>
problémakör: ivóvíz minősége				
fontosnak tartják	nincs	3,17	5,67	227
	van gyerek	3,79	7,09	330
	összesen	3,37	6,14	261
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,021</i>	<i>0,000</i>	<i>0,001</i>
problémakör: veszélyes hulladékok				
fontosnak tartják	nincs	3,43	6,67	289
	van gyerek	3,41	7,37	326
	összesen	3,42	6,91	302
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,960</i>	<i>0,071</i>	<i>0,267</i>
problémakör: allergiát okozó növények				
fontosnak tartják	nincs	3,32	5,92	260
	van gyerek	3,70	7,60	348
	összesen	3,44	6,46	289
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,214</i>	<i>0,000</i>	<i>0,011</i>
problémakör: gépjárművek által okozott légszennyezés				
fontosnak tartják	nincs	3,21	6,46	238
	van gyerek	3,10	6,19	288
	összesen	3,18	6,38	253
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,702</i>	<i>0,532</i>	<i>0,140</i>
problémakör: szelektív hulladékgyűjtés				
fontosnak tartják	nincs	3,77	6,90	353
	van gyerek	4,43	7,98	338
	összesen	4,00	7,28	348
<i>szignifikancia:</i>		<i>0,128</i>	<i>0,042</i>	<i>0,757</i>

Ha eltekintünk a közös probléma érzékeléstől, akkor a gyerekes családok mind a három mércén környezettudatosabbnak mutatkoznak, bár fontos tanulság, hogy a legkisebb eltérést a megvalósított cselekvésekben találjuk. A gyerekek száma már kevésbé

³ 95%-os konfidencia-intervallumon

befolyásolja a környezettudatosságot, különösen akkor, ha az azonos probléma-térképet is feltételül szabjuk. Az mindenestre látható, hogy a feltételezett cselekvés mértéke szorosabban jár együtt a gyerekek számával, míg a megvalósított cselekvések és a fizetési hajlandóság csak az egy-két gyerekes családokban okoz kimutathatóan magasabb környezettudatosságot (az ennél nagyobb családokban már nem).

19. táblázat: Van-e gyerek a háztartásban, illetve a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>Nincs</i>	3,31	6,38	268
<i>van gyerek</i>	3,65	7,27	320
<i>Összesen</i>	3,42	6,67	285

IV. Hipotézis tesztelése: A társadalmi szolidaritás erőteljesebben jellemző azon csoportok esetében, akik közvetlenül, vagy nagyobb mértékben szembesülnek adott problémával.

Meglepő következtetésre jutottunk: eredményeink szerint az elégedettség és a környezettudatossági preferenciák korrelálatlanok egymással.⁴

20. táblázat: A környezet állapotával kapcsolatos elégedettség főkomponens faktorsúlyai (Eljárás: *Principal Component Analysis*)

	Faktorsúly
<i>Lakóhelyi köztisztasággal</i>	,822
<i>Lakóhelyi levegő tisztasággal</i>	,803
<i>Lakóhelyi ivóvíz minőségével</i>	,720
<i>az ország környezeti állapotával</i>	,725
	<i>megőrzött információhányad: 59%</i>

⁴ Tesztünket ellenőriztük az eredeti változókon is, de az sem eredményezett értékelhető összefüggést.

Miután nem sikerült hipotézisünket a tervezett kérdéssel igazolni, további próbálkozást tettünk. A megkérdezett lakóhelyének közelében található illegális szemételepre vonatkozó kérdés alapján próbáltunk közelebb jutni az összefüggésekhez. Sajnos jellemző az ország környezeti állapotára, hogy a megkérdezettek 28 százaléka jelezte, hogy környezetében több ilyen szemétkerakóról tud, és további 16 százaléknian nyilatkoztak úgy, hogy egyről ők is tudnak. Ugyanakkor a környezetszennyezés e formájával való szembesülés sem hat erősen a környezetvédelmi preferenciákra. A megvalósított és a feltételezett cselekvés esetében az átlagok szignifikánsan különböznek egymástól, azok a megkérdezettek, akik szemetesebb környezettel szembesülnek, valamivel nagyobb cselekvési potenciállal rendelkeznek.

21. táblázat: A környezetben illegális szemételep és a környezettudatosság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>van, több is (28%)</i>	3,70	7,21	301 Ft
<i>van, egy (16%)</i>	3,52	6,80	297 Ft
<i>nincs (43%)</i>	3,37	6,48	283 Ft
<i>nt/nv (14%)</i>	2,93	6,18	255 Ft
<i>összes megkérdezett</i>	3,42	6,67	285 Ft

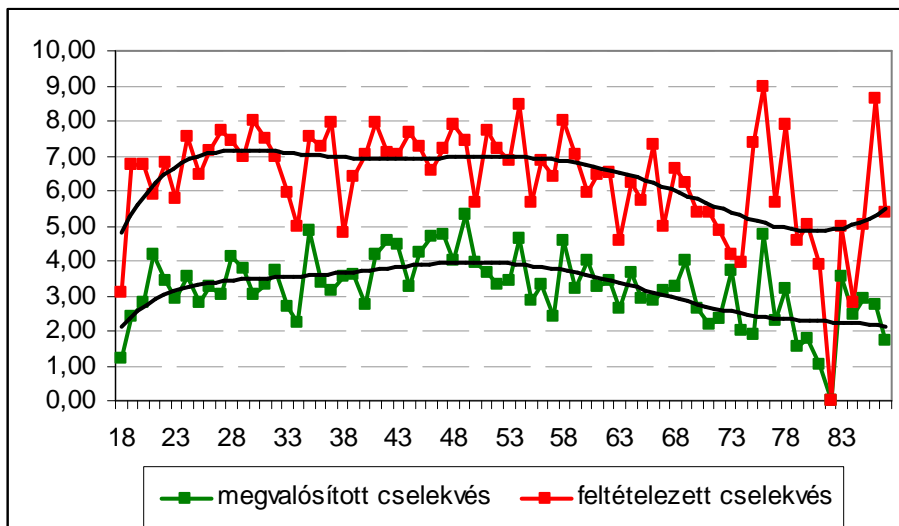
V. Hipotézis tesztelése: A fiatalabb korosztály (18-35) társadalmilag szolidárisabb, mint az idősebb korosztályok.

A korrelációs együtthatók tanúsága szerint⁵ az életkor és a megvalósított cselekvés között nincs lineáris kapcsolat. A feltételezett cselekvés, fizetési hajlandóság és az életkor között az együtt járás ugyan szignifikáns (és fordított irányú), ám igen gyenge (0,08-0,13 közötti). Az életkor hatása ugyanakkor kimutatható. Ha diagrammokra

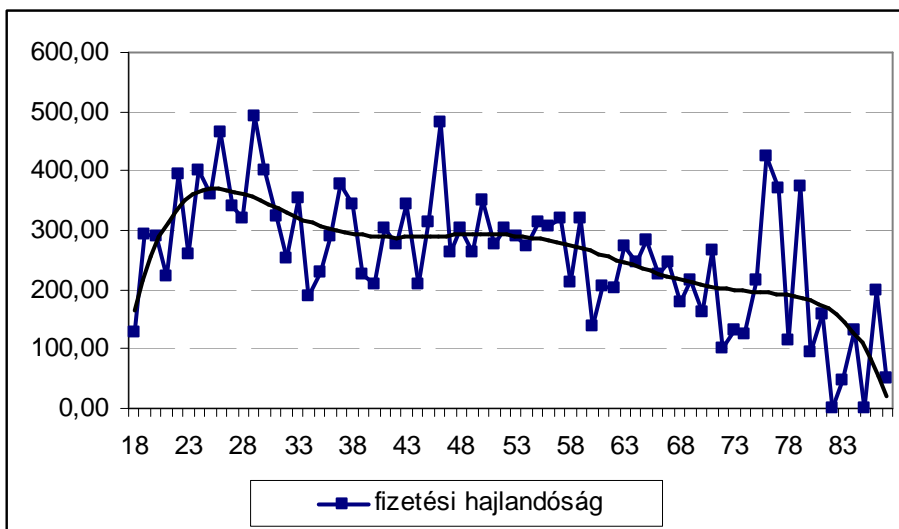
⁵ Pearson-féle korreláció, 95%-os szignifikancia szinten

vetítjük a kapott értékeket, akkor láthatjuk, hogy a 25-28. életévig mindhárom tényezőben növekszik a környezettudatosság, aminek szintje a hatvanadik életév környékéig stabil marad. A nyugdíjkorhatár elérése úgy tűnik korszakhatár: mindhárom, de különösen a fizetési hajlandóság mértéke rohamosan csökken.

6. ábra: Életkor és a megvalósított, illetve feltételezett cselekvés kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)

7. ábra: Életkor és a fizetési hajlandóság kapcsolata (összes megkérdezett, átlagok)

VI. Hipotézis tesztelése: A társadalmi szolidaritás tömegkommunikáció segítségével népszerűsíthető magatartástípus. Vagyis az egyéni cselekvés kapcsolatban áll az újságolvasási, Tv nézési szokásokkal. A médiumok által

képviselt hírek és azok tartalma, megfogalmazása nagy szerepet játszik a preferenciarendszerek kialakításában.

IX. Hipotézis tesztelése: A világ iránti nyitottság befolyásolja a makrotársadalmi szolidaritást, azzal egyenesen arányos. A médiafogyasztási szokások elemzésével kaphatunk képet a világ iránti nyitottságról. Ez kerülhet magyarázó tényezőként az eredmények értékelésébe.

A magyar lakosság 39 százaléka nyilatkozott úgy, hogy rendszeresen olvas valamilyen napilapot és nagyjából ilyen arányban találjuk azokat is, akik vagy soha, vagy csak hébe-hóba lapoznak fel egy-egy újságot. Az elektronikus média népszerűbb: híradót tízből hét ember néz rendszeresen, a rádió hírműsorait pedig minden második ember hallgatja ilyen gyakorisággal. E három mutatóból egy főkomponenst szerkesztettünk

22. táblázat: Hírfogyasztás főkomponens faktorsúlyai

(Eljárás: Principal Component Analysis)

	Faktorsúly
<i>újságolvasás</i>	,621
<i>televíziók hírműsorai</i>	,787
<i>rádiók hírműsorai</i>	,761
	<i>megőrzött információhányad: 53%</i>

A változók közötti korreláció mértékei szignifikánsak, de igen alacsony együtt járást jeleznek. Ennek oka, hogy az elektronikus hírfogyasztás széles körben elterjedt, azaz a környezetvédelmi preferenciák eloszlásának kevés esélye van. Ha kiemeljük az újságolvasási szokásokat, akkor azonban egy fontos következtetést levonhatunk. Azok körében tapasztalhatunk szignifikánsan alacsonyabb környezettudatossági preferenciákat, akik elzárkóznak a sajtótermékek fogyasztásától. Azaz a rendszeresség alig, a „nyitottság” (vagy lehetőség) ténye viszont erősen befolyásolja az attitűdöket. Ez az összefüggés megszorításokkal, de igaz az elektronikus média fogyasztási szokásaira, illetve az attól való elzárkózásra is.

23. táblázat: Újságolvasási szokások és a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>nap mint nap több napilapot is elolvas</i>	3,97	7,21	313
<i>rendszeresen olvas egy napilapot</i>	3,59	7,05	285
<i>hol ebbe, hol abba a napilapba szokott belenézni</i>	3,67	6,51	315
<i>csak alkalomszerűen szokott napilapokat olvasni</i>	3,40	6,92	292
<i>szinte sohasem olvas napilapokat</i>	2,39	5,22	207

Természetesen nemcsak a médiafogyasztási gyakoriság, hanem az érdeklődési terület is fontos befolyásoló szerepet kap. A kutatásban a megkérdezetteknek húsz műsortípusról kellett eldönteniük (ezek főleg televíziós műsortípusok voltak), hogy mennyire érdeklődnek irántuk. Három jellemző érdeklődési dimenziót sikerült elkülöníteni: közéleti-politikai műsorok (főleg gazdasági, politikai műsorok), ismeretterjesztő műsorok (természetfilmek, tudományos műsorok) és szórakoztató, bulvár műsorok (filmek ,sorozatok, sztárok élete) iránti érdeklődést.

24. táblázat: Közéleti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai
(Eljárás: *Principal Component Analysis*)

	Faktorsúly
<i>belpolitikai hírek</i>	,829
<i>bűnügyek</i>	,575
<i>gazdasági hírek</i>	,819
<i>külpolitikai hírek</i>	,825
<i>politikai vitaműsorok</i>	,769
	<i>megőrzött információhányad: 59%</i>

25. táblázat: Ismeretterjesztő műsorok iránti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai
(Eljárás: *Principal Component Analysis*)

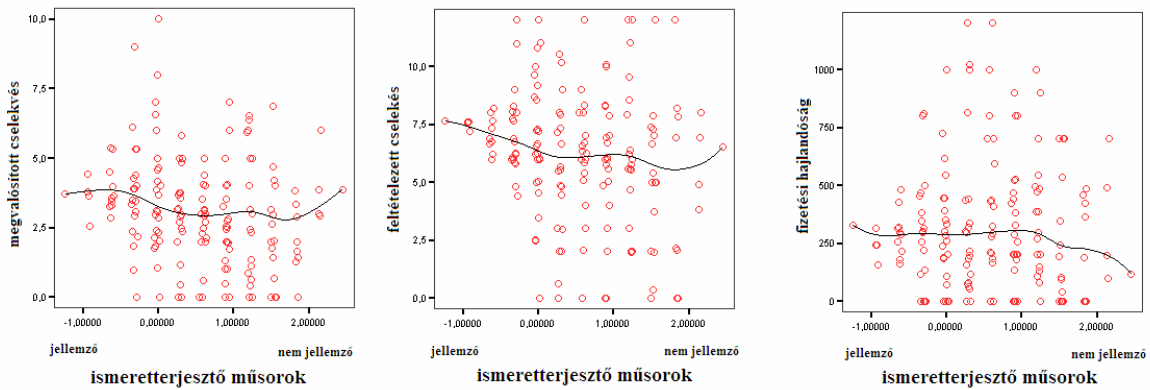
	Faktorsúly
<i>természetfilmek</i>	,797
<i>történelmi filmek</i>	,816
<i>tudományos ismeretterjesztő filmek</i>	,875
<i>útifilmek, utazás</i>	,844
	<i>megőrzött információhányad: 69%</i>

26. táblázat: Szórakoztató, bulvár műsorok iránti érdeklődés főkomponens faktorsúlyai
(Eljárás: *Principal Component Analysis*)

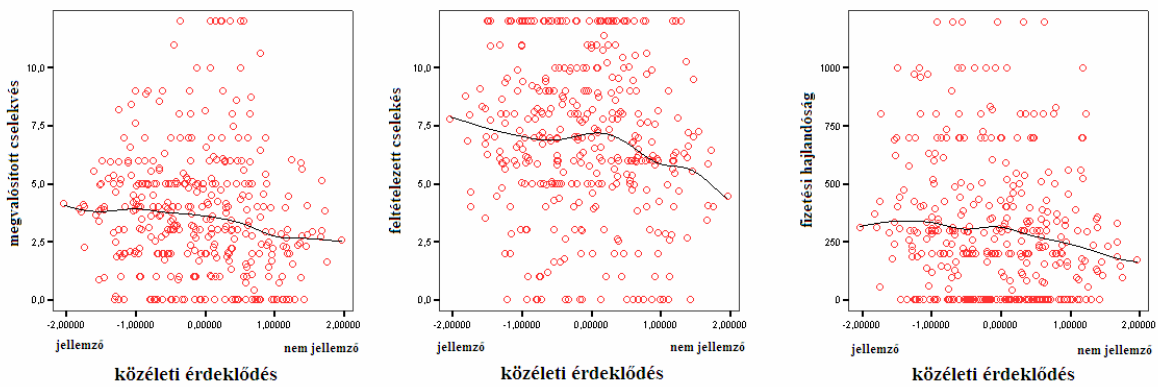
	Faktorsúly
<i>kabarék, humoros műsorok</i>	,664
<i>kalandfilmek</i>	,717
<i>krimik</i>	,607
<i>sztárok élete</i>	,609
<i>tévéorozatok</i>	,589
<i>zenés-táncos show-műsorok</i>	,700
	<i>megőrzött információhányad: 42%</i>

A közéleti érdeklődés mutatja a legerősebb kapcsolatot – különösen a felételezett cselekvés dimenziójában. Azok, akik kevésbé fogékonyak a közéleti, politikai témák iránt, azok kevésbé mutatkoznak cselekvési hajlandóságra is. Az ismeretterjesztő műsorok tekintetében hasonló összefüggés tapasztalható. A megvalósított cselekvések leginkább a szórakoztató, bulvár témák iránt kevésbé fogékony lakossági csoport körében magas. Ugyan ezek mind gyenge kapcsolatok (a Pearson-féle korrelációs együttható mértéke egyik esetben sem haladja meg a 0,2-es határértéket), de az összefüggések inkább alátámasztják feltételezéseinket.

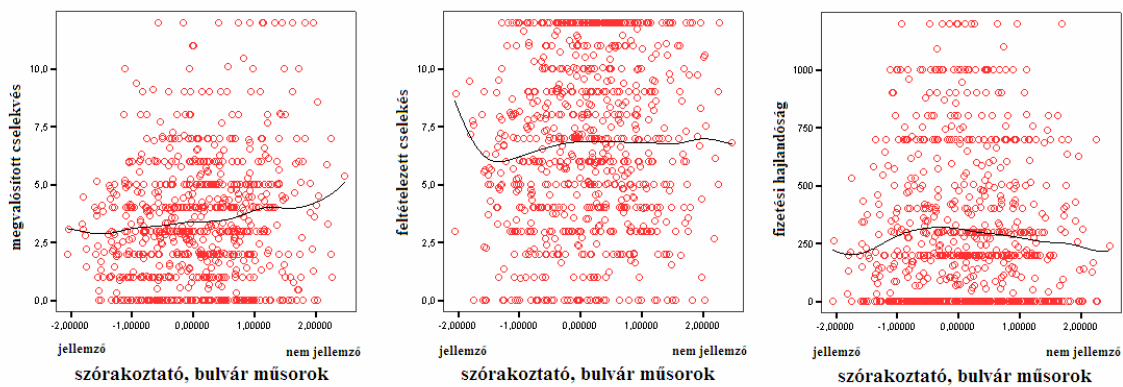
8. ábra: Ismeretterjesztő műsorok iránti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata

9. ábra: Közéleti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata

10. ábra: Szórakoztató, bulvár műsorok iránti érdeklődés és a környezettudatosság kapcsolata

VII. Hipotézis tesztelése: Egy társadalomban a mikrotársadalmi és makrotársadalmi szolidaritás között átváltás van. Így azokban az esetekben, ahol a mikrotársadalmi szolidaritás erősebb (pl. falun) ott a makrotársadalmi szolidaritás mértéke alacsonyabb és fordítva.

A kiinduló álláspont az volt, hogy egy kisebb közösséghez való tartozás csökkenti annak az esélyét, hogy makrotársadalmi szolidaritása erősebb legyen. Kíváncsiak voltunk, hogy a fent említett összefüggések hogyan jelentkeznek, ha az emberek iránti bizalmat vizsgáljuk. Azt feltételeztük, hogy amennyiben adott településen a mikrotársadalmi kapcsolat erősebb, úgy az emberekbe vetett bizalom is magasabb szintű és fordítva. Úgy találtuk, hogy az attitűdök ezen szintjén feltételezésünk nem állta meg a helyét, bár részeredmények felmutathatók: A településtípus és a környezetvédelmi cselekvési hajlandóság csak a budapestiek és a megyei jogú városok lakói körében tértek el az átlagtól. A fővárosiak bizalmi szintje jócskán eltér a vidéki nagyvárosok lakóiétól, ráadásul negatív irányban. Azaz Budapesten a közösségi bizalmi szint jóval alacsonyabb, valószínűsíthetően az egyetlen „igazi” nagyvárosban tapasztalható elidegenedésnek.

Így a további eredmények nem igazolták, hogy a mikro és makrotársadalmi szolidaritás között összefüggés lenne a környezetvédelem területét vizsgálva., a kapott összefüggések más magyarázatot igényelnek.

A fenti alapelv ellenére a környezettudatossági attitűdök eltérő módon alakultak, ha különböző településtípuson élőket hasonlítjuk egymáshoz. Ha a szelektív hulladékgyűjtési gyakorlatot nézzük, akkor a legkedvezőbb mutatót a megyei jogú városok lakosai körében találjuk (ahol a szelektív hulladékgyűjtés lehetősége jelenleg jóval magasabb színvonalú), míg a kisvárosokban és különösen a legkisebb településeken ennél jóval rosszabb az arány. A feltételezett cselekvés már kiegyenlítettebb, bár a fővárosiak és a vidéki nagyvárosiak között szignifikáns különbség található. Úgy tűnik azonban, a budapestiek a fizetési hajlandóságban az erősebbek, míg a többi településtípus között eltűnnek a különbségek.

**27. táblázat: Településtípus, illetve a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)**

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>Budapest</i>	3,61	5,89	343
<i>vidéki nagyvárosok</i>	4,07	7,23	266
<i>kisvárosok</i>	3,31	6,71	272
<i>községek</i>	2,99	6,76	274

VIII. Hipotézis tesztelése: Az információval rendelkezés szintje egyenesen arányos a társadalmi szolidaritás mértékével. Vagyis az alulinformáltság az egyik fő tényezője a szolidaritás hiányának.

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar lakosság a szelektív hulladékgyűjtés alapinformációit sem ismeri megfelelő mértékben. A megkérdezettek 7 százaléka egy olyan hulladékféleséget sem tudott megnevezni (spontán), amit véleménye szerint már a háztartásokban szelektíven kellene gyűjteni. Leggyakrabban kettő-négy hulladékfajta jelöltek meg (egyenként 18-19 százaléknyan), ami leggyakrabban a műanyag palackok, a papíralapú szemét és az üvegek külön válogatását jelentette. A veszélyes hulladéknak számító elemeket, akkumulátorokat csak tízből három megkérdezett említette, és láthatóan a lejárt gyógyszerek helyes kezelése sincs mélyen a köztudatban (21%). A kutatásban arra is megkértük a válaszolókat, hogy említsenek annyi veszélyes hulladékot, amennyit csak tudnak. Az alulinformáltság ebben a kérdésben még erőteljesebben jelentkezett, mint az előző esetben: a lakosság több, mint fele legfeljebb kettő, háromnegyede pedig maximum három veszélyes hulladék-féleséget tudott említeni (és hozzá kell tenni, minden tizedik válaszadó egyetlen veszélyes hulladékot sem említett).

A szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos gyakorlati információk sem épültek még be az emberek tudáskészletébe: a megkérdezettek 70 százaléka nem párosította (jól) a papírhulladékok, műanyag palackok, fehér és színes üvegek gyűjtőládáinak színét a benne elhelyezhető hulladékfajtaival. (Témánk szempontjából ez utóbbi talán „felesleges” tudás, hiszen ha valaki külön gyűjt/gyűjtene bizonyos hulladékfajtaikat és

azokat el is viszi/vinné a gyűjtőszigetekre, akkor helyben úgyis kiderül, mit hova kell dobni).

A legerősebb összefüggéseket tapasztalhattuk az informáltság és a környezettudatos preferenciák között. Igaz, ez különösen abban az esetben mutatható ki, ha azzal állítjuk párba függő változóinkat, hogy milyen hulladékokat kell gyűjteni. Ebből a szempontból viszont a korrelációs együttható értéke (,326) értékelésünk szerint akár alacsony is lehet (azaz a tudott, de meg nem valósított cselekedetekre mutat rá). A veszélyes hulladékok ismerete leginkább a megvalósított cselekvésekkel állnak kapcsolatban.

28. táblázat: Informáltság és a környezettudatosság kapcsolata
(Pearson-féle korrelációs együtthatók, zárójelben a szignifikanciahányados)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>mit kellene szelektíven gyűjteni</i>	,326 (,000)	,240 (,000)	,211 (,000)
<i>mik a veszélyes hulladékok</i>	,232 (,000)	,175 (,000)	,185 (,000)

X. Hipotézis tesztelése: A magasabb jövedelműek esetében a társadalmi szolidaritás magasabb fokú. A magasabb jövedelmi státuszúak ugyanis nagyobb figyelmet fordítanak a posztmaterialista értékeknek, esetükben ezekre az értékekre fordított tevékenység határhaszna magasabb.

A megkérdezettek háztartási jövedelme csak gyengén befolyásolja a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos preferenciákat. A korrelációk⁶ szignifikánsak ugyan, de az együtthatók egyik esetben sem érik el a 0,2-es határértéket. A szubjektív vagyoni helyzet megítélése jobban alátámasztja hipotézisünket. Azok körében, akik önmagukat kedvezőbb anyagi helyzetűek közé sorolták, nagyobb mértékű megvalósított és feltételezett cselekvést, illetve magasabb fizetési hajlandóságot mérhetünk.

⁶ Pearson-féle korreláció, 95%-os szignifikancia szinten

29. táblázat: Szubjektív anyagi helyzet és a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>gondok nélkül élnek</i>	3,87	7,14	398
<i>beosztással kijönnek</i>	3,63	6,98	348
<i>éppen hogy kijönnek jövedelmükből</i>	3,39	6,36	248
<i>hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak</i>	2,70	6,15	176
<i>nélkülözések között élnek</i>	3,43	7,20	116
<i>nt/nv</i>	2,91	7,10	169

XI. Hipotézis tesztelése: A demokrácia mértéke pozitív kapcsolatban van a szolidaritás mértékével. Az emberek közügyekben való aktivitása és igénye ezen lehetőség iránt nagy mértékben befolyásolja cselekvési hajlandóságukat.

A történelmi múlt alapján feltételezhetjük, hogy azok, akik számára a rendszerváltás nem csak a fogyasztói társadalom eljövételét, de egyben a valódi politikai rendszerváltást is jelentette, a demokrácia által nyújtott lehetőségek együtt járnak a társadalmi szolidaritás, a környezettudatosság magas szintjével.

A kapott eredmények a gyakorlati tapasztalatoktól talán egy kicsit elrugaszkodottak: a válaszadók több mint ötöde jelezte részvételét biztosan, további 36 százaléka pedig valószínűnek tartotta, hogy elmenne egy ilyen közmeghallgatásra. A hipotézis beigazolódt, a helyi demokratikus döntéshozatal e formájában való részvétel erős kapcsolatban van a környezetvédelmi attitűdökkel. A kutatás eredményeinek tanúsága szerint mindegyik környezettudatossági attitűd magasabb értéket kap azok körében, akik biztosabbra jelzik részvételüket. Az eredmények interpretálásánál azonban felmerül annak gyanúja, hogy azok mennek el közmeghallgatásra környezetvédelmi beruházások esetén, akik egyébként is környezettudatosabbak. Így a két változónál szerencsés ok-okozati összefüggés helyett kapcsolatról beszélni.

30. táblázat: Részvétel közmeghallgatáson és a környezettudatosság kapcsolata
(összes megkérdezett, átlagok)

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>biztosan</i>	4,15	7,92	401
<i>valószínűleg igen</i>	3,90	7,11	305
<i>valószínűleg nem</i>	3,22	6,26	233
<i>biztosan nem</i>	1,98	4,84	162
<i>nt/nv</i>	2,53	5,86	253

XII. Hipotézis tesztelése: Az aktív életmód nagymértékben meghatározza a társadalmi szolidaritást, társadalmi célok érdekében történő aktivitási, cselekvési hajlandóságot.

Négy fő aktivitási dimenziót sikerült elkülöníteni a válaszadók szabadidős tevékenységeinek elemzésével. Az első dimenzió a kultúrával kapcsolatos szokásokat (pl. színházba járás, múzeumok látogatása) jelöli ki. A második csoportba a társas aktivitási formákat (sörözők, borozók, zenés-táncos szórakozóhelyek látogatása) soroltuk. A harmadik a szabadtéri aktivitás típusokat (túrázás, sportolás), a negyedik pedig az egyéb, otthoni szabadidős elfoglaltságokat (videózás, számítógépezés) tartalmazza.

31. táblázat: Szabadidős tevékenységek: kultúra fogyasztás főkomponens faktorsúlyai
(Eljárás: *Principal Component Analysis*)

	Faktorsúly
<i>moziba járás</i>	,721
<i>színházba járás</i>	,802
<i>Regényolvasás</i>	,673
<i>múzeumok, kiállítások látogatása</i>	,760
<i>Zenehallgatás</i>	,551
	<i>megőrzött információhányad: 50%</i>

32. táblázat: Társas aktivitás főkomponens faktorsúlyai*(Eljárás: Principal Component Analysis)*

	Faktorsúly
<i>zenés-táncos szórakozóhelyekre járni</i>	,838
<i>éttermek, sörözők, borozók látogatása</i>	,835
<i>összejárni barátokkal, ismerősökkel</i>	,739
	<i>megőrzött információhányad: 65%</i>

33. táblázat: Szabadtéri aktivitás főkomponens faktorsúlyai*(Eljárás: Principal Component Analysis)*

	Faktorsúly
<i>túrázás, kirándulás</i>	,702
<i>sportolás (egyéni)</i>	,862
<i>foci, más labdajáték</i>	,770
	<i>megőrzött információhányad: 61%</i>

34. táblázat: Szabadidős tevékenységek: egyéb otthoni tevékenységek főkomponens**faktorsúlyai** *(Eljárás: Principal Component Analysis)*

	Faktorsúly
<i>számítógépezés, internetezés</i>	,760
<i>videó/DVD nézés</i>	,796
<i>sportközvetítések nézése</i>	,527
<i>sakkozás, kártyázás</i>	,576
	<i>megőrzött információhányad: 45%</i>

A korábbi médiafogyasztási szokásokhoz hasonlóan ebben az esetben is csak gyenge kapcsolatokat fedezhetünk fel. A környezetvédelmi preferenciákkal – és különösen a fizetési hajlandósággal – leginkább a kultúrafogyasztási szokások vannak kapcsolatban. Azok körében, akik magas kultúra-fogyasztással jellemezhetőek, magasabb a környezettudatosság preferáltsága is. A szabadtéri aktivitás legerősebben a fizetési hajlandósággal jár együtt. Meglepő fordulat, hogy ez a kapcsolat lényegében nem erősebb, mint az otthonülő tevékenységek és a környezettudatosság összefüggése,

annak ellenére, hogy várakozásaink szerint a természet szeretete annak megőrzését is prioritásként feltételezi.

**35. táblázat: Aktivitási formák⁷ és a környezettudatosság kapcsolata
(Perason-féle korrelációs együtthatók, zárójelben a szignifikanciahányados)**

	Megvalósított cselekvés	Feltételezett cselekvés	Fizetési hajlandóság
<i>kultúrafogyasztás</i>	-,173 (,000)	-,091 (,000)	-,241 (,000)
<i>társasági aktivitás</i>	-,016 (,528)	-,020 (,433)	-,132 (,000)
<i>szabadtéri aktivitás</i>	-,111 (,000)	-,086 (,001)	-,200 (,000)
<i>egyéb otthoni szabadidős elfoglaltságok</i>	-,058 (,026)	-,116 (,000)	-,171 (,000)

XIII. Hipotézis tesztelése: A vallásosság magában hordozza a mikro és makrotársadalmi szolidaritás elveit, így a vallásosság szoros kapcsolatban áll a társadalmi szolidaritás szintjével.

Hipotézisünk szerint a vallásosságban megjelenő szolidaritás kapcsolódhat más közösségi együttműködési területekhez is, például a környezetvédelem területéhez. Az elemzés ezt a hipotézist azonban cáfolta. A vizsgált változók között nem mutattunk ki összefüggést.

⁷ A főkomponensek negatív értékei jelzik, ha valakire jellemző az adott aktivitási forma, pozitív értékei pedig azt, ha nem.

X. FEJEZET

ÖSSZEFOGLALÁS

A környezetvédelem Magyarországon az egyik legnépszerűbb téma a politikai és gazdasági erőterben, a médiában és a közgondolkodásban. Csak ritkán hallani olyan hangokat, melyek a környezetvédelmi céloknak ellent mernének mondani. Az esetleges konfliktusok nem a környezettudatosság megkérdőjelezéséről, hanem annak módjáról, alternatíváiról szólnak. A kutatási eredmények és a napi szintű megnyilvánulások arra engednek következtetni, hogy Magyarországon az Európai Unió fejlett országaihoz hasonlóan beköszöntött a harmadik ipari forradalom korszaka: a fogyasztói társadalom helyébe egy hosszú távon is biztonságra törekvő újfajta életmód és gazdasági berendezkedés lépett.

A történelmi visszatekintés tovább erősítheti a környezetvédelem népszerűségét. A rendszerváltás előtti időszak a polgárság elvékonyodásával, a köztulajdon védelmének elhanyagolásával, a természet kizsákmányolásával és az egyéni érdekek előtérbe kerülésével, az állami érdek kijátszásával járt. A politikai akarat betolakodott a lakosság közvetlen életterébe, így a környezetvédelemmel kapcsolatos megmozdulások engedtek kizárólag kitörési lehetőséget a rendszerellenes vélemények kifejezésre juttatására. Ekkor a környezet és természetvédő civil szervezetek játszottak kimagasló szerepet az alulról jövő társadalmi szervezkedésében.

A rendszerváltást követően az Európai Unió tagság végre lehetővé tette a környezetvédelem szakmai céljainak megvalósítását. A csatlakozási tárgyalások és vállalt kötelezettségek zöld utat adtak a környezetvédelmi beruházásoknak és a környezetvédelmi célokat támogató jogszabályi módosításoknak kormányzaton belül. A zöld civil szervezetek a nyugat-európai kapcsolataik segítségével egyre inkább specializálódtak, és sajátították el a nyugat-európai természet- és környezetvédelmi mozgalmak törekvéseit. A közigazgatás, politika és civil mozgalmak közti teret folyamatos – hol passzívabb, hol aktívabb – párbeszéd tölti ki, amelyben a média gyakran közvetítő szerepet tölt be.

Az értekezés során arra világítottam rá, hogy a magyarországi gazdasági, politikai környezet gyors változáson ment keresztül, amely iramot azonban a társadalmi változás nem követte. A rendszerváltáskor megfogalmazódott környezettudatosság a fogyasztói társadalom iránti politikai igény hangjaként jelent meg, a nyugat-európai álm hazai megvalósulására vonatkozóan. A rendszerváltás, majd az Európai Unióhoz történő csatlakozás során jól hangzó célként jelent meg az emberek fejében a környezetvédelem, azonban annak tartalmi elemeivel a mai napig nincsenek tisztában. A környezetvédelem Magyarországon a közgondolkodásban egy politikai töltetűtől mentes, de erőteljesen pozitív tartalommal bíró fogalom, így az azzal kapcsolatos pozitív attitűdök a társadalom többségében jelen vannak. Az attitűdök azonban nem tükrözik a valódi cselekvési és fizetési hajlandóságot, amely a környezettudatosság valódi fokmérője a gyakorlati életben.

Ennek következtében feszültség húzódik nem csak a lakossági attitűdök és gyakorlati cselekvések között, de a jogszabályi változtatások életbe lépése, a beruházások megvalósulása és gyakorlati alkalmazói között is. A közigazgatás és a kormányzati munka elsősorban a gazdasági élet szereplőire, a rendszer működtetőire bízna azt a feladatkört, amely a környezettudatos mindennapi cselekvések társadalmi támogatottságát biztosítja. A gazdasági szféra azonban vásárlói és fogyasztói elégedettséget szem előtt tartva – a profitmaximalizálás szabályaira alapozva – a társadalom jelen környezettudatosságát tekinti kiindulási alapnak. A konfliktusok kirobbanása előre kódolt.

A politikai és gazdasági mozgások eredményeként a közigazgatás és politika, de még a civil szervezetek is eltávolodtak a valós társadalmi elvárásoktól, amelyet jól mutat a zöld pártok térnyerésének elmaradása, a civil szervezetek társadalmi támogatottságának és tagságának hiánya. Ennek oka azonban nem feltétlenül a társadalom potenciális egyetértésének hiányában, hanem inkább abban keresendő, hogy a gyors változások okán – a civil szereplők esetében pedig az állami támogatások és pályázati források megléte miatt – a szereplők nem tekintették prioritásnak a társadalmi szemléletformálás, társadalmi támogatottság területét. Ennek eredményeként hiába van lehetőség a jogszabály-alkotási folyamatok véleményezésére, az információhoz való hozzáférésre,

nem működnek azok az információáramlást biztosító csatornák, amelyek a lakosság környezettudatosságának növelését tűzik ki célul.

Az empirikus részben így azt vizsgáltam, hogy a környezettudatosságot szociológiai elméleti háttérbe ágyazva milyen módon definiálhatjuk, hogyan tudjuk meghatározni azokat a befolyásoló tényezőket, amely a lakosság környezettudatosságának növelését segíthetik elő. Kiinduláskor azzal a feltételezéssel éltem, hogy a környezetvédelem tipikusan a társadalmi szolidaritás egyik megnyilvánulási formája. Olyan közjóság, amelynek megőrzése vagy javítása érdekében a társadalom tagjainak tenni kell. A kollektív cselekvéstől a szankciók meglétének ténye alapján különböztettem meg, Durkheim természetes módon kialakuló mechanikus szolidaritását tekintettem kiindulópontnak a fogalmi meghatározásnál. Úgy érveltem, hogy abban az esetben tekintem alacsony szintűnek a társadalmi szolidaritást a környezetvédelem területén, amennyiben a társadalomban jelen van az adott cselekvésre vonatkozó norma (vagyis a társadalom tagjainak többségénél jelen van ez az attitűd), de az így meghatározott cselekvésre vagy anyagi áldozatvállalásra csak kisebb arányban kerül sor azt feltételezve, hogy nincsen szankciója a nem teljesítésnek. A társadalmi referenciacsoport nagysága alapján megkülönböztettem mikrotársadalmi és makrotársadalmi szolidaritást. A környezetvédelmet utóbbi kategóriába soroltam. További potenciális magyarázó tényezők felvetése céljából a racionális döntésemélet és kollektív cselekvés elméletének irodalmi áttekintésére hagytam.

A környezetszociológiai és mikrotársadalmi szolidaritás irodalmának és kutatási eredményei, a racionális döntésemélet és kollektív cselekvés magyarázó tényezői valamint további logikai következtetések alapján állítottam fel azokat a hipotéziseket, melyet 2006. évi országos reprezentatív kvantitatív kérdőíves felmérés segítségével teszteltem. A kutatást a szelektív hulladékgyűjtésre szűkítettem, mivel ezen a területen tudtuk igazolni a norma meglétét, az általános információszint meglétét, valamint a fizetési hajlandóság mellett cselekvési hajlandóság mérésére is alkalmas területnek bizonyult. Az elvárt közjóság aspektust tökéletesen kielégítette, s mentes volt minden olyan befolyásoló tényezőtől, amely az egyéni érdekeltséget valamely változó mentén jelentős mértékben befolyásolhatta. A teszteléshez a feltételes értékelés módszertanát alkalmaztam. A fizetési hajlandóság mellett az önbevalláson alapuló cselekvést és cselekvési hajlandóságot is mértem. Az eredményeket az alábbiakban foglalom össze:

Magyarország hulladékgazdálkodási fejlesztése – többek között a szelektív hulladékgyűjtésen alapuló rendszerek elterjesztése – az Európai Unió tárgyalásainak egyik központi témája volt. Ennek eredményeként az Európai Unió elvárásainak teljesítése érdekében 142 milliárd forint értékben zajlik a szelektív hulladékgyűjtés feltételeit biztosító rendszerek (utóválogató, komposztáló, lerakó, szelektív gyűjtő) kiépítése országwide. A szakmai szervezeteket és üzemeltetőket optimizmussal töltheti el a lakosság szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos pozitív attitűdje. A kutatás során három kategóriát vizsgáltunk a lakosság körében: jelenlegi cselekvés, feltételezett cselekvés és fizetési hajlandóság.

Az empirikus kutatás beigazolta az a hipotézist, miszerint a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos lakossági támogatottság jóval alacsonyabb szintű cselekvési és fizetési hajlandósággal bír, mint ahogyan az attitűdkérdések alapján erre következtethetnénk. Amíg a lakosság 87%-a azon az állásponton van, hogy a szelektív hulladékgyűjtésnek mielőbb tér kell hódítania, már csak 72% tartja magára nézve kötelezőnek a szelektív hulladékgyűjtést.

A valós támogatottság mértéke azonban még ennél is alacsonyabb. A szelektív hulladékgyűjtés rendszerének bevezetése extra költségekkel jár, amelyet a rendszerhasználóknak kell megfizetni. Ezt az előzetes kalkulációk szerint átlagosan 700 Ft-ot azonban a háztartások 23%-a hajlandó csak megfizetni. A válaszok alapján – amennyiben a szelektív hulladékgyűjtést legalább 3 csomagolási hulladékfrakció gyűjtésével definiáljuk – a háztartások mindössze 15%-a végez jelenleg szelektív hulladékgyűjtést. Ennek érdekében, hogy a külső körülmények – nincs lehetőség a külön gyűjtésre – ne torzítsák a cselekvési hajlandóságot, a feltételezett cselekvést is vizsgáltunk. Azok aránya, akik legalább 3 csomagolási hulladékot külön hajlandóak gyűjteni a jövőben 27 %-ban mozog a teljes lakosságon belül.

A kutatás fő hipotézise, miszerint a lakosság attitűdjei és valós cselekvési és fizetési hajlandósága között feszültség húzódik bebizonyosodott. Ennek a konkrét példának a kiemelésével mutattam rá, hogy a környezetvédelmi jogszabályalkotások, beruházások nem bírják minden esetben a lakosság támogatottságát, hiszen egy projektről akkor mondhatjuk el, hogy megvalósítása társadalmi egyetértéssel alapszik, ha annak minden

részletét – költségeit, s használatát – a rendszer végső láncszemei is elfogadják, támogatják. Ez a szelektív hulladékgyűjtést elősegítő rendszerek bevezetéséről jelenleg nem mondható el.

A környezettudatosságot befolyásoló tényezők tesztelése során, az informáltság terén tapasztalhattuk a legerősebb összefüggéseket. Nem csak a megvalósított cselekvés és a feltételezett cselekvés de a fizetési hajlandóság esetén is erős korrelációs értékeket kaptunk. Megállapíthatjuk, hogy a társadalom alulinformáltsága az egyik legfőbb oka a környezettudatosság alacsony szintjének. Ez azonban nem az egyedüli magyarázat, hiszen azok, akik az információval bírnak, sem vállalják annak megvalósítását.

Az információhoz való hozzájutás során a televíziózási és újságolvasási szokásokat vizsgáltuk. Mivel az elektronikus hírfogyasztás széles körben elterjedt, a hírfogyasztás főkomponensei (újságolvasás, televíziók hírműsorai, rádiók hírműsora) és a környezettudatosság között mért korreláció mértékei szignifikáns, de alacsony együtt járást jeleznek. Az újságolvasási szokások kiemelésével azt tapasztalhatjuk, hogy azok körében szignifikánsan alacsonyabb környezettudatossági preferenciákat mérhetünk, akik elzárkóznak a sajtótermékek fogyasztásától. A rendszeresség alig, a nyitottság ténye viszont erősen befolyásolja az attitűdöket. Az egyes műsorstruktúrákon belül a közéleti érdeklődés mutatja a legerősebb kapcsolatot. A megvalósított cselekvések leginkább a szórakoztató, bulvár témák iránt kevésbé fogékony lakossági csoport körében magas. Az adatok fényében féltő, hogy a közélettől és politikai élettől egyre inkább elzárkózó lakosság a környezettudatos információt hordozó műsoroktól, hírfórumoktól is egyre inkább eltávolodik, amely nem helyettesíthető a szórakoztatóipar szabályai szerint megfogalmazott környezeti szemléletformálással.

Amennyiben a hírek nem tudnak elég széles körhöz elérni, megmarad az esélye a személyes tapasztalat befolyásoló erejének. Az életmódbeli (kulturális, társas aktivitás, szabadidő aktivitás, otthoni szabadidős tevékenység) dimenziók mentén a médiafogyasztási szokásokhoz hasonlóan csak gyenge kapcsolatokat fedezhetünk fel. Leginkább a kultúrafogyasztási szokások mutatnak kapcsolatot, a szabadidő aktivitások – ahol az ember közvetlenül találkozik a természettel, környezetével – legerősebben a fizetési hajlandósággal járnak együtt. Meglepő fordulat, hogy ez a kapcsolat lényegében nem erősebb, mint az otthonülő tevékenységek esetében.

Hasonló meglepő eredményt mutat, hogy a problémával szembesülés sem mutat hatást a környezetvédelmi preferenciákra. A környezettel való elégedettség (lakóhelyének köztisztasága, levegőtisztaság, ivóvízminőség, környezeti állapot) korrelálatlan a cselekvési és fizetési hajlandósággal. Az egyének környezetében az illegális hulladékkupacok jelenléte (megkérdezettek 28%-a!) csak gyengén hat a környezettudatosságra. A megvalósított és feltételezett cselekvés esetében az átlagok szignifikánsan különböznek egymástól, s azok a megkérdezettek, akik szemetesebb környezettel szembesülnek, valamivel nagyobb cselekvési potenciállal rendelkeznek.

A korábbi társadalmi attitűdök és a demokrácia fiatalsága magyarázó tényezője a környezetvédelmi cselekvések hiányának. A hipotézis szerint az emberek közügyekben való aktivitása és igénye pozitívan befolyásolja a környezetvédelem érdekében tett lépéseket. Bár a kapott eredmények a gyakorlati tapasztalatoktól kicsit elrugaskodottak (a válaszadók több, mint ötöde jelezte biztosra a részvételét egy környezetvédelmi beruházás közmeghallgatásán) a hipotézis beigazolódott mindhárom vizsgált függő változó esetében.

A magyar lakosság igencsak szkeptikus a közösségi cselekvések megvalósulásában. A többség (61%) csak nagy baj esetén gondolja, hogy az emberek többsége az ország és a közösség érdekében cselekszik. A környezetvédelmi témák tekintetében ez az arány még pesszimistább. A lakosság kétharmada látja úgy, hogy ők tesznek a környezetvédelemért, de eredménytelenül, mert mások nem tesznek érte semmit. Az általános bizalomhiánynak van befolyása a megvalósult és feltételezett cselekvésre vonatkozóan. Egyedül a megvalósult cselekvésnél tapasztalhatunk azonban szignifikáns kapcsolatot. A környezetvédelmi társadalmi attitűdök tekintetében az optimista vélekedések nagyobb megvalósult és feltételezett cselekvési hajlandósággal, nagyobb fizetési hajlandósággal járnak. Vagyis a folyamat beindulásával további személyek csatlakoznak a környezetvédelmi tevékenységhez. Várható, hogy egy lassú folyamat eredményeként eléri a környezettudatos lakosság azt a kritikus tömeget, amely a szelektív hulladékgyűjtés tömeges, hullámszerű elterjedését biztosítja. Ezzel a mozgással a piaci termékbevezetésekhez hasonló tendenciát ír le.

Ennek a trendnek, a kritikus tömeg kialakulásában nem a fiatal korosztály a megcélzott célcsoportja. A korrelációs együttható értéke alapján az életkornak nincs hatása a megvalósított cselekvésre, s a feltételezett cselekvésre. A fizetési hajlandóságra vonatkozóan is csak igen gyenge fordított arányú kapcsolat jellemző. Az életkor hatása ugyanakkor kimutatható. Ha diagramokra vetítjük az értéket, akkor láthatjuk, hogy a 25-28. életévig mindhárom tényezőben növekszik a környezettudatosság, aminek szintje a 60. életévig stabil marad. A nyugdíjkorhatár elérése korszakhatár. Mindhárom, de különösen a fizetési hajlandóság mértéke rohamosan csökken. Így bár generációs hatásról beszélhetünk, azonban nem a fiatal korosztály, hanem a 30-55 éves korosztály tekintetében beszélhetünk legmagasabb szintű környezettudatosságról.

A háztartások jövedelme csak gyengén befolyásolta a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos preferenciákat. A szubjektív vagyoni helyzet megítélése jobban alátámasztja a hipotézist, miszerint a magasabb jövedelműek esetében a társadalmi szolidaritás magasabb fokú.

A férfiak és nők közti különbségek elhanyagolhatóak. Azonos problémaérzékenységük mellett a hipotézisünkkel ellentétben a férfiak valamivel nagyobb cselekvési gyakorlattal jellemezhetők, mint a nők. Végző megállapításként azonban be kell látni, hogy a nemnek nincs kimutatható hatása a megvalósított- és feltételezett cselekvési és fizetési hajlandóságra sem. Emellett beigazolódnak az a hipotézis, miszerint a gyerek meghatározó tényező a környezettudatosság mérőszámai esetében. Különösen a feltételes cselekvések azok, amik magasabb értékkel rendelkeznek a gyerekes családban. A generációs eredmények mellett ez a tény is megerősíti azt a kiindulópontot, mely szerint a környezetvédelem nem csak a jelen, de a jövő generációja iránti szolidaritás mérőszámaként is funkcionálhat. A gyerekes családok mind a három mércén környezettudatosabbnak mutatkoznak. A gyerekek száma azonban kevésbé befolyásolja a környezettudatosságot, a feltételezett cselekvés mértéke mégis szorosabban jár együtt a gyerekek számával.

Gyermekeink jövője iránti szolidaritás hipotézise beigazolódnak, azonban a mikrotársadalmi és makrotársadalmi szolidaritás közötti átváltás nem. Az eredmények azt mutatták, hogy az attitűdöknek ezen a szintjén feltételezésünk nem állta meg a helyét, bár részeredmények felmutathatók: A fővárosiak mutatták fel a bizalom

legalacsonyabb szintjét, az országban valószínűsíthetően ez az egyetlen „igazi” helyszíne a nagyvárosban tapasztalható elidegenedésnek. Ha a szelektív hulladékgyűjtési gyakorlatot nézzük, akkor mégis a legkedvezőbb mutatót a megyei jogú városok lakosai körében találjuk. A feltételezett cselekvés már kiegyenlítettebb, bár a fővárosiak és a vidéki nagyvárosiak között szignifikáns különbség található, továbbra is a vidéki nagyvárosok javára. Egyedül a budapestiek magas fizetési hajlandósága igazolhatná a hipotézist, azonban ennél a változónál a többi településtípus között eltűnnek a különbségek. Így egyértelmű összefüggés nem mutatható ki.

A vallásosság, amely a szolidaritás elveivel szoros kapcsolatban áll, sem mutatott összefüggést a környezettudatossággal.

A kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy a legfontosabb feladat a környezetvédelem területén a lakosság információhoz való juttatása, a demokratikus lehetőségek kihasználásának népszerűsítése és biztosítása. A környezeti nevelés erőteljesebb hangsúlyozásával a fiatal célcsoport körében kell a környezettudatosságot elterjeszteni. A korábbi évek társadalmi bizalmatlansága az egyik legnagyobb gátja a cselekvésnek, amelyet a hipotézissel ellentétben a szankciókkal sem lehet nagymértékben befolyásolni. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a környezetvédelemben elsősorban a társadalmi szolidaritás gyökerei húzódnak meg, amely a jövő generáció iránti szolidaritásban mutatkozik meg. Ezt igazolja a gyerekekkel rendelkező háztartások aktívabb környezettudatossága. Egy jó kezdeményezés lehet a jövő nemzedéke országgyűlési biztosának (ombudsman) kinevezése, azonban nem szabad, hogy a társadalmi ismeretszint és elvárás hosszú távon és nagymértékben elszakadjon a politikai színtértől. Így meg kell fogalmazni azt az igényt, hogy a közigazgatás a civil szervezetek – többek között az egyházak is – és a társadalom aktív bevonása és tájékoztatása révén valósítsa meg környezetvédelmi elképzeléseit.

A magyar társadalom sajátos jellemzőket mutat a társadalmi szolidaritás területén. A környezetvédelem jó példa annak megmutatkozására, hogy az általános attitűdök nem elegendők a cselekvéshez, a valódi áldozatvállaláshoz. Hasonlóságot mutat a jóléti társadalmi rendszerek általános elfogadottságához, de ezzel egy időben az áldozatvállalások alacsony szintjéhez. Az eredmények fényében további kutatási

területként ajánlkozik az egészségügyi, nyugdíjrendszeri, adótudatossági kutatások eredményeinek összevetése a környezetvédelmi társadalmi kutatások eredményeivel.

XI. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom a doktori értekezés elkészítésének segítésében mindenk előtt témavezetőmnek Janky Bélának, aki kitartó bizalommal támogatta munkámat, Lengyel Györgynek, aki szemináriumvezetőként elindított a szociológiai tudományág mélyebb megismerésében, doktori tanulmányaim során támogatta elképzeléseimet.

A gyakorlati kutatási tapasztalatok és csapatmunka örömeinek és nehézségeinek megtapasztalásában sokat köszönhetek Nagy Istvánnak és Steigerwald Krisztiánnak a Gfk munkatársainak, valamint Bazsalya Balázsnak, aki további kutatási adatokkal segítette munkámat.

Kiemelten köszönöm munkáját Hőrich Balázsnak, aki közös publikációnk összeállításánál az ellentmondásokra hívta fel a figyelmemet. Orbán Annamáriának, aki segített a kutatási terület irodalmában eligazodni, s eddigi eredményeim méltatásával további erőt adott a dolgozat befejezéséhez.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium minden kollégájának segítőkészségét, akik segítettek, hogy a társadalomtudományok megismerése mellett a környezetvédelem szakmai területén is eligazodhassam. Mindenk előtt köszönöm Faragó Tibor véleményét a környezetvédelmi kérdéseket illetően.

Köszönetemet szeretném kifejezni a civil szervezetek képviselői körének, s a gazdasági élet számos szereplőjének, akik véleményükkel segítették a feldolgozott téma sokoldalú megismerését.

XII. MELLÉKLETEK

XII.1. Irodalomjegyzék

- Allardt, E. [1973]: About dimensions of welfare. An exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey. Helsinki. Research Group for Comparative Sociology. University of Helsinki. 1973.
- Andorka, R [1996]: Merre tart a magyar társadalom. Lakitelek Antológia Kiadó
- Andreoni, J. [1988]: Why free ride?: Strategies and learning in public goods experiments. *Journal of Public Economics*, 37. 291-304
- Andreoni, J. [1989]: Giving the impure altruism: Applications to charity and ricardian equivalence. *Journal Political Economics*, 97. 1447-1458
- Angelusz R., Tardos R. [1997]: Lakva és Látva. Vélemények a főváros fejlődéséről. Jelkép, Kommunikáció, Közvélemény, Média, A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata (3) 9-27. p.
- Bacow, L. S., Wheeler, M. [1984]: Environmental dispute resolution. Plenum Press, New York
- Becker, G. S.[1977]: Altruism, Egoism and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology. *Journal of Economic Literature*, 14. 817-826
- Bell D., [1973]: Coming of Post Industrial Society. New York: Basic Books
- Bell, M. M. [1998]: An Invitation to Environmental Sociology. Thousand Oaks London Pine Forge Press 300-315. p.
- Bentham, J. A. [1977]: Bevezetés az erkölcsök és törvények alapelveibe. *Brit morálfilozófia a XVIII. Században*. Budapest: Gondolat 680-1. p.
- Bernoulli, D. [1738]: Exposition of a New Theory on the measurement of Risk (in: *Econometrica*, Vol.22, No.1 23-36.o, 1954)
- Binmore, K., [1994]: Game Theory and the Social Contract Volume I: Playing Fair Cambridge, MA: MIT Press
- Bohm, P., [1972]: Estimating demand for public goods: An experiment. *European Economic Review*, 3. 111-130

- Bohm, P., [1994] CVM Spells Responses to Hypothetical Questions,” *Natural Resources Journal*, 34(1), Winter 37-50.
- Bourdieu, P. [1980]: *La capital social*. Actes de la Recherche en Sciences Sociales 31.
- Buttel, F. [1986]: *Sociology and the Environment: The Winding Road toward Human Ecology*. *International Social Science Journal*, 38: 337-356.
- Buttel, F. [1987]: *New Directions in Environmental Sociology*. *Annual Review of Sociology*, 13. 468-488. p.
- Carson, R. [1992]: *A Contingent Valuation Study of Lost Passive Use Values Resulting From the Exxon Valdez Oil Spill, Report to the Attorney General of the State of Alaska*. Natural Resource Damage Assessment, Inc., La Jolla, California
- Ciriacy-Wantrup, S. V [1947]: *Capital Returns from Soil Conservation Practices*. *Journal of Farm Economics*, 29. 1181-96
- Coleman [1990]: *Foundation of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Csanády, A. [1992] *A környezet- és természetvédelmi mozgalmak története*. ÖKO, II. évfolyam 3-4. szám 76-83
- Csontos, L – Kornai, J – Tóth I. Gy. [1996]: *Az állampolgár, az adók a jóléti rendszer reformja*. Századvég Új Folyam 2. 2-38
- Cummings, R. G., Brookshire, D.S. Schulze, W. D. [1986]: *Valuing Public Goods: The Contingent Valuation Method*. Rowman and Allenheld Publishers, Tatowa, NJ
- Dalton, R. [1988]: *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France*
In: Klimova, S. [1991]: *Theories of Social movements*
- Klimova, S. [1991]: *Theories of Social movements: an overview of main approaches*. The University of Canterbury, ESRC, 25. p.
- Davis, R. [1963]: *The Value of Outdoor Recreation: An Economic Study of the Maine Woods*. Doctoral dissertation in economics, Harvard University
- Desvousges W.H [1993]: *Measuring Natural Resource Damages with Contingent Valuation: Tests of Validity and Reliability*. In Hausman ed: *Contingent Valuation: A Critical Assessment* Amsterdam. North Holland Press, 91-164

- Diamond, P.- Hausman, J.A [1994]: Contingent Valuation : Is Some Number Better than No Number? Journal of Economic Perspectives, 8. 45-64
- Diamond,P. - Hausman, J.A Leonard, Denning [1993]: Does Contingent Valuation Measure Preferences? Experimental Evidence in: Contingent Valuation: A Critical Assessment ed. Hausman. Amsterdam North Holland Press
- Dobossy, I. [1988]: A környezetállapot és érdekvizonyok helyi társadalmi megítélése Ajkán és Pápán. KvVM megbízás, Budapest
- Dunlap, R. E., Catton, W. R. Jr. [1979] Environmental sociology. Annual Review of Sociology, 5. 243-273. p.
- Durkheim, E. [1978]: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris kiadó, Budapest 2001
- Durkheim, E. [1893]: De la division du travail social. Editions: Alcan, Paris.
- Elster, J. [1995]: A társadalom fogaskerekei, magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban. Osiris-Századvég, Budapest
- Engels, F.[1980]: A munkásosztály helyzete Angliában. Magyar Helikon, Budapest
- Enyedi, Gy. [1987]: Környezet és társadalom. Forrás, 19. évf. 1. sz. 1-7
- Etzioni, A. [1988]: The moral dimention. Free Press, New York: 314 p.
- Faragó, T: [2002]: Magyarország részvétele a nemzetközi környezetvédelmi együttműködésekben. Műhelytanulmányok Magyarország Környezeti Jövőképéről sorozat. Országos Környezetvédelmi Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézet
- Fischhoff, B., Slovic, P., Lichtenstein, S. Read, S., Combs,B. [1984]: How safe is safe enough? A psychometric study of attitudes towards technological risks and benefits. Policy Sciences, No.9. 127-152
- Fisher, A. C. [1996]: „The Conceptual Unterpinnings of the Contingent Valuation Method” in Economic Theory and the Contingent Valuation Method. Hartnolls Limited, Great Britain, Bodmin, Cornwall
- Frank, Robert H. [1988]: Passions within Reason. The Strategic Role of the Emotions. New York: Norton
- Gallup Intézet [1992]: Zöldülő Kelet-Európa,
- Gallup Intézet [1994]: Environmental attitudes

- Gamson, W. [1975]: *The Strategy of Social Protest*. Dorsey, Homewood.
- Gans, J.S. [1999]: Limited Information, the possibility of rational choice and the contingent valuation method. *International Journal of Social Economics* 26 (1/2/3): 402-414
- Giddens, A. [1984]: *The Constitution of Society*. Cambridge, Polity Press
- Goffmann, E. [1959]: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday Anchor Books, Garden City, NY
- Goleman, D. [1985]: *Vital Lies, Simple Truths*. Simon and Schuster, New York
- Granowetter, M. S. [1973]: The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*
- György, L. [1997]: Környezetvédelem: Politika és tudatváltás. Új Magyarország, május 23. 118. sz. 9. p.
- Habermas, J. [1981]: New social movements. *Telos*, 49. 33-37. p.
- Hanemann, W. M. [1991]: Willingness to Pay and Willingness to Accept: How Much Can They Differ? *American Economic Review*, 81. 635-47
- Hannemann, W. M [1992]: Preface: Notes on the History of Environmental Valuation in the U.S. In Navrud, Stale, ed., *Pricing the Environment: The European Experience*. Oxford University Press, London, 9-35
- Hanemann, W. M., [1994]: Valuing the environment through contingent valuation. *Journal of Economic Perspectives*, 8: 19-43
- Hanemann, W. M. [1996]: Theory Versus Data in the Contingent Valuation Debate in: ed. David J. Bjornstad and James R. Kahn
- Hannigani J. A. [1997]: *Environmental Sociology. A Social Constructionist Perspective* Routledge, London, 236. p.
- Hársfalvi, T., Kulcsár, L., Misovicz, T. [1989]: *Környezetgazdálkodás és lakossági tudat. Kutatási jelentés . Kézirat. Készült a KVM megbízásából*, Budapest.
- Hechter, M [1987]: *Principles of Group Solidarity*. University of California Press, Berkely
- Homans G.C.[1958]: Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63. 6:597-606

- Horváth D.T.: [1991]: A polgárosodás esélyei Magyarországon. Századvég 2-3.szám, Századvég Kiadó, 29-34
- Hume, D. [1975]: Értekezés az emberi természetről. Gondolat (első kiadás: 1896)
- Irwin, A. [2001]: Sociology and the Environment - A Critical Introduction to Society, Nature and Knowledge. Polity Press, UK. ISBN: 9780745613598
- Janky, B.- Kopasz, M. [2000]: Az egészségbiztosítással kapcsolatos állampolgári preferenciák magyarázata. Szociológiai Szemle, 3.sz.: 16-40
- Javeau, C. [1999]: "The Seduces" and "The Repressed" in Urban Areas: a Critical Stance on Social Development in the Post-Modern Age. Paper for Ten Years After - 1989-1999. A First Balance Memorial Conference on Eastern and Central Europe's Road into the New World. Budapest, 1999. Szeptember 23-25.
- Kahnemann, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R.H. [1986]: Fairness as Constraint on Profit Seeking: Entitlements in the Market. American Economic Review, 76. 728-41
- Kahneman [1986]: Comments On the Contingent Valuation Method in Valuing Environmental Methods. Schulze Eds, Cummings, Brookshgire
- Kahnemann, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R.H. [1991]: Anomalies: the endowment effect, loss aversion, and status quo bias. Journal of Economic Perspectives, 5: 193-206
- Kahnemann, D. Knetsch, J.L. [1992]: Valuing Public Goods: The Purchase of Moral Satisfaction. Journal of Environmental Economics and Management, 22. 57-70
- Kahneman, D.- Ritov, I [1993]: Determinants of Stated Willingness to Pay for Public Goods: A Study in the Headline Method mimeo. Department of Psychology, University of California, Berkeley
- Kahnemann, D.aniel- Ritov, Ilana [1994]: Determinants of Stated Willingness to Pay for Public Goods: A Study in the Headline Method in Journal of Risk and Uncertainty. Rowman and Allanheld, Totawa, NJ, 5-38
- Kavanaugh, John F.: Krisztus követése a fogyasztói társadalomban, Ursus Libris – Alternatív csoport
- Kerekes, S. – Szlávik, L. [2003]: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest

- Kilényi, G. [1987]: Környezetvédelmi igazgatás – környezetvédelmi jog. Forrás, 19. évf. 1. sz. 7-15
- Kiss, CS. [2006]: Environmental Democracy. An Assessment of Access to Information, Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters in Selected European Countries. The Access Initiative Europe, The EMLA Association, 144 p.
- Kopp, M [2002]: A magyarság társadalmi és erkölcsi tőkéje in: Valóság 2002. 45 évf. 9. szám 2. kötet p 11-19
- Kornai J. [1989]: Régi és új ellentmondások és dilemmák. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Kornai J. [1993]: A szocialista rendszer. Hegi Világgazdasági Kiadó Rt., Budapest
- Kovács, I. [1997]: Posztszocializmus és polgárosodás. Szociológiai Szemle (4), 19-47. p.
- Kramer, R.M., Shah, P.P. and Woerner, S. [1995]: Why ultimatums fail. Social identity and moralistic aggression in coercive bargaining 285-308, in Kramer, R.M. and Messick, D. (eds), Negotiation as Social Process. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications
- Krutilla, J. [1967]: Conservation Reconsidered in American Economic Review, 56. 777-86
- Kulcsár, L [1991]: Környezetgazdálkodás és lakossági tudat in: Környezet és társadalom – környezetpolitikai stratégia. Szerk: Bulla Miklós. KTM, Budapest
- KSH [1994]: Alapítványok és egyesületek, a nonprofit szektor statisztikája. KSH, Budapest
- KSH [2002]: Társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszáma, in: Társadalmi jelzőszámfüzetek sorozat 2002., KSH, Budapest
- KSH [2006]: Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004. KSH, Budapest
- Leiserowitz, A. [2006]: Alaskan Opinions on Global Warming. Report No. 06-10, Eugene, OR: Decision Research
- Lidskog, R. [2001]: The Re-Naturalization of Society? Environmental Challenges for Sociology International Sociological Association. Current Sociology, 49. No. 1, 113-136

- Lindenberg, S., [1992]: An extended theory of institutions and contractual discipline. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 148. 2: 125-154
- Lindenberg, S. [1993]: Framing, empirical evidence, and applications, 11-38. *Jahrbuch für Neue Politische Ökonomie* Tübingen: Mohr
- Lindenberg, S. [2002]: Solidarity, its microfoundations and macrodependence. 282-328 in O. Favereau and Emmanuel Lazega (eds), *Conventions and Structures in Economic Organization. Markets, Networks and Hierarchies*. Cheltenham and Northampton: Elgar
- Loewenstein, G.F. and Elster, J (eds) [1992]: *Choice over Time*. Russel Sage, New York: Russel Sage Foundation Publications 399.p
- Lowe, G. D., Pinhey, T. K., Grimes, M. [1980]: Public Support for Environmental Protection: New Evidence from National Surveys. *Pacific Sociological Review*, 23. No. 4., pp. 423-445
- Mahieu, Ch [1979]: Mouvement ouvrier et mouvements sociaux urbains l'agglomération illoise. *Espaces et Sociétés*, N. 28-29. 73-93.p.
- Margolis, H [1982]: *Selfishness, Altruism and Rationality : A Theory of Social Choice*. Cambridge University Press, Cambridge
- Márkus E. (szerk.) [2005]: *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess*. Budapest
- Mészáros [1996]: Vélemények a környezetről In: Andorka, R., Kolosi, T., Vukovics, GY. [1996]: *Társadalmi riport, TÁRKI, Századvég*, 561-592. p.
- Andorka, R., Kolosi, T., Vukovics, GY. [1996]: *Társadalmi riport, TÁRKI, Századvég*, 561-592. p.
- Milgrom, P. [1993]: Is Sympathy an Economic Value? in Hausman j. ed. *Contingent Valuation : A Critical Assessment* Amsterdam North Holland Press, 417-42
- Mitchell, R.C and Carson, R. [1989]: *Using Surveys to Value Public Goods: the Contingent Valuation Method*. Resources for the Future, Washington DC
- Navrud, S. [1992]: *Willingness to Pay for Preservation of Species: an Experiment With Actual Payments* in: *Pricing the European Environment*, Ed. S. Navrud. Oxford University Press, New York

- North, J. and Griffin, C [1993]: Water source as a housing characteristic: Hedonic property valuation and willingness to pay for water. *Water Resources Research*, 29(7): 1923-1929
- Ockenfels, A. – Weimann, J. [1999]: Types and Patterns – An Experimental East-West-German Comparison of Cooperation and Solidarity. *Journal of Public Economics*, 71. 275-287
- Olson, M [1997]: *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris kiadó, Budapest
- Ostrom, E. [1990]: *Governing the Commons: The Evaluation of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge
- Ostrom, E., [1995]: Constituting social capital and collective action 125-160 in Keohane, R.O. and Istrom, E (eds) *Local Commons and Global Interdependence*. London: Sage
- Parkin, F [1974]: *Strategies of Social Closure in Class Formation*. In: Parkin, F. (szerk): *The social analysis of class structure*. Tavistock, London
- Parsons H. L. (ed.) [1977]: *Marx and Engels on Ecology*. Westport, Greenwood Press
- Portney, P. T. [1994]: *The Contingent Valuation Debate: Why Economists Should Care* in *Journal of Economic Perspectives* – Volume 8, Number 4 – 1994 – 3-17
- Randall, A. and Stoll [1980]: *Consumer's surplus in commodity space*. *American Economic Review*, 70. 3, 449-455
- Raub, W. and Weesie, J [1990]: *Reputation and efficiency in social interactions: an example of network effects*. *American Journal of Sociology*, 96. 626-654
- Rayner, S. [1987]: *Risk and Relativism in Science for Policy*. , in Johnson, B.B., Covello, V.T. (szerk) *The Social and Cultural Construction of Risk* Dordrecht: Riedel, pp 5-23.
- Renn, O [1992]: *Concepts of Risk: A Classification* in Krinsky, S., Golding, D. (szerk) *Social Theories of Risk*. Westport, CT:Praeger, pp: 53-82.
- Robinson, R –Bell, W. [1978]: *Equality, Success and Social Justice in England and the United States*. *American Sociological Review* 43: 125-144
- Samples, K. C, and Hollyer, J. R. [1990]: *Contingent Valuation of Wildlife Resources in the Presence of Substitutes and Complements*. In Johnson, Rebecca L., and

- Gary V. Johnson, eds., *Economic Valuation of Natural Resources: Issues, Theory and Applications*. Boulder: Westview Press, 177-192
- Schkade, D. A. and Payne J.W. [1993]: Where Do the Numbers Come From? How People Respond to the Contingent Valuation Questions in Hausman J. Ed. *Contingent Valuation : A Critical Assessment*. North Holland Press, Amsterdam, 271-304
- Seip, K.- Strand, J [1992]: Willingness to Pay For Environmental Goods in Norway: A Contingent Valuation Study With Real Payment in: *Environmental and Resource Economics*, 2, 91-106
- Seligman, A. B. [1997]: *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Budapest
- Simon, H [1982]: *A korlátozott racionalitás*. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest
- Simon, H [1990]: A Mechanism for Social Selection and Successful Altruism. *Science* 250: 1665-1668
- Smith, V. K. [1992]: Arbitrary Values, Good Causes, and Premature Verdicts. *Journal of Environmental Economics and Management* 71-89
- Spéder, Zs [1996]: Változások évről évre. In: *Társadalmi riport*, Budapest, 44-70
- Stern, P. C., Dietz, T., Black, J., Stanley [1985]: Support for environmental protection: The role of moral norms. *Population & Environment Journal* (8), (Numbers 3-4 / September), Springer Netherlands
- Sugden, R.: [1984]: Reciprocity: The Supply of Public Goods through Voluntary Contributions. *Economic Journal*, 94: 772-787
- Szabó, M. [1992]: *Társadalmi mozgalom és politikai változás: A zöldek*. Alapítvány a Politikai Kultúráért
- Szabó, M. [1997]: Tiltakozási kultúra Magyarországon a rendszerváltás után a sajtó tükrében (1989-1995) *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 47-75
- Széman, Zs [1999]: *Két város szociális alternatívái az ezredfordulón* KHF-MTA
- Szentpéteri Szabolcsné [1980]: *Gazdasági döntések bizonytalanság esetén*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 478 p.

- Szirmai, V.[1989]: A környezetvédelem érdekviszonyai és a környezetvédelmi politika. Összegző tanulmány. Budapest. (KvVM megbízás) I-II. kötet 150p.
- Szirmai, V., Albert, J.[1992]: Önkormányzatok és a környezetvédelem Veszprém megyében. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja, Budapest
- Szirmai, V. [1999]: A környezeti érdekek Magyarországon "Fontosabb, hogy megéljünk (?)". Pallas Stúdió, Budapest
- Tasnádi, Á.[1992]: Az ökológiai viselkedést és véleményeket meghatározó tényezők. In: Szirmai, V.: A környezet és a társadalom kapcsolatrendszere 106-150.
- Tolley, S. G.- Randall, A [1983]: „Establishing and Valuing the Effects of Improved Visiblitiy in the Eastern United Stated” Report to the U.S. Environmental Protection Agency, Washington DC
- Utasi Ágnes [1991]: Családok és életstílusok, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Utasi Ágnes [2002]: A bizalom hálója. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Uzzi, B. [1997]: Social structure and competition in interfirm networks: the paradox of embeddedness. Administrative Science Quarterly 42, 1:35-67
- Vleck, C.J.H., Hendrickx, L. [1988]: Statistical risk versus personal control as conceptual bases for evaluating safety. In: J.A. Rothengatter, R. A. Bruijn (eds) Proceedings of the Second International Conference on Road Safety, (Groningen, September 1987) Assen (Neth.): Van Gorcum
- Weber, M. [1987]: Gazdaság és Társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

XII.2. A környezetszociológia (Environmental sociology) tudományos megközelítése - fogalomhasználat

A szociológia XIX. századi kialakulásától kezdve tudatosan korlátozta magát az emberi társadalom kutatására. E korlátozás kizárta, hogy számításba vegyen olyan tényezőket, mint a biofizikai környezet, amely az emberi létezés előfeltétele, és amely a társadalom létezésének a keretét adja. A posztindusztriális társadalomelméletek sem tudtak megoldást adni azokban a környezeti és társadalmi problémákra. Mára már eljutottunk oda, hogy szociológusok elfogadják, miszerint a klasszikus környezetvédelmi problémák (katasztrófák és kockázatok) megértése a szociológiai kutatás számára is kihívást jelent.

Feltétlenül szükségesnek tartom a magyar nyelvű terminológiát világos használatát. A szociológia ezen ágát angolul az 'environmental sociology', németül az 'Umweltsoziologie', franciául a 'sociologie environnementale' kifejezéssel jelölik. Ezen kifejezések tapasztalatom szerint azonos jelentéssel bírnak a fenti nyelveken és ezek magyar fordításaként használom a környezetszociológiát. A magyar szakirodalomban gyakran ökoszociológiának is nevezik, azonban a nemzetközi használat miatt a környezetszociológia kifejezésnél maradok. A magyar fordításnak már csak azért is jelentősége van, mivel a tudományterület történetében megkülönböztetik a környezeti szociológiáról (sociology of environment) a környezetszociológiára (environmental sociology) történő ugrást. (Dunlap és Catton, 1979. Buttel, 1987.) Míg a 'sociology of environment' a környezeti témák vizsgálatát jelentette a klasszikus szociológiai tudományterületek keretében, addig az 'environmental sociology' kitágította a vizsgálati területét, belevonva a társadalmi-környezeti viszonyok minden területét.

A fentiek értelmében a környezetszociológia tehát a *biofizikai környezet, a társadalmi szervezet és a társadalmi viselkedés közötti kölcsönhatások vizsgálatát* jelenti. E megfogalmazásban a biofizikai környezet magában foglalja az élet minden összetevőjét a mikroorganizmusoktól a bioszféráig.

Fontos megjegyezni, hogy a 'környezet' kifejezést gyakran használja a szaknyelv az épített környezet – built environment szövegösszefüggésben. A környezetszociológia

jelenlegi kutatási tendenciái itt nem egyértelműek. Számos kutató az épített környezetet nem érti bele a 'környezet' fogalmába. Ennek jellemző példája, hogy az Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association) keretén belül külön kutatási bizottság (Research Committee) alakult a társadalom és a környezet, illetve az épített környezet összefüggéseinek vizsgálatára. (<http://www.ucm.es/info/isa/rc.htm>) Ellenpélda ugyanakkor, hogy az Amerikai Szociológiai Társaság (American Sociological Association - ASA) Környezet és Technológia Szekciója (Section on Environment and Technology) feladatának tartja mind a természetes, mind pedig az épített környezettel kapcsolatos szociológiai kutatások támogatását (<http://www.linfield.edu/soan/et/index.html>).

A környezetszociológia kibontakozása azonban csak lassú folyamat eredményeként valósult meg. Ennek egyik fő oka, hogy az egyes tudományágak közötti párbeszéd csak nehézkesen indult meg (Szirmai 1999), pedig a szociológia nagy klasszikusai is használtak ökológiai szempontokat, hasonlatokat munkáikban. (Engels, 1980, Durkheim, 1893; Parsons, 1977). Az új tudományág fejlődésében jelentős szerepük van a mozgalomelméletek szociológiai aspektusainak megjelenésének is. Az érdeklődés fogalmának megjelenésével új értelmezésbe került az egyének mozgalmi részvétele (Olson 1997), s ezzel ellentétes véleményre jutott Gamson (1975), aki a szolidaritásban látja az egyének közös cselekedeteinek magyarázatát. A modern ipari társadalom számos konfliktusforrás okává válik, amelynek megoldását a korábbi szereplők nem tudják megoldani (Habermas 1981).

A környezetszociológia megalapozó munkája Dunlap és Catton nevéhez fűződik (1979), akik a „Human Excepcionalism Paradigm” keretein belül fogalmazták meg a környezeti kizsákmányolások téziseit: A környezet képes megújulni és kiszolgálni az egyre növekvő társadalmi szükségleteket, s az azzal kapcsolatos társadalmi problémákat elhárítani. Ennek kritikájaként később megfogalmazták az „Új Környezeti Paradigmát”, amely ennek ellentmondásaként kinyilvánította, hogy a fejlődésnek biológiai és fizikai határai vannak. Az új megközelítés azonban a korábbi változattal szemben már nem antropológiai szemléletben íródott. Az elméletet számos kritika érte, mivel a konkrét kutatások nem igazolták az elméletet (Buttel, 1986). A környezetszociológiát amennyiben különböző irányzatok gyűjtőágának tekintjük, úgy a paradigmával kapcsolatos viszony alapján eltérőek a megközelítések. (Szirmai 1999). Schnaiberg

(1980) a környezet és a társadalom közötti dinamika alapján három állapotot különböztet meg: gazdasági, tervezettség hiánya és környezeti scenáriót. Amíg az első fázisban a környezeti állapot leromlik, úgy a második szakaszban csak a súlyos környezeti problémákat kezelik, míg a harmadik fázist a fenntartható fejlődés jellemzi. Az egyes szakaszok során Schnaiberg rámutat arra a kiindulópontokra, hogy a politika egyik legfontosabb bázisa a termelés, mivel a költségvetés ennek fejlődési ütemétől függ, érdekelt ennek dinamikájában ahhoz, hogy a termelésből, piaci struktúrából származó közpénzekből társadalmi és környezeti gondokat finanszírozhasson. Nem csak a politika, hanem a középosztály is függ a gazdaságtól, így Schnaiberg véleménye szerint a mozgalmak csak akkor képesek változást elérni, ha a munkásság támogatását is megnyerik. Magyarország ma ennek a modellnek a második periódusban van (Szirmai, 1999), azonban ezek az elméletek nem alkalmazhatóak egyértelműen a környezeti társadalmi vizsgálatokban. A környezetszociológiai elméletek még nem hoztak áttörő eredményeket, de az már biztossá vált, hogy a környezet és társadalom egyensúlya felbomlott, s ebben a környezet társadalmi jelentősége, viszonya további részletes tudományos munkákat igényel.

Lidskog (2001) hangsúlyozza, hogy a környezetvédelmi problémák kutatása kihívást jelent a klasszikus szociológiai megértés számára, ezért átfogóbb, a biofizikai valóságot is észlelő megközelítésre van szükség. A teljesség igénye nélkül jelenleg az alábbi fő kutatási irányok vannak jelen a környezetszociológiában, amelyek a szociológia más területeivel közvetlen kölcsönhatásban állnak.

Michael M. Bell (1998) megfogalmazása szerint a környezetszociológia a közösség legtágabb értelemben vett tanulmányozása. Ha problémák vannak a környezetben, akkor problémák vannak a társadalomban is; az emberek okozzák a környezeti problémákat és nekik is kell megoldaniuk azokat.

Bár a fentiek szerint a környezetszociológia a környezet és társadalom egymásra hatását vizsgálja, a szociológusok jellemzően kiemelt figyelmet szentelnek három témakörnek: 1., Azon társadalmi tényezőknek, melyek a környezeti problémák kialakulásához vezetnek (Lowe, Pinhey és Grimes 1980.), 2. azon társadalmi folyamatoknak, melyek során egy környezeti állapotot problémaként azonosítunk (Stern, Dietz és Black, 1985.

Hannigan, 1997. Leiserowitz, 2006.), 3. azon erőfeszítéseknek, melyek e problémák megoldására irányulnak. Dolgozatomban elsősorban utóbbi terület empirikus alátámasztását kívánom megtenni egy kiragadott témában.

Buttel 1987-es cikkében vázolta fel a tudományterület főbb tudományos irányzatait, a következők szerint: (a) az ún. humán-ökológia (human ecology), (b) környezettel szembeni attitűdök, értékek és viselkedési formák, (c) a környezetvédelmi (zöld) mozgalmak, (d) technológiai kockázatok és kockázatelemzés, (e) a környezet és környezetvédelem politikai gazdaságtana.

Míg kezdetben a környezetszociológusok a szociológia teljes megújítását kívánták: Catton és Dunlap egyaránt el akartak távolodni a durkheimi-paradigmától, miszerint társadalmi jelenségeket társadalmi tényekkel magyarázunk és helyette fizikai és biológiai tényeket is független változóként kívántak alkalmazni (Buttel 1986.). Azonban a valóságban ezzel éppen ellentétesen a környezetszociológia fokozatosan felvette a szociológia, mint tudományág jellemzőit.

Az 1990-es években már súlyos viták dúltak a környezetszociológián belül a konstruktivista és a realista irányzatok között. A viták feloldásaként kialakult a két nézet egymásra hatásából az az álláspont, miszerint minden környezeti problémának van egy a materiális realitásban gyökerező oka, ugyanakkor ezek a problémák csak az emberi folyamatok révén válnak ismerté, mint a tudományos kutatások, környezetvédelmi aktivisták akciói, a média-nyilvánosság és egyéb társadalmi szereplők közreműködése. Egyrészt a biofizikai környezeti problémák hasonlítanak egyéb társadalmi problémákra, mint a családon belüli erőszak, a hajléktalanság. A domináns szociológiai nézőpontot érvényesítve a fő cél az, hogy megértsük, miért érzékel bizonyos környezeti eseményeket problémának a társadalom. Hannigan (1997) történelmi áttekintésben mutatta be, hogy a XIX. század óta miként tekintett a közvélemény a környezeti problémákra, egyes védett fajok kiirtásától kezdve a savas esőig. Másrészt a legtöbb környezeti problémának van egy eredője (biofizikai ok), függetlenül a megismerésükre irányuló társadalmi folyamatoktól. Ezt a kettősséget ma már általánosan elfogadja a tudomány, azonban számos rész kérdésben továbbra is vita folyik a gyakorlati kutatások során (Irwin 2001). Amint Lidskog (2001) írja, folyamatos feszültség van az ún. 'környezeti realisták' és a 'környezeti konstruktivisták' között. Az előbbieket szerint a

szociológusoknak biológiai-fizikai tényezőket is be kell vonniuk az elemzéseikbe, ha környezeti kérdésekre vonatkozó kutatást végeznek, míg az utóbbiak szerint a szociológiának csak a társadalmi tényezőkkel szabad foglalkoznia.

A környezetszociológiai kutatásokat különböző paradigmák, témaválasztások és elemzési szintek jellemezték eddigi rövid története során. Ezen sokszínűség ellenére is sikerült a tudományterület vagy aldiszciplína identitását megteremteni jelentős empirikus kutatások és teoretikus munkák révén, melyek tudatosan a 'mainstream' szociológiai kutatások kritikájaként pozícionálták magukat (Buttel, 1987). E fő irányadó és kritikai hangok közül elsősorban Riley Dunlap és William Catton Jr. közös munkáját, valamint Allan Schnaiberg műveit emelik ki (Buttel, 1987).

A környezetszociológia státusának bemutatására – anélkül, hogy a témát részletesen elemezném – két példát kívánok felhozni. Pontosabban a szociológiai szakma két olyan mérték- és irányadó nemzetközi szervezetét, melyek keretében a környezetszociológia elismert kutatási irányzat.

Az 1905-ben alapított Amerikai Szociológiai Társaság (American Sociological Association – ASA) (<http://asanet.org/index.wv>) a szociológia mint tudományág előmozdítására létrehozott non-profit szervezet. Az ASA keretein belül már 1973-ban létrejött egy bizottság, melynek feladata volt útmutatás kialakítása a környezetvédelmi hatástanulmányok szociológiai vonatkozásai esetére. Következő évben e bizottságból megalakult a Környezetszociológiai Ad-Hoc Bizottság, majd két évre rá állandó szekcióként ismerték el. (A szekciók feladata az azonos szociológiai szakterület iránt érdeklődő kutatók összefogása.) Ma a környezetszociológiai témák a Környezet és Technológia Szekcióba tartoznak (American Sociological Association's Section on Environment and Technology - <http://www.linfield.edu/soan/et/index.html>). E szekció feladata a szociológiai kutatás és szakmai tevékenység támogatása a környezeti és technológiai kérdések vonatkozásában. A szekció külön hangsúlyozza, hogy a környezet fogalma ebben az esetben úgy értelmezendő, mint amely magában foglalja a természetes és az épített környezetet is. A szekció saját küldetésének részeként kiemeli, hogy a társadalom legégetőbb problémái közül számos ma már nem csak „társadalmi” probléma. A genetikai sokszínűség fenntartásától kezdve a radioaktív hulladékok elhelyezéséig, a szennyezett talajvizektől a globális felmelegedésig a XXI. század

kihívásai egyre inkább kötődnek a környezethez és a technológiához való kapcsolatunkhoz. Ezekben belül olyan bonyolult viszonyrendszerek és ok-okozati összefüggések alakultak ki, melyek a szociológiai tudomány korai időszakában elképzelhetetlenek voltak.

A szekcióban tömörülő kutatók érdeklődési körei a következő tematika köré csoportosíthatók: a technológiai változások társadalmi és környezeti hatásai; a technológia szerepe az ember életében, beleértve az otthonokban, munkahelyeken és épített környezetben használt technológiákat; az erőforrások felhasználásának és a hulladék elhelyezésének politikai gazdaságtana regionális és nemzetközi szinten; a környezetszennyezéshez és -helyreállításához kapcsolódó társadalmi tényezők, beleértve a rasszizmust és a környezeti igazságosságot; a természeti és technológiai kockázatok és katasztrófák társadalmi vonatkozásai; a közösségi tervezés és földhasználat dinamikája és következményei; az energia és erőforrás felhasználás szerepe a közösségi és társadalmi fejlődésben; a környezet állapotára és problémáira vonatkozó lakossági ismeretek, valamint a környezetvédelem, mint társadalmi mozgalom különös jellemző, beleértve a faji, osztály és nemi alapon szerveződő társadalmi mozgalmakkal; a szabadtéri rekreációs tevékenységek társadalmi aspektusai, valamint a rekreációs projektek és problémák társadalmi hatásai; a high-tech innovációhoz vezető erők és annak következményei.

A másik jelentős szervezet a Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association – ISA), melyet 1949-ben alapítottak az UNESCO égisze alatt. Non-profit szervezetként működik és jelenleg 109 országból tart nyilván tagokat. A küldetés, hogy szociológusokat képviseljen világszerte függetlenül az ideológiai és tudományos megközelítésüktől, valamint, hogy támogassa a szociológiai ismereteket világszerte. Az ISA keretén belül külön kutatási bizottság (Research Committee) alakult 1971-ben a társadalom és a környezet összefüggéseinek vizsgálatára. (<http://www.ucm.es/info/isa/rc.htm>)

XII.3. A fókuszcsoportos kutatások tapasztalatai

1) Miután a vezérvonalban a Környezetvédelmi Minisztériumra, a minisztériummal kapcsolatosan elvárt feladatokra vonatkozó kérdések is megtalálhatóak voltak – s az első csoport tapasztalatai alapján ez befolyásolta a válaszadást, a politikai szimpátia és empátia kiszűrése érdekében az erre vonatkozó kérdések a beszélgetés végére kerültek.

2) Összehasonlításként és tapasztalatként elmondható – bár nem reprezentatív két csoportról van szó –, hogy mikor a környezetvédelem általánosan témája megelőzte minisztériumról szóló kérdés, abban az esetben a későbbi kérdezés során a minisztérium feladatai közé sorolták a csoport tagjai az összes olyan területet, amelyre a környezetvédelem, természetvédelem kifejezés kapcsán asszociáltak. Amikor a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumra vonatkozó feladatokra vonatkozó kérdés hangzott el először, a csoportban sokkal jellemzőbb volt a szabályozás és általános jogszabály-alkotási feladatok említése.

3) Minden csoportban megfigyelhető volt, hogy a fizetésre vonatkozó kérdés (WTP) negatív érzelmeket váltott ki. A túlzott közterhekre hivatkozva az egyének nem tartották feladatuknak, hogy pénzügyileg támogassanak olyan feladatot, amely véleményük szerint az állam vagy az önkormányzatok feladata. Ez magyarázható azzal, hogy az intézményekbe vetett bizalom hiánya a kutatás során is megmutatkozott. Emellett a válaszadók úgy érezték, hogy válaszukkal befolyásolhatják a várható intézkedéseket. A tapasztalatok alapján még nagyobb fontosságot nyert, hogy a kvantitatív kutatás során a fizetési hajlandóság mellett cselekvési hajlandóság mérésére is legyen lehetőség.

4) A csoportok különböztek a moderálás stílusában is. Az első csoport után kiderült, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatban minden szereplő a társadalmi elvárásoknak megfelelő magatartástípussal jellemezte magát, s az attól való eltérést csak speciális külső adottságoknak tudta be. Ezáltal egyre inkább eluralkodott egy meghitt „angyali” viselkedés, ami viszont a mélyen húzódo problémákat nem fedte fel. A csoportokban próbáltunk a moderálási stílust változtatni a valódi vélemények

megismerése céljából. Érdeemi különbséget azonban nem hozott sem a megértő, sem pedig a szkeptikus moderálási stílus. A moderátor saját hibás környezettudatosságát hangoztatásának eredményeként a vélemények talán gyakrabban ütköztek, de annak felvállalása, hogy valaki lustaságból, kényelemből nem cselekszik környezettudatosan nem történt meg. Annál gyakoribb volt a külső körülmények hibáztatása. A későbbi csoportokban így nem csak az egyének de a szűkebb környezet környezetvédelmi és természetvédelmi aspektusaira is rákérdeztünk, hogy az önfeljelentések helyett más személyekhez kapcsoljanak meglévő, viselkedési formákat. Ezzel néha sikerült új információkhoz jutni, de drasztikus változást nem hozott.

5) Minden csoport esetében elmondható volt, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos információk csak a tudat mélyén foglalnak helyet. Hosszas rávezetések voltak szükségesek, hogy a csoport tagjai egyáltalán összegyűjtsenek környezetvédelemmel kapcsolatos információkat. Mélyebb tudás azonban egyik területen sem volt jellemző. A csoport tagja legszélesebb ismeretet a hulladékgazdálkodás területén mutattak. A két órás beszélgetések végét követően többen jelezték, hogy ennyit még életük folyamán nem beszélgettek a környezetvédelemről.

6) Módszertanilag hasznos elvárásnak igazolódott be, hogy a női csoportot nő, míg férfi csoportot férfi moderátor vezesse, ugyanis az azonos nem képviselői valóban jól megértették egymást. A nők egymás között jobban megnyíltak, s nem nyomták el őket a férfi megszólalók. A férfiak tájékozottabbak voltak, s így az egyes témák ismertségében különböző mélység mutatkozott a két csoport esetében. A nők és férfiak esetében eltérő életmódi szokások miatt egészen különböző prioritások és igények merültek fel a beszélgetés közben. Amíg a nők esetében a háztartásban végzett munkafeladatok és a gyermekek szemléletformálására orientáltak a környezetvédelmi magatartástípust, addig a férfiak inkább a globális problémákkal azok politikai aspektusaival foglalkoztak, illetve az általánosan megjelenő, nem élettér specifikus témákat vetették fel nagyobb súlyban. A felvetett problémák tekintetében is eltérő volt a reakció az életmód és társadalmi szerepek tekintetében.

7) A politikai hozzáállás nagymértékben befolyásolta a környezetvédelem szolgáltatásainak, az adott lehetőségeknek a megítélését. Ez a jelenség elsősorban a férfi

csoport esetében mutatkozott, akik politikailag tájékozottabbak voltak, s erőteljesebben hangot adtak a környezetvédelem politikai aspektusának. Itt az általános elégedetlenség volt jellemző az állami szerepvállalás hiánya miatt. Ez nagymértékben befolyásolhatta a többi válaszadó véleményét is.

8) Beigazolódott annak szükségessége, hogy a fókuszcsoportok résztvevőit településnagyság szerint válasszuk szét. A falusi, vidéki és városi lakosok ugyanis más problémákkal szembesülnek, s voltak olyan problémák is, amelyek csak a fővárosban merültek fel (pl: kutyapiszok).

XII.4. A 2004. évi kutatási eredmények összefoglaló táblázatai

36. táblázat: A minta eloszlása

		fő	%
<i>Nem</i>			
	<i>Férfi</i>	705	47,0
	<i>Nő</i>	795	53,0
<i>Életkor</i>			
	<i>18-25 év</i>	268	17,9
	<i>26-35 év</i>	265	17,7
	<i>36-45 év</i>	239	15,9
	<i>46-55 év</i>	287	19,1
	<i>56 éves és idősebb</i>	441	29,4
<i>Iskolai végzettség</i>			
	<i>max. 8 általános</i>	418	27,8
	<i>középfokú szakiskola, érettségi</i>	874	58,3
	<i>felsőfokú diploma</i>	208	13,9
<i>Település típus</i>			
	<i>Budapest</i>	260	17,3
	<i>Megyeszékhely</i>	287	19,1
	<i>Város</i>	469	31,2
	<i>Község</i>	484	32,3
<i>Total</i>		1500	100

Forrás: GfK, 2004. KvVM kutatás

37. táblázat: A környezetvédelem egyes területeinek lakossági értékelése

Részterület	Spontán (N=1500)		Támogatott (N=1500)	
	említések száma	válaszadók aránya(%)	említések száma	válaszadók aránya(%)
<i>Szemétszállítás, hulladékszállítás</i>	573	38,2	958	63,9
<i>Ivóvíz minősége</i>	491	32,7	1040	69,3
<i>Veszélyes hulladékok</i>	408	27,2	1022	68,1
<i>Élővizek (folyók, tavak) védelme</i>	357	23,8	984	65,6
<i>Árvízvédelem</i>	347	23,1	916	61,1
<i>Védett állatok, növények</i>	321	21,4	901	60,1
<i>Autók által okozott légszennyezés</i>	298	19,9	968	64,6
<i>Gyárak által okozott légszennyezés</i>	292	19,5	949	63,3
<i>Csatornázás</i>	270	18,0	933	62,2
<i>Szelektív hulladékgyűjtés</i>	256	17,1	987	65,8
<i>Hulladékgazdálkodás</i>	230	15,3	898	59,9
<i>Szemét, hulladék –lerakók, égetők</i>	211	14,1	925	61,6
<i>Gyárak szennyezőanyag</i>	198	13,2	871	58,1
<i>Allergiát okozó növények</i>	194	12,9	840	56,0
<i>Nemzeti parkok fenntartása</i>	178	11,9	853	56,9
<i>Erdőirtás</i>	178	11,9	772	51,5
<i>Lomtalanítás</i>	170	11,3	760	50,7
<i>Atomerőművek</i>	158	10,5	740	49,4
<i>Balaton védelme</i>	139	9,3	847	56,5
<i>Illegális hulladéklerakók</i>	131	8,7	851	56,8
<i>Globális felmelegedés</i>	122	8,1	738	49,2
<i>Autók által okozott zaj</i>	100	6,7	622	41,5
<i>Eldobható (műanyag)</i>	81	5,4	820	54,7
<i>Gyárak által okozott zaj</i>	70	4,7	599	39,9
<i>Vadászat, vadgazdálkodás</i>	65	4,3	567	37,8
<i>Megújuló energiaforrások</i>	38	2,5	538	35,9
<i>Egyéb</i>	13	0,9	-	-
<i>NT/NV</i>	135	9,0	-	-

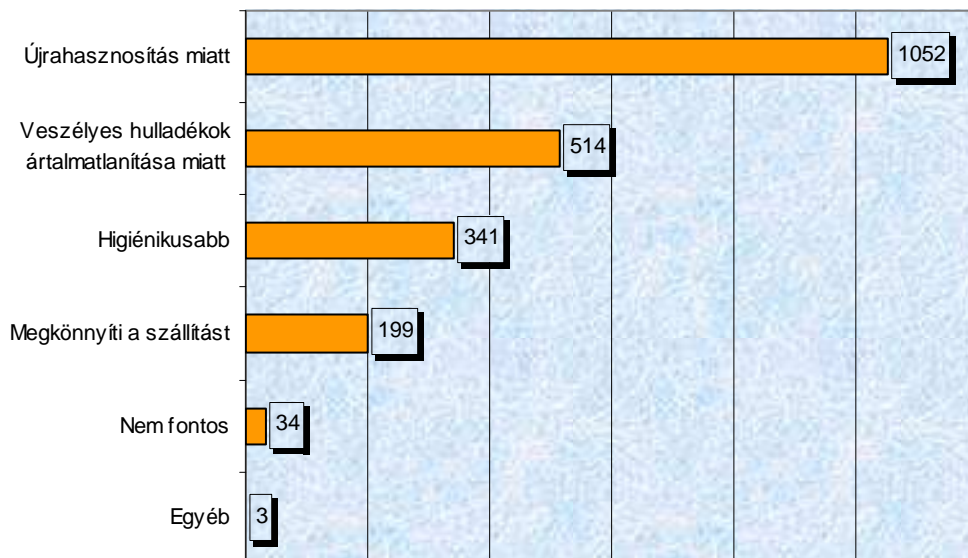
Forrás: Gfk, 2004. KvVM kutatás

38. táblázat: Az egyes problémák társadalmi felelősségének megítélése (1=egyéni felelősség ... 6=nemzetközi szintű felelősség)

	Átlag	Medián	Módusz
<i>globális felmelegedés</i>	4,0	5,0	6,0
<i>gyárak szennyezőanyag kibocsátása</i>	4,1	4,0	5,0
<i>gyárak okozta légszennyezés</i>	3,8	4,0	5,0
<i>gyárak okozta zaj</i>	3,6	3,7	5,0
<i>élővizek védelme</i>	3,0	3,0	4,0
<i>megújuló energiaforrások</i>	3,8	3,0	3,0
<i>nemzeti parkok</i>	3,5	3,0	3,0
<i>atomerőművek</i>	3,4	3,0	3,0
<i>erdőirtás</i>	3,3	3,0	3,0
<i>vadászat, vadgazdálkodás</i>	3,3	3,0	3,0
<i>Balaton védelme</i>	3,1	3,0	3,0
<i>árvízvédelem</i>	3,1	3,0	3,0
<i>veszélyes hulladékok</i>	3,0	3,0	3,0
<i>ivóvíz minősége</i>	2,9	3,0	3,0
<i>szeméttégetők</i>	2,8	3,0	2,0
<i>csatornázás</i>	2,6	2,0	2,0
<i>hulladékgazdálkodás</i>	2,4	2,0	2,0
<i>lomtalanítás</i>	2,0	2,0	2,0
<i>szemétszállítás</i>	1,9	2,0	2,0
<i>illegális hulladéklerakók</i>	1,9	2,0	2,0
<i>védett állatok</i>	3,1	3,0	1,0
<i>autók okozta légszennyezés</i>	2,6	3,0	1,0
<i>autók okozta zaj</i>	2,4	2,0	1,0
<i>eldobható csomagolóanyagok</i>	2,3	2,0	1,0
<i>allergiát okozó növények</i>	2,0	2,0	1,0
<i>szelektív hulladékgyűjtés</i>	1,9	2,0	1,0

11. ábra: Az otthoni szelektív hulladékgyűjtés

**Miért fontos az otthoni hulladékot szelektíven gyűjteni?
/az említések sorrendjében/**

39. táblázat: Ön szerint mely anyagokat kell elkülönítve gyűjteni?

	Spontán említés (N=1500)		Melyiket gyűjti külön	
	Említés	%	Említés	%*
<i>Üveg</i>	1030	75	317	31
<i>Műanyag</i>	995	72	298	30
<i>Papír</i>	971	71	428	44
<i>Veszélyes hulladékok</i>	735	54	274	37
<i>Fém</i>	435	32	166	38
<i>Szerves anyagok (pl. ételmaradék)</i>	330	24	123	37
<i>Egyéb</i>	12	1	-	-
<i>Nt/NV</i>	127	9	-	-

40. táblázat: Mi az oka, hogy Ön nem szokta szelektív módon gyűjteni a háztartásában keletkező hulladékot? (A kik nem szokták szelektíven gyűjteni; N=763)

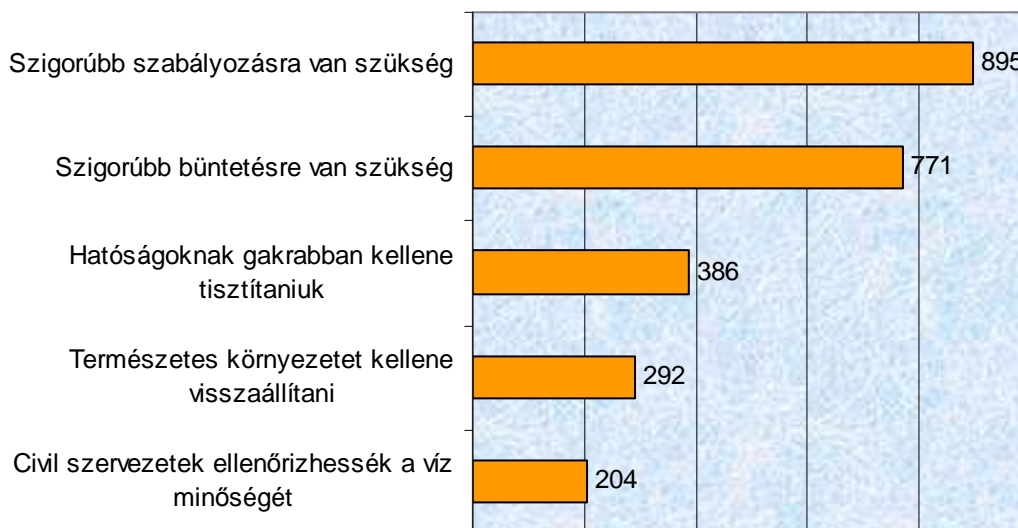
<i>Mi az oka, hogy Ön nem szokta szelektív módon gyűjteni a háztartásában keletkező hulladékot? (A kik nem szokták szelektíven gyűjteni; N=763)</i>	Említések száma	%
<i>Nincs a közelünkben szelektív gyűjtő</i>	257	34
<i>A szemetes úgy is egyben szállítja el</i>	212	28
<i>Ahhoz több szemetes is kellene</i>	116	15
<i>Nem gondoltuk még rá</i>	93	12
<i>Mert úgy sem megoldott az elkülönített feldolgozás</i>	57	7
<i>Nincs rá szükség, mert szinte mindent felhasználunk</i>	43	6
<i>Egyéb</i>	17	2
<i>Nem tudjuk, hogy kellene szétválogatni</i>	14	2
<i>Nem tudja</i>	455	60

41. táblázat: Mennyire elégedett a csapvíz ...?

	Átlagos értékelés
<i>... ízével</i>	3,57
<i>... szagával</i>	3,69
<i>... keménységével</i>	3,02
<i>... ásványi anyag tartalmával</i>	3,27
<i>... tisztaságával</i>	3,73
<i>... színével</i>	3,84
<i>Összességében</i>	3,52

12. ábra: Az élővizek minőségének javítása

Hogyan lehetne Ön szerint javítani az élővizek minőségét, tisztaságát?
/az említések sorrendjében/

42. táblázat: Mit gondol, melyik állítás igaz Önre az alábbi, a környezetvédelemmel kapcsolatos hozzáállását kifejező mondatok közül?

	Százalék
<i>Tesztek a környezetvédelem ügyében, és látom az eredményét is</i>	6,5
<i>Tesztek a környezetvédelemért, de csak akkor lesz hatása, ha mások is cselekszenek</i>	51,1
<i>Nem teszek környezetvédelemért, mert nincs eredménye, ha mások semmit sem tesznek</i>	14,4
<i>Nem tudom, hogyan tehetnék a környezetvédelem ügyében</i>	15,6
<i>Nincs módom (időm, energiám) a környezetvédelem ügyében tenni</i>	12,4

43. táblázat: Ön szerint mekkora összegű volt az idei költségvetés? (N=284)

	Átlag	Medián	Módusz
<i>Költségvetés összesen (milliárd forint)</i>	974	400	1000

XII.5. A hipotézisek operacionalizálása

Ebben a mellékletben ismertetem, hogy az egyes hipotézisek tesztelésére milyen kérdések használatát terveztem meg.

I. A környezetvédelem területén a társadalmi szolidaritás szintje alacsony Magyarországon, melyet más területeket is jellemző kollektív cselekvést hátráltató tényezők általános elterjedtsége magyaráz.

A társadalmi morál meglétére vonatkozóan az alábbi kérdést tervezem használni. Megítélésem szerint aki egyetért az első kijelentéssel, az magára nézve is kötelező érvényűnek tartja a szelektív hulladékgyűjtés megvalósítását.

a7b. És ezek közül melyik állítás áll Önhöz a legközelebb?

1 – Manapság a keletkező hulladék mennyisége évről-évre növekszik. Ezért mindenkinek kötelessége, hogy a szemetét szelektíven gyűjtse, hogy azt újrahasznosítsák, csak így biztosítható, hogy gyermekeinknek, unokáinknak is tiszta országot hagyjunk hátra.   2 – Nincs olyan jel, amely azt mutatná, hogy a hulladék-helyezés probléma lenne. Amíg a szemetes elszállítja és van hely a földben, addig a szelektív hulladékgyűjtéssel sem kell törődni.   3 – Az a legfontosabb, hogy ne kerüljön illegálisan az erdőszélre lerakásra a <u>szemet</u>. A többit majd a természet megoldja.   <i>0 – nem tudja X – nincs válasz</i>

A társadalmi szolidaritás vizsgálatára a részletesen is említett feltételes értékelés módszertant használtam. Három dimenzióban is mérem a társadalmi szolidaritást: jelenlegi (megvalósuló) cselekvés, cselekvési hajlandóság (feltételezett cselekvés), fizetési hajlandóság beruházás megvalósulása esetén. Véleményem szerint ezek az eredmények (elsősorban a fizetési hajlandóság) mutatják valóban, hogy az emberek környezettudatossága a szelektív hulladékgyűjtés területén, az ennek keretein belül megvalósuló társadalmi szolidaritás milyen szintű. Amennyiben a két arány között szignifikáns eltérés van, úgy azt mondhatjuk, hogy a társadalmi szolidaritás szintje alacsony. A továbbiakban a 3 függő változó összefüggéseit vizsgálom további

magyarázó változókkal, ezzel próbálom a valódi társadalmi szolidaritással bíró csoportokat körbehatárolni.

A megvalósított cselekvés esetén a háztartási hulladékok szelektív gyűjtésének gyakorlatát, illetve a gyűjtési hajlandóságot tizenkét hulladéktípusra nyitottan és zártan egyaránt mérte fel a kutatás.

a28. Mit szoktak Önök itt ebben a háztartásban szelektíven gyűjteni? (NYITOTT KÉRDÉS)

a29. Szoktak-e Önök itt ebben a háztartásban szelektíven gyűjteni:

	<i>a27. spontán említi</i>	<i>a28. spontán említi</i>	igen	nem	0 X	a27.	a28.	a29.
1. újságpapírt, nyomtatványokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
2. más papírhulladékokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
3. műanyag palackokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
4. fém italos dobozokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
5. egyéb fémhulladékot?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
6. fehér üvegeket (konzerv, ital stb.)?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
7. színes üvegeket?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
8. elemeket, akkumulátorokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
9. festékes dobozokat?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
10. lejárt gyógyszert?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
11. kerti hulladékot, szerves hulladékot?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
12. háztartási gép és elektronikai hulladékot?	1 -0	1 -0	1	2	0 X			
13. egyéb, éspedig:	1 -0	1 -0	X	X	X			

A feltételezett cselekvés esetén azokat a válaszokat tartottuk fontosnak, amely a szelektív hulladékgyűjtés jövőbeni cselekvési hajlandóságát mért nyitott és zárt kérdésfeltétel formájában.

a33. Ön milyen hulladékokat lenne hajlandó szelektíven gyűjteni és külön zsákokba dobni, ha bevezetnék ezt a rendszert? (NYITOTT KÉRDÉS)

a34. Hajlandó lenne-e szelektíven gyűjteni a háztartásában felhalmozódó: (ZÁRT KÉRDÉS)

	<i>spontán említi</i>	igen	nem	0 X	a33.	a34.
1. újságpapírt, nyomtatványokat?	1 -0	1	2	0 X		
2. más papírhulladékokat?	1 -0	1	2	0 X		
3. műanyag palackokat?	1 -0	1	2	0 X		
4. fém italos dobozokat?	1 -0	1	2	0 X		
5. egyéb fémhulladékokat?	1 -0	1	2	0 X		
6. fehér üvegeket (konzerv, ital stb.)?	1 -0	1	2	0 X		
7. színes üvegeket?	1 -0	1	2	0 X		
8. elemeket, akkumulátorokat?	1 -0	1	2	0 X		
9. festékes dobozokat?	1 -0	1	2	0 X		
10. lejárt gyógyszert?	1 -0	1	2	0 X		
11. kerti hulladékot, szerves hulladékot?	1 -0	1	2	0 X		
12. háztartási gép és elektronikai hulladék?	1 -0	1	2	0 X		
13. egyéb, éspedig:	1 -0	X	X	X		

A fizetési hajlandóság esetén a szakirodalom által meghatározott módszertani előírások betartásával állítottam össze a kérdéseket. Részletes forgatókönyvvel és ellenőrző kérdéssel egészítettük ki a kérdést. A zárt kérdés kezdőérték-meghatározása a várható beruházási működtetési költség átlagos várható értékeivel kalkulált. A 2004. évi kutatás rámutatott, hogy a lakosság nagyságrendileg tudatában van a szemétdíj összegének így információs torzításról, nem beszélhetünk. A stratégiai és kezdőérték torzítás várakozásaink alapján befolyásolhatja az értékeket.

a35. A háztartási hulladékok újrahasznosításának alapja a szelektív hulladékgyűjtés. Amennyiben a szelektíven gyűjtött hulladékot közvetlenül a lakóháztól szállítják el – s nem Önnek kell a hulladékgyűjtő szigetre vinnie – még további költségek merülnek fel. A szelektíven gyűjtött hulladékok utóválogatást követően újrahasznosításra kerülnek. Hajlandó lenne-e Ön a rendszer bevezetése miatt 700 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?

1 – igen ► a35f. <u>2 – nem</u> 0 – nem tudja X – nincs válasz			
a35l. És hajlandó lenne-e:	fizetne	nem fizetne	0 X
1. 600 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
2. és 500 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
3. és 400 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
4. és 300 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
5. és 200 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
► a35f. És hajlandó lenne-e:	fizetne	nem fizetne	0 X
1. 800 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
2. és 900 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
3. és 1000 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
4. és 1100 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X
5. és 1200 forinttal több havi szemétszállítási díjat fizetni?	1	2	0 X

a35e. Ön:

<p>1 – annak érdekében, hogy az Ön háztartási hulladékainak minél nagyobb része <u>hasznosuljon újra</u>, hajlandó lenne vállalni, hogy a háztartási szemetét a legjelentősebb típusok szerint (műanyag, papír, üveg, fém) külön zsákba gyűjtse, s a jelenlegi havi szemétdíja .....forinttal növekedjen, vagy</p> <p>2 – azt hajlandó lenne vállalni, hogy külön, szelektíven gyűjtse a hulladékot, de nem hajlandó magasabb szemétszállítási díjat fizetni, vagy</p> <p>3 – nem tartja fontosnak, hogy az Ön háztartási hulladékainak minél nagyobb része <u>hasznosuljon újra</u>, ezért <u>nem vállalja annak szelektív gyűjtését?</u></p> <p>0 – nem tudja X – nincs válasz</p>
--

A szocialista rendszer által bevésődött potyautasság, és szabályok be nem tartása, az állam kijátszása elfogadható, elvárt viselkedési normává vált attól függetlenül, hogy léteznek-e szankciók és ellenőrzések.

A társadalom többi tagjaival kapcsolatos attitűdök mérésére az alábbi kérdést alkalmaztuk. Véleményem szerint a válasz megmutatja a magyar társadalom tagjaiba vetett hitet, magyarázatot ad arra vonatkozóan, hogyan értékelik az emberek embertársaik cselekedeteit, amennyiben ez az önérdekről való lemondással jár.

m9. Melyik állítással ért Ön egyet a leginkább:

1 – Az emberek többsége akkor is az ország és a közösség érdekeiben cselekszik, ha ezért áldozatokat kell hoznia. 2 – Az emberek többsége csak akkor cselekszik a közösség javára, ha nagy a baj. 3 – <u>Az emberek többsége akkor sem segít másokon, ha nagy a baj.</u> 0 – <i>nem tudja</i> X – <i>nincs válasz</i>

1 – Sokat teszek a környezetvédelemért, és úgy látom, hogy mások is sokat tesznek érte. 2 – Teszek a környezetvédelemért, de ennek nem látom az eredményét, mert mások nem tesznek semmit sem. 3 – <u>Nem teszek a környezetvédelemért, mert ennek úgyszólván eredménye, amíg mások nem tesznek semmit sem.</u> 0 – <i>nem tudja</i> X – <i>nincs válasz</i>

Jelenleg is alacsony hatékonyságú az ellenőrzési rendszer, ezáltal a szankcionálás a társadalmi megítélés szerint nem biztosított, így általában a kollektív cselekvés alacsony szintű. Ez nagymértékben befolyásolja a társadalmi szolidaritás attitűdjét is.

A szabályok tekintetében két olyan kérdésünk is volt, amely azt vizsgálta, hogy hogyan ítélik meg az emberek a jelenlegi szabályok súlyosságát, az ellenőrzések hatékonyságát, gyakoriságát. Az ezekre adott válaszok összefüggéseit vizsgáltuk a független, s más függő változókkal.

a48. Hallott-e Ön arról, hogy szigorodtak az illegális személerakókra kiszabható büntetéseket, és így akár 3 év börtönbüntetést is kaphat az, aki szemetet hord az illegális személerakóba és, hogy akár 5 év börtönbüntetést kaphat az, aki veszélyes hulladékot hord az illegális helyekre?

1 – hallott róla
2 – nem hallott róla
0 – nem tudja   X – nincs válasz

a49. Mi erről az Ön véleménye:

1 – még ennél is szigorúbban kellene büntetni,
2 – egyetért a büntetéssel és annak súlyosságával vagy
3 – túl szigorúnak érzi a büntetést?
0 – nem tudja   X – nincs válasz

a50. Melyik állítással ért Ön egyet a leginkább?

1 – Jelenleg sokan szabályellenesen cselekszenek (szemetelnek, illegálisan helyeznek el szemetet) annak ellenére, hogy az ellenőrzés hatékony és gyakori,
2 – jelenleg sokan szabályellenesen cselekszenek, mert az ellenőrzés nem hatékony,
3 – jelenleg csak kevesen hágják át a szabályokat, mert az ellenőrzés hatékony, vagy
4 – jelenleg csak kevesen hágják át a szabályokat, mert az ellenőrzés nem hatékony?
0 – nem tudja   X – nincs válasz

Az adóként befizetett közpénzek a társadalom számára átláthatatlanok. Ennek következtében az egyéni cselekedetek összessége a társadalom egészének irányában nem tudatosul az egyéneknél sem a kollektív cselekvés, sem pedig a társadalmi szolidaritás szintjén.

Ennek a hipotézisnek a tesztelésére sajnos a kérdőívben (időkorlát miatt egy másik kutatásba került) nem volt lehetőség. A 2004. évi kutatás azonban rámutatott a közpénzek átláthatatlanságára. Bár a két kérdőív adatai között nem tudunk összefüggéseket vizsgálni, a költségvetéssel kapcsolatos válaszok gyakoriságra alátámaszthatja a hipotézist.

k1. Ha Önnek kellene elkészítenie Magyarország költségvetését, akkor hány százalékot adna a LAPON látható 10 területre? Kérem, ügyeljen arra, hogy a hogy ne lépje túl a 100 százalékot!

k2. Tudomása, érzése szerint a 2006-os költségvetésben az ezekre a területekre jutó összeg hány százaléka jut az egyes területekre?

	k1. mennyit adna rá			k2. mennyit kap		
1. egészségügy						
2. gazdaságélénkítés, gazdasági támogatások						
3. honvédelem						
4. környezetvédelem						
5. közbiztonság, rendvédelem						
6. kultúra						
7. mezőgazdasági támogatások, vidékfejlesztés						
8. oktatás						
9. szociális támogatások						
10. útépités, útfelújítás						

II. A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett a társadalmi szolidaritás szintje társadalmi szerepük és erősebb szabálykövetési hajlandóságuk miatt a nők esetében magasabb. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy környezetvédelmi probléma súlyosságának vagy helyzetének megítélése azonos szintű a két nem esetében, úgy a többi tényezőt azonosnak tekintve a nők cselekvési vagy fizetési hajlandósága magasabb.

A problémák súlyosságának vagy fontosságának értékelése az alábbi kérdéssel történik. Az adatlap szociodemográfiai részében találunk a férfi/női megoszlásra vonatkozó kérdést. Amennyiben beigazolódik, hogy a preferenciák azonosak, úgy a 4 független változóra tett befolyását vizsgáljuk a nemi hovatartozással.

a1. Kérem, mondja meg, mi jut eszébe arról, hogy környezetvédelem, természetvédelem, vízügy? Ön szerint milyen témák tartoznak ide? /NYITOTT KÉRDÉS!//

a2. Ön szerint a LAPON látható dolgok, témák közül melyek tartoznak a környezetvédelem, természetvédelem, vízügy témakörébe?

a3. Ön szerint melyik az az öt terület, amelyekre a legtöbb figyelmet kellene fordítani?

	<i>spontán említés</i>	<i>hozzá tartozik</i>	<i>benne van az ötben</i>	a1.	a2.	a3.
1. allergiát okozó növények (pl. parlagfű)	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
2. atomeróművek	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
3. autók által okozott légszennyezés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
4. autók által okozott zaj	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
5. Balaton védelme	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
6. belvíz, árvízvédelem	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
7. csatornázás, szennyvíztisztítás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
8. eldobható (műanyag) csomagolóanyagok	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
9. élővizek tavak védelme	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
10. energiatakarékosság	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
11. erdőirtás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
12. fenntartható fejlődés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
13. globális felmelegedés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
14. talajvédelem, felszín alatti vizek védelme	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
15. szennyezett területek kármentesítése	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
16. gyárak által okozott légszennyezés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
17. gyárak által okozott zaj	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
18. gyárak szennyezőanyag kibocsátása	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
19. hulladékkezelés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
20. illegális hulladéklerakók	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
21. ivóvíz minősége	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
22. környezettudatos gazdálkodás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
23. környezetvédelmi ipar megerősítése	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
24. lomtalanítás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
25. megújuló energiaforrások	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
26. nemzeti parkok fenntartása	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
27. szelektív hulladékgyűjtés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
28. szemét-, hulladéklerakók, égetők	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
29. szemétszállítás, hulladékszállítás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
30. tömegközlekedés	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
31. vadászat, vadgazdálkodás	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
32. védett állatok, növények	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
33. veszélyes hulladékok	1 - 0	1 - 0	1 - 0			
egyéb spontán:						

a4. És melyik probléma a legégetőbb ma Magyarországon? (99 – nem tudja)

A válaszadó neme: 1 – férfi 2 - nő

III. A férfiak és nők esetében adott probléma azonos súlyossági vagy fontossági értékelése mellett mindkét nem esetében meghatározó a gyermekek száma, hiszen a környezetvédelem a jövő generációjával kapcsolatos szolidaritást is kifejezi.

A három függő változót, mely a társadalmi szolidaritás mértékét mutatja a 18 év alatti gyermekek létezésével vizsgáltuk az alábbi kérdés segítségével. A korhatárt fontos szempontnak tekintettük, mert azzal a hipotézissel élünk, hogy ennek a változónak akkor van erőteljesebb hatása a cselekvési vagy fizetési hajlandóságra, ha még a szülő felelősnek érzi magát a gyermek jövőjének biztosítására.

t6. Van-e Önnek saját 18 évnél fiatalabb gyermeke?

1 – igen, itt él ebben a háztartásban	
2 – igen, de más háztartásban él	<i>ADDITÍV!</i>
0 – nincs	

t7. Hány 18 évnél fiatalabb gyerek él ebben a háztartásban?

IV. A társadalmi szolidaritás erőteljesebben jellemző azon csoportok esetében, akik közvetlenül, vagy nagyobb mértékben szembesülnek adott problémával.

Az adott problémával való szembesülés csak akkor hozhat kimutatható eredményt, ha azt az egyén szubjektív módon is negatív értékeli így. A kérdés a közvetlen és tágabb környezettel való elégedettséget vizsgálta. A válaszokat egy főkomponensbe rendezzük.

a6. Mennyire elégedett Ön a következőkkel: teljesen elégedett, inkább elégedett, inkább elégedetlen vagy nagyon elégedetlen?

<i>1 – teljesen 2 – inkább igen 3 – inkább nem 4 – nagyon elégedetlen 0 – nt. X – nv.</i>	0 X
1. lakóhelyének környékén a köztisztasággal?	0 X
2. lakóhelyének környékén a levegő tisztaságával?	0 X
3. lakóhelyén az ivóvíz minőségével, tisztaságával?	0 X
4. mindent egybevetve Magyarország környezeti állapotával?	0 X

	Faktor-súly
a6.1 Mennyire elégedett Ön: lakóhelyének környékén a köztisztasággal?	
a6.2 Mennyire elégedett Ön: lakóhelyének környékén a levegő tisztaságával?	
a6.4 Mennyire elégedett Ön: mindent egybevetve Magyarország környezeti állapotával?	
a6.3 Mennyire elégedett Ön: lakóhelyén az ivóvíz minőségével, tisztaságával?	

V. A fiatalabb korosztály (18-35) társadalmilag szolidárisabb, mint az idősebb korosztályok.

Születési éve?

19

A születési év a korosztályok létrehozását biztosítja

VI. A társadalmi szolidaritás tömegkommunikáció segítségével népszerűsíthető magatartástípus. Vagyis az egyéni cselekvés kapcsolatban áll az újságolvasási, Tv nézési szokásokkal. A médiumok által képviselt hírek és azok tartalma, megfogalmazása nagy szerepet játszik a preferenciarendszerek kialakításában.

m5. Egy átlagos munkanapon Ön körülbelül mennyi időt tölt TV nézéssel?

1 – 1 óránál kevesebbet	<u>5 – 4 óránál többet</u>
2 – 1-2 órát	9 – egyáltalán nem néz TV-t
3 – 2-3 órát	0 – nem tudja
4 – 3-4 órát	X – nincs válasz

m6. És egy átlagos hétféle napon körülbelül mennyi időt tölt TV nézéssel?

1 – 1 óránál kevesebbet	5 – 4 óránál többet
2 – 1-2 órát	9 – egyáltalán nem néz TV-t
3 – 2-3 órát	0 – nem tudja
4 – 3-4 órát	X – nincs válasz

m7. Mennyire érdeklik Önt a következő témák, műsor típusok?

	nagyon	közepesen	kicsit	egyáltalán nem	0 X
1. belpolitikai hírek	1	2	3	4	0 X
2. bűnügyek	1	2	3	4	0 X
3. gazdasági hírek	1	2	3	4	0 X
4. kabarék, humoros műsorok	1	2	3	4	0 X
5. kalandfilmek	1	2	3	4	0 X
6. krimik	1	2	3	4	0 X
7. külpolitika hírek	1	2	3	4	0 X
8. nóták, népzene, népdalok	1	2	3	4	0 X
9. politikai vitaműsorok	1	2	3	4	0 X
10. sci-fi, fantasztikus filmek	1	2	3	4	0 X
11. sport hírek	1	2	3	4	0 X
12. sportközvetítések	1	2	3	4	0 X
13. sztárok élete	1	2	3	4	0 X
14. természetfilmek	1	2	3	4	0 X
15. tévésorozatok	1	2	3	4	0 X
16. történelmi filmek	1	2	3	4	0 X
17. tudományos ismeretterjesztő filmek	1	2	3	4	0 X
18. útfilmek, utazás	1	2	3	4	0 X
19. vetélkedők	1	2	3	4	0 X
20. zenés-táncos show-műsorok	1	2	3	4	0 X

VII. Egy társadalomban a mikrotársadalmi és makrotársadalmi szolidaritás között átváltás van. Így azokban az esetekben, ahol a mikrotársadalmi szolidaritás erősebb (pl. falun) ott a makrotársadalmi szolidaritás mértéke alacsonyabb és fordítva.

A jelenlegi kérdőívben nem volt cél a mikrotársadalmi szolidaritás mérése. Mindezzel együtt a településtípus szerinti bontással képet kaphatunk, hogy mennyiben befolyásolja a településtípus a szolidaritást. Azzal a feltételezéssel élünk, hogy falun és kisebb városokban élők esetében a mikrotársadalmi szolidaritás magasabb szintű.

Településnagyság:

1 – Budapest
2 – megyeszékhely, megyei jogú város
3 – más 5.000 lakos fölötti település
4 – 5.000 lakosnál kisebb település

VIII. Az információval rendelkezés szintje egyenesen arányos a társadalmi szolidaritás mértékével. Vagyis az alulinformáltság az egyik fő tényezője a szolidaritás hiányának.

a31. Tudomása szerint milyen színnel jelölik a szelektív hulladékgyűjtő szigeteken:

	piros	sárga	zöld	kék	barna	fehér	más	0 X
1. újságpapírt, nyomtatványokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
2. más papírhulladékokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
3. műanyag palackokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
4. fém italos dobozokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
5. egyéb fémhulladékot?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
6. fehér üvegeket (konzerv, ital stb.)?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
7. színes üvegeket?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
8. elemeket, akkumulátorokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
9. festékes dobozokat?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
10. lejárt gyógyszert?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
11. kerti hulladékot, szerves hulladékot?	1	2	3	4	5	6	7	0 X
12. háztartási gép és elektronikai hulladék?	1	2	3	4	5	6	7	0 X

a36. Ön szerint mely háztartási hulladékok veszélyes hulladékok? /NYITOTT KÉRDÉS/

IX. A világ iránti nyitottság befolyásolja a makrotársadalmi szolidaritást, azzal egyenesen arányos. A médiafogyasztási szokások elemzésével kaphatunk képet a világ iránti nyitottságról. Ez kerülhet magyarázó tényezőként az eredmények értékelésébe.

m1. Melyik jellemzés illik Önre a leginkább:

1 – nap mint nap több napilapot is elolvas
2 – rendszeresen olvas egy napilapot
3 – hol ebbe, hol abba a napilapba szokott belenézni
4 – csak alkalmyszerűen szokott napilapokat olvasni
<u>5 – szinte sohasem olvas napilapokat</u>
0 – nem tudja X – nincs válasz

X. A magasabb jövedelműek esetében a társadalmi szolidaritás magasabb fokú. A magasabb jövedelmi státuszúak ugyanis nagyobb figyelmet fordítanak a posztmaterialista értékeknek, esetükben ezekre az értékekre fordított tevékenység határhaszna magasabb.

A kártyáról választás segítségével a háztartás valós jövedelmének megismerését céloztuk.

t9. A közös háztartás minden tagjának összes jövedelmét és az egyéb bevételeiket figyelembe véve átlagosan (nettó) hány forintból gazdálkodik egy hónapban az Önök háztartása? Kérem, válassza ki a KÁRTYÁRÓL a megfelelő kategóriát!

01 – kevesebb, mint 50 ezer Ft	12 – 300-325 ezer Ft
02 – 50-75 ezer Ft	13 – 325-350 ezer Ft
03 – 75-100 ezer Ft	14 – 350-375 ezer Ft
04 – 100-125 ezer Ft	15 – 375-400 ezer Ft
05 – 125-150 ezer Ft	16 – 400-425 ezer Ft
06 – 150-175 ezer Ft	17 – 425-450 ezer Ft
07 – 175-200 ezer Ft	18 – 450-475 ezer Ft
08 – 200-225 ezer Ft	19 – 475-500 ezer Ft
09 – 225-250 ezer Ft	<u>20 – több mint 500 ezer Ft</u>
10 – 250-275 ezer Ft	00 – nt.
11 – 275-300 ezer Ft	XX – nv.

XI. A demokrácia mértéke pozitív kapcsolatban van a szolidaritás mértékével. Az emberek közügyekben való aktivitása és igénye ezen lehetőség iránt nagy mértékben befolyásolja cselekvési hajlandóságukat.

► **a23. Részt venne-e Ön a lakókörnyezetében tervezett, környezetet érintő beruházást megelőző lakossági közmeghallgatáson?**

<p>1 – biztosan részt vennék 2 – valószínűleg részt vennék 3 – valószínűleg nem vennék részt 4 – biztos, hogy nem vennék részt? válasz</p>	<p>0 – nem tudja X – nincs</p>
--	-----------------------------------

XII. Az aktív életmód nagymértékben meghatározza a társadalmi szolidaritást, társadalmi célok érdekében történő aktivitási, cselekvési hajlandóságot.

m2. Milyen gyakran szokott Ön:

	rendszeresen	időről- időre	ritkán	szinte soha	0 X
1. moziba járni	1	2	3	4	0 X
2. színházba járni	1	2	3	4	0 X
3. regényt olvasni	1	2	3	4	0 X
4. múzeumba, kiállításra járni	1	2	3	4	0 X
5. templomba, istentiszteletre járni	1	2	3	4	0 X
6. tévé híradót nézni	1	2	3	4	0 X
7. híreket hallgatni a rádióban	1	2	3	4	0 X
8. zenei cd-t, kazettát vagy lemezt hallgatni	1	2	3	4	0 X
9. szabadidejében számítógépezni, internetezni	1	2	3	4	0 X
10. videót/DVD-t nézni	1	2	3	4	0 X
11. zenés-táncos szórakozóhelyre járni	1	2	3	4	0 X
12. étterembe, sörözőbe vagy borozóba járni	1	2	3	4	0 X
13. összejárni barátokkal, ismerősökkel	1	2	3	4	0 X
14. tévében sportközvetítéseket nézni	1	2	3	4	0 X
15. rokonokkal összejönni	1	2	3	4	0 X
16. túrázni, kirándulni járni	1	2	3	4	0 X
17. kertet, növényeket, virágokat gondozni	1	2	3	4	0 X
18. gyűjteménnyel foglalkozni (érme, bélyeg stb.)	1	2	3	4	0 X
19. sportolni, úszni, futni, tornázni	1	2	3	4	0 X
20. focizni vagy más labdajátékot játszani	1	2	3	4	0 X
21. kézművesedni (pl. kötés, horgolás, barkácsolás)	1	2	3	4	0 X
22. (iskolán kívül) tanulni, tanfolyamra járni	1	2	3	4	0 X
23. sakkozni vagy kártyázni	1	2	3	4	0 X

XIII. A vallásosság magában hordozza a mikro és makrotársadalmi szolidaritás elveit, így a vallásosság szoros kapcsolatban áll a társadalmi szolidaritás szintjével.

t1. Milyen gyakran jár Ön templomba, vallási összejövetelre:

- 1 – hetente többször
- 2 – minden héten egyszer,
- 3 – havonta többször,
- 4 - havonta egyszer
- 5 – időről időre, vagyis évente többször,
- 6 – csak a nagy egyházi ünnepek alkalmából (karácsony, húsvét),
- 7 – csak családi események alkalmából (esküvő, temetés) vagy
- 8 – egyáltalán nem jár templomba, vallási összejövetelekre?
- X – nincs válasz*